

บทที่ ๓

รูปแบบจันท์ลักษณะและวรรณศิลป์พื้นบ้าน

จากการศึกษามหาชาติกัณฑ์ชูชก ในหอสมุดแห่งชาติชลบุรี โดยเทียบกับกัณฑ์ชูชก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ พบว่ามีกัณฑ์ชูชกที่ไม่ตรงกับสำนวนของฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ถึง ๑๐ สำนวน ได้แก่ กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕, กัณฑ์ชูชก สำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ข และกัณฑ์ชูชก สำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑ ในที่นี้จะเรียกมหาชาติกัณฑ์ชูชกที่พบในหอสมุด แห่งชาติชลบุรีว่า "กัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี"

เมื่อพิจารณาลักษณะทางจันท์ลักษณะของกัณฑ์ชูชกฉบับชลบุรีทั้ง ๑๐ สำนวน สามารถแบ่งได้ ๒ กลุ่ม คือ ๑. กลุ่มที่ประพันธ์ด้วยร้อยยาว ซึ่งมีสำนวนโวหารตามแบบ มาตรฐาน กล่าวคือ จะดำเนินตามกรอบคำประพันธ์แบบร้อยยาวและดำเนินเรื่องราวไปตาม พระคาถาบาลีเป็นส่วนใหญ่ ไม่มีส่วนที่จะแต่งเสริมตามความเห็นของกวีมากนัก ๒. กลุ่มที่ ประพันธ์ด้วยร้อยยาวผสมกลอนแหล่ (นักเทศน์ชลบุรีเรียกว่า "แหล่ตลาด") โดยการประพันธ์ จะเริ่มต้นด้วยร้อยยาวตอนส่วนที่เป็นทำนองขึ้น และปรับเป็นแหล่ตลาดในตอนทำนองเดิน (จันท์ลักษณะเหมือนเพลงแหล่ของชินกร ไกรลาศ)

กัณฑ์ชูชกฉบับชลบุรี กลุ่มที่ประพันธ์ด้วยร้อยยาวผสมกลอนแหล่ นั้น มีเนื้อความ นอกเรื่อง (นอกพระคาถาบาลี) อยู่มากมาย ไม่ว่าจะเป็นการพรรณนาบุคลิกของชูชกและนาง อมิตตดา กวีพื้นบ้านเพิ่มเติมพฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละคร จนนางอมิตตดากลายเป็นหญิงร้าย แม้ว่าบางส่วนก็ยังคงรักษามโนคติของนางอมิตตดาให้เป็นหญิงไทยที่สงบเสงี่ยม แต่ขณะ เดียวกัน บางตอนก็สร้างบุคลิกให้นางเป็นหญิงร้าย จนผู้ฟังและผู้อ่านเห็นว่า นางอมิตตดา มี สองบุคลิกภาพ

การที่ผู้วิจัยกล่าวสรุปว่ากัณฑ์ชูชก ฉบับชลบทวิทั้ง ๑๐ สำนวน เป็นสำนวนพื้นบ้าน โดยมีเกณฑ์ว่า ๑. สำนวนโวหารไม่ตรงกับมหาเวทสันดรชาดกฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ ๒. มีกลอนแหล่ (แหล่ตลาด) เพิ่มเติมในส่วนหนึ่งส่วนใด แม้ว่าเนื้อความจะไม่ได้เพิ่มเติมให้แตกต่างไปจากเนื้อความในพระคาถาบาลีก็ตาม ๓. สำนวนที่มีกลอนแหล่แทรกอยู่นั้น มีเนื้อความนอกเรื่องจากที่ปรากฏในพระคาถาบาลี

ในการศึกษารูปแบบฉันทลักษณ์เฉพาะส่วนที่เป็นกลอนแหล่ เห็นว่าเป็นฉันทลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น แม้ว่าลักษณะรูปแบบฉันทลักษณ์ของกลอนแหล่เหล่านั้น จะมีลักษณะเหมือนแหล่เทศน์ที่นักร้องเพลงลูกทุ่งนำมาร้องเรียกว่า “เพลงแหล่” ก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาถึงต้นตอที่มาของกลอนแหล่และฉันทลักษณ์ของกลอนแหล่เหล่านั้นแล้ว น่าจะเชื่อได้ว่ามีที่มาจากเพลงพื้นบ้าน และเพลงเด็กที่ร้องเล่นกันทั่วไปในแถบภาคกลางและภาคตะวันออก ซึ่งมีรูปแบบวรรคละ ๕ คำ สอดคล้องกับกลอนสุภาพอย่างหนึ่ง และสอดคล้องกับลูกช้อยอีกอย่างหนึ่ง ดังตัวอย่าง

เพลงกาเหว่า

เจ้านกกาเหว่าเอ๋ย	ไซ้ไว้ให้แม่กาพัก
แม่มากก็หลงรัก	คิดว่าลูกในอุทร
คาบเอาข้าวมาเผื่อ	ไปคาบเหยื่อมาบ่อน
ถนอมไว้ในรังนอน	ซ่อนเหยื่อมาให้กิน
ปีกเจ้ายังอ่อนคลอแคล	ห่อหุ้มจะสอนบิน
พาลูกไปหากิน	ที่ปากน้ำพระคงคา
ตื่นเจ้าเหยียบสาหร่าย	ปากก็ใช้หาปลา
กินกุ้งและกินกั้ง	กินหอยกระพังแมงดา
กินแล้วก็โผมา	จับที่ต้นหว้าโพทอง
ยังมีนายพราน	เที่ยวเยียมเยยมมองมอง
ยกเอาปืนขึ้นส่อง	จ้องเอาแม่กาดำ
ตัวหนึ่งว่าจะดัม	อีกตัวหนึ่งว่าจะยำ
กินนางแม่กาดำ	คำวันนี้คุณแม่...เอ๋ย

เพลงจันทร์เอยจันทร์เจ้า

จันทร์เอยจันทร์เจ้า	ขอข้าวขอแกง
ขอแหวนทองแดง	ผูกมือน้องข้า

ขอช้างขอม้า	ให้น้องช้าง
ขอแก้ว	ให้น้องชานัง
ขอเตี้ยต้ง	ให้น้องชานอน
ขอละคร	ให้น้องช้างดู
ขอยายชู	มาเลี้ยงน้องข้า
ขอยายม้า	มาเลี้ยงข้าเอง

จากตัวอย่างเพลงกล่อมเด็ก “กาเหว่า” จะเห็นว่าการส่งสัมผัสแบบกลอนสุภาพ วรรคละประมาณ ๔ - ๖ คำ ส่วนเพลงร้องเล่น “จันทร์เอยจันทร์เจ้า” มีการส่งสัมผัสแบบลูกโซ่ ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะของกลอนแหล่ที่พบในมหากาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี เป็นจำนวนมาก

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาในด้านธรรมเนียมการเทศน์มหาชาติ พบว่ากัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี (กลุ่มที่ประพันธ์ด้วยกลอนแหล่) ไม่ได้ดำเนินตามธรรมเนียมการเทศน์ที่เรียกว่า “ทำนองเทศน์มหาชาติ”^๑ โดยนิยมเทศน์ทำนองแหล่มากกว่าเทศน์ทำนองคุดทะราดเหยียบกรวด นั่นคือ ตอนเริ่มต้นประพันธ์เป็นร้อยยาว ซึ่งน่าจะเทศน์ทำนองคุดทะราดเหยียบกรวด ส่วนตอนดำเนินเรื่อง จะประพันธ์ด้วยกลอนแหล่ มีลักษณะอันหลักเป็นวรรคละ ๔ คำ และนิยมส่งสัมผัสแบบลูกโซ่ ซึ่งก็จะเทศน์ไปตามลักษณะแหล่ตลอด

ในการศึกษามหาคาติกัณฑ์ชูชกครั้งนี้ พบว่าส่วนใหญ่มีสำนวนโวหารนอกพระคาถาบาลี ได้แก่ กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕), กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข), กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค), กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก), กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๖๗๖/๕ ค) และกัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๘๖๘/๑) ซึ่งกัณฑ์ชูชกที่กล่าวถึงนี้ กวีจะเพิ่มเติมบุคลิกของตัวละครและเพิ่มรายละเอียดของเรื่องบางตอนให้เกินความจริง บางตอนมีลักษณะเชิงเสียดสีประชดประชัน บางตอนใช้โวหารไม่เหมาะสมกับตัวละคร เช่น ใช้คำราชาศัพท์กับชูชก เป็นต้น ซึ่งกวีเจตนาประพันธ์สำนวนโวหารให้เกินความเป็นจริง เน้นข้อความคาดหวัง เพื่อสร้างความตลกขบขัน ดังเช่น

...วันนั้นไฉ่เฒ่าชราตาเขียว เช่นเขี้ยวขบฟัน หัวล้านอยู่ดัด ๆ เตือดอยู่ฮึกฮัก
ไฉ่หัดมันพลอยชักอยู่เหะ ๆ ตะแกจึงว่าดูดี ออเจ้านี้เหลาะแหละพูดเลี่ยม^๒ จะเล่น

^๑ มหาคาติกัณฑ์ชูชก จะเทศน์ทำนองคุดทะราดเหยียบกรวด

^๒ เลี่ยม = พูดทาบทาม, เล็ม

ข้างแหกตาหลอก กูจะบอกกะเจ้าเสียให้เห็น อย่าทำเล่นกะหุ้มแพร* ตัวโปรด โทษถึง
ไล่ด้วยบท รู้จักกฎอะไรกะออเจ้า กูเป็นข้าราชการเก่าตามเสด็จจนหลังโกง นอน
ท้องพระโรงจนหลังเลอะ เป็นเต่ากินเบี้ยหวัดจนปากแจ๋อ ทูลสนำเสนอนจนตาเหล่
ออเฒ่าอย่าทำไวเวว่าไม่ให้ กูจะฟ้องหัวขึ้นให้วุ่นวาย เล่นเจ้าให้ซูลมุนระยำมั่ง
การในรั้วในวัง กูรู้จักแต่พื้นผู้ดี ถ้าไม่ให้กูบัดเดี๋ยวนี้ กูจะเอาให้บี้ปน พอเสด็จออก
มาหน้าพระที่นั่งหลังจกกล กูจะพังพาบกราบทูลให้เป็นวรรคจึ่งหวะ ว่ากระนี้ ๆ ขอรับ
พระพุทเจ้าข้า ขอรับใส่เกล้าใส่ผม ทูลอุบเอาให้หลายข้อ ว่าออเจ้านี้จ้อเอาทอง
ของกูไว้ ประเดี๋ยวกี้จะต้องติดไปบีบตะมูก" ผูกไ้พวกขึ้น่อ เอากลอนใส่มือ เอาชื่อ
ใส่คอ เอาให้มันงอयीปิด ถึงจะผ่อนผัดกูมิอยากฟัง ถ้าออเฒ่ารักตัวเสียตายหลัง
จกคิดดู อย่าให้เคื่องน้ำพระทัยกูนั้นแล (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่
ชบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

สำนวนโวหารข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่ากวีพื้นบ้านใช้โวหารอลังการเชิงปฏิภาณ ดัง
ข้อความที่ว่า "กินเบี้ยหวัดจนปากแจ๋อ ทูลสนำเสนอนจนตาเหล่" ลักษณะดังกล่าวพบอยู่ทั่วไป
ในกัณฑ์ชูชกชลบุรี ทั้งนี้กวีพื้นบ้านรู้ดีว่าตนเองนั้นพูดนอกเรื่องจนเกือบจะไม่มีแก่นสาร เนื่องจาก
เน้นเพียงความตลกคะนอง ไม่สำรวจในศีลสมาธิและธรรมเนียมการเทศน์ ซึ่งไม่เป็นการถูกต้อง
ตามวัตรปฏิบัติของชาวพุทธ จึงได้กล่าวเตือนสติให้รู้ดีรู้ชอบในการกระทำของตนอยู่ตอนท้ายเรื่อง
ความว่า

...กัณฑ์ชูชก เหมือนตลกเขาหา ถ้านิ่งเสียไม่ว่า จะนิทานาติเตียน ครั้นเล่น
นอกบาลี สังฆการีเขาจะเตียน แต่พอสมที่ปิดเตียน" นั้นแล (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓
หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

นอกจากนี้ พบว่ากวีพื้นบ้านชลบุรี พยายามใส่สำนวนพูดที่ไม่นิยมในปัจจุบันหรือ
ไม่พบในวรรณคดีอื่น ๆ ซึ่งในกรณีนี้จะสรุปว่า กวีพื้นบ้านขาดความรู้ทางด้านภาษาและ
วรรณศิลป์ไม่ได้ เพราะเมื่อศึกษาบริบทของสำนวนเหล่านั้นแล้ว พบว่ากวีมีเจตนาจำนงจะใช้
สำนวนเหล่านั้น จึงน่าจะเชื่อได้ว่า สำนวนเหล่านั้นเป็นสำนวนที่ชาวบ้านรับรู้ทั่วไป และเป็น
สำนวนที่ใช้พูดกันในสมัยนั้นและในท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น ดักน้ำรดหัวสาก (ปัจจุบันว่า ดักน้ำรด
หัวตอ), ตกนรกในรูป (ปัจจุบันว่า ตกนรกทั้งเป็น), สู้จนเย็บตา (ปัจจุบันว่า สู้จนเย็บตา) เป็นต้น

* หุ้มแพร = ตำแหน่งยศมหาดเล็ก

๒ ตะมูก (ปาก) = จมูก

๓ ปิดเตียน = เงินค่าติดกัณฑ์เทศน์

และยังพบว่ามีความเปรียบเทียบที่ไม่เคยใช้ในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ ซึ่งปัจจุบันไม่รู้จัก เช่น น้ำตาไหลอยู่ปริ๊ด ๆ ตลกระบอกรัดน้ำรดพลู, ทำปากตุ๊ด ๆ ดังกาคาบหอย, เหวอ่อนแอ่นราวไขว้ด, จ้มลิ้มล่องช่องเป็นตาลเฉาะ, ริมฝีปากเขียวเป็นพาดคราม เป็นต้น

ลักษณะเด่นของรูปแบบฉันทลักษณ์และวรรณศิลป์พื้นบ้านของมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี จึงสื่อให้เห็นถึงความเป็นอิสระของกวีพื้นบ้าน ที่พยายามสรรสร้างสำนวนโวหารให้เป็นທີ່พึงใจของผู้อ่านและผู้ฟัง ฉะนั้นผู้วิจัยจึงวิเคราะห์สาระรายละเอียดของกัณฑ์ชูชกฉบับชลบุรี ในประเด็นดังต่อไปนี้

๑. ลักษณะคำประพันธ์
๒. สำนวนโวหารท้องถิ่น
๓. การเลือกใช้ถ้อยคำภาษา

ลักษณะคำประพันธ์

มหาชาติของภาคกลางโดยทั่วไปนิยมแต่งด้วยร้อยยาว แต่มหาชาติฉบับเมืองชลบุรี โดยเฉพาะกัณฑ์ชูชกนั้น นอกจากแต่งด้วยร้อยยาวแล้ว กวียังนิยมนำ “กลอนแหล่” หรือที่นักเทศน์ชาวชลบุรีเรียกว่า “แหล่ตลาด” ซึ่งเป็นลักษณะคำประพันธ์ท้องถิ่นอย่างหนึ่งมาแทรกไว้อีกด้วย ลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ในมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับเมืองชลบุรี จึงสามารถแยกได้ ๒ ประเภท คือ ร้อยยาวและกลอนแหล่ ดังต่อไปนี้

๑. ร้อยยาว เป็นลักษณะของคำประพันธ์ชนิดหนึ่ง กวีส่วนใหญ่นิยมนำคำประพันธ์ประเภทร้อยมาแต่งในวรรณคดีเกี่ยวกับศาสนา เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์และความน่าเลื่อมใส เช่น พระปฐมสมโพธิกถา นันทโศปนิพนธ์พุทธคำหลวง ร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นต้น เมื่อได้มีการนำเรื่องเหล่านี้มาใช้สำหรับเทศน์ จึงมีบางท่านเรียกว่า “กลอนเทศน์” ด้วยก็ได้

ร้อยยาว มีลักษณะคล้ายร้อยแก้ว ในหนึ่งบทจะไม่จำกัดจำนวนวรรค มีการส่งสัมผัสระหว่างวรรคต่อ ๆ กันไปทุกวรรค จนจบเนื้อความ ซึ่งร้อยยาวที่ใช้ในพระมหาเวสสันดรชาดก ฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ ส่วนใหญ่จะมีวรรคละ ๗ - ๑๕ คำ โดยมีสัมผัสระหว่างวรรคอย่างถูกต้อง และมีการเล่นสัมผัสอักษรอย่างสวยงาม แต่ร้อยยาวที่พบในมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับของท้องถิ่นชลบุรีที่ศึกษานี้ นิยมจำนวนคำในแต่ละวรรคไม่ยาวมากนัก ประมาณวรรคละ ๕ - ๘ คำ และพบบ้างบางแห่งที่มีจำนวนคำมากกว่านั้น ตัวอย่างเช่น

ตัวอย่างที่ ๑

...เทวดาวิคคิโต หุตวา เทพยดาเข้าดลใจให้ลงตรงเข้าสู่ป่า เห็นยุงยาง
ยอศสาฯ เหล่าพฤษาสลึงสลบสี ทั้งสารภีสีสนแหม เหล่านางแย้มกรณิการ
มหานงส์ ลำดวงดงดอกมุลี บ้างสอดสีแลนสวาท ต้นเกลื่อนกลาดกลางพงพี
ขมนที่ที่ท้องธาร เป็นหุบห้วยเหวละหานห้องคูหา เสียงปักษาช้องสนั่น นก
เบญจวรรณหันหาคุ้เข้าคลึงเคล้า บ้างจับเจ้าบินจ้อแจ นกคับแคเคียงคู่ร้องสนั่น
เสนาะไพร เสียงเรไรลงโนวะแว่ววับ เรไรรับอยู่หึ่ง ๆ ระเบียบร้อย พราหมณ์ก็ล้าเลื่อย
ละเลิงหลง ตรงกระทั้งมาจนถึงทวารเวือนด่าน... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลข
ลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕)

ตัวอย่างที่ ๒

...โกกา สุนเขหิ อันว่าหมาทั้งหลาย มีดำแดงแรงร้าย กัดแม่ยายเจ็บถึง
พ้อตา นั้นไอ้ขรามันเดือตุดูเห่โหด กระโหกฉวยยามละว่า ไอ้เผาร้องว่า หา ๆ
ข้าก่อนนี้หว่า ไอ้พ่อแกว่งไม้เท้าย่อแยกขา ขนลุกหน้าไย่นวย กูจะชกมวยกับหมา
มือคว่ำถูกไธ่ดอก ถองลงกับศอกถูกไอ้ขาว ตะกรอบถูกอีแดน ไม้เท้าแพนถูกอีเขียว
ไอ้ตูปมันเข้าเหนียวเอายามละว่า อีแดงมันคว่ำเอาชายกระเบน ไอ้ดอกมันแข็ง มัน
ขยับเอาที่พุง ดิดตำผูลงหมาร้องดังแก้ง ลูกขึ้นตะโกงตะเก้งขึ้นตั้งท่า... (กัณฑ์ชูชก
สำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

ตัวอย่างที่ ๓

...สิ่วทางไกลไปยาก ประดักประเดิดด้วยแดดลมลำบาก ออกปากอยู่แล้ว
แต่หัวที ถ้าออเฒ่าบัดสี ไม่ไปหาข้าชายหญิง กูจะกรังกรึงกริดกรายตามสบาย
กูจะคบชู้ชายชมให้สมเล่ห์ กูจะหวั่วระร่ารีนระริก ออเฒ่าอย่านึกเข้ามา กูจะดำ
หัวให้ กูไม่ปรารถนา เพราะออเฒ่าชราโรคร้ายรุงรัง จะเป็นอะไรก็ซัง ก็จะไม่ขม้อย
เมิน กูจะทำแเหเห็นหันห่าง อย่างประหนึ่งว่าแขกมีคุ่นเคย... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙
หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ข)

จากตัวอย่างยาวในมหาชาติฉบับชลบุรีที่ยกมากล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าคำใน
แต่ละวรรคจะไม่ยาวมากนัก ซึ่งแตกต่างจากมหาเวสสันดรชาดกฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ
บางตัวอย่างมีสัมผัสระหว่างวรรคถูกต้อง แต่บางตัวอย่างไม่มีสัมผัสระหว่างวรรค การเล่นสัมผัส
สระและสัมผัสอักษรมืออยู่อย่างสม่ำเสมอ ช่วยทำให้เกิดความสละสลวยในการอ่านและความ
ไพเราะในการฟังเป็นอย่างยิ่ง

๒. กลอนแหล่ เป็นลักษณะคำประพันธ์ท้องถิ่น ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของมหาชาติชาลบุรี ที่ผู้ประพันธ์นำกลอนแหล่มาประพันธ์ร่วมกับร่ายยาว นั่นคือ ส่วนที่เป็นการดำเนินเนื้อเรื่องตามพระคาถาบาลี กวีจะใช้ประพันธ์ด้วยร่ายยาวเพื่อให้เหมาะกับการเทศน์ทำนองของกัณฑ์ชูชก ที่เรียกว่า “ทำนองคุตทะราดเหยียบกรวด” แต่เมื่อถึงเนื้อความตอนที่นอกพระคาถาบาลี (กวีเพิ่มเติมขึ้นเอง) หรือตอนที่สนุกสนาน ตลกคณอง กวีจะประพันธ์เป็นกลอนแหล่ หรือที่นักเทศน์ชาวชาลบุรีเรียกว่า “แหล่ตลาด” ธวัช ปุณโณทก ได้กล่าวถึงการนำกลอนแหล่มาใช้ประกอบการเทศน์มหาชาติไว้ในหนังสือวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบ (๒๕๔๐, หน้า ๑๒๕) ว่า

...กลอนแหล่ที่ใช้ประกอบการเทศน์มหาชาติ คือ เมื่อพระภิกษุเทศน์เรื่องพระเวสสันดรแต่ละกัณฑ์นั้นใช้เวลานาน ฉะนั้นจึงพยายามเปลี่ยนบรรยากาศ โดยนำแหล่แปลกๆ มาเทศน์สลับ หรือเจ้าของกัณฑ์อาจจะนิมนต์ให้ท่านแหล่ก็ได้ หากรู้ว่าเป็นนักเทศน์แหล่ ฉะนั้นเนื้อเรื่องในกลอนแหล่จึงมีบางตอนที่หยอกล้อเจ้าภาพบ้าง ให้พระเจ้าศรัทธาที่ติดกัณฑ์เทศน์บ้าง โดยมุ่งหวังที่จะให้ความบันเทิงใจเปลี่ยนบรรยากาศเท่านั้น...

จากการศึกษาลักษณะคำประพันธ์ของกัณฑ์ชูชกสำนวนชาลบุรี พบว่ากวีนิยมประพันธ์กลอนแหล่แทรกอยู่ในร่ายยาว นั่นคือ จะประพันธ์เริ่มต้นด้วยร่ายยาวและต่อด้วยแหล่ตลาด เช่น ตอนชูชกบิดพลั่วไม่ยอมไปขอสองกุมาร นางอมิตตาจึงชูชุกว่า

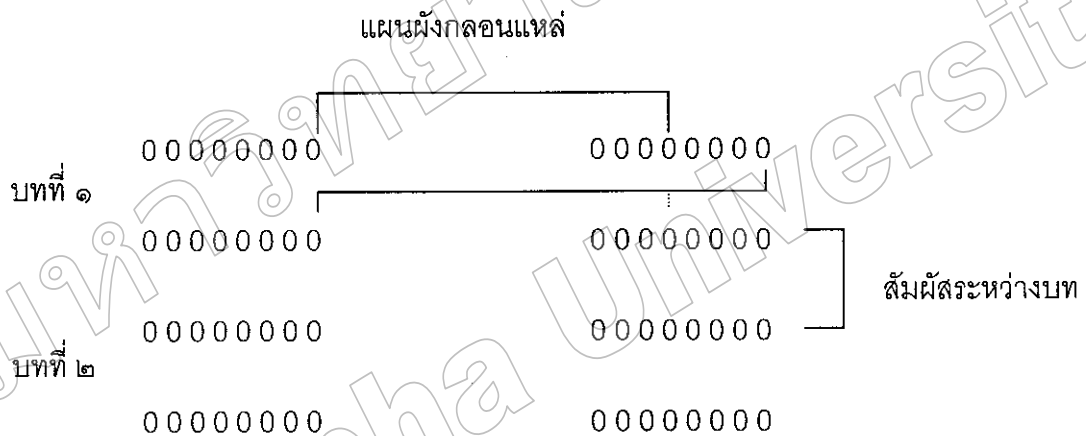
...ถ้าเจ้าจะใช้ให้พี่คลานเข้าไปในกระท่อมเห็นจะดีกว่า จะเล็งแลดูวาสนาก็ไม่อุดหนุน จะเหลียวดูบารมีของพี่ก็ตกได้ถุนเสียแล้ว ถ้าเจ้าใช้ให้พี่ไปที่ไหนจะแคล้วตาย นางอมิตตาจึงว่า ดูเอาเถิดออเฒ่าทรลักษณ์ คอหยัก ๆ สักว่าเป็นคนกุศิดว่าฉลาด มีรู้ก็ชี้ขาดนำใจ ดังนาวานิดติดตามกระแสน้ำ อันใหญ่หลวงลึกล้ำ คัมภีร์โร แต่พบน้ำน้อยเท่ารอยตีนโค ก็กลัวจะลลอมถอยหลัง เปรียบเหมือนเฒ่าชรา ขี้เกียจ กินแต่ข้าวสุก^๑ ออกว่าทางไกล ยังมีได้ไปสีหนังหัวลูก ถอยหลังกรูด เอออย่าพักพลิก บิดตะกุดแก้ไข ว่าถ้าออเฒ่ามีไป จะได้เห็นกัน กูจะทำสารพัน ให้ผิดกิริยาถึงออเฒ่าจะว่า กูก็มีอยากฟัง กูจะดันทุรัง ให้เป็นข้างเหลือขอ จะเที่ยวยกคอ การงานกูมีทำ กูจะทำหน้าเป็น กูจะเดินกูจะรำ กลางคีนกลางคำ กูไม่ขึ้นเรือน

^๑ แหล่แปลก คือ แหล่ที่ไม่ปรากฏในคัมภีร์พระมหาเวสสันดรชาดกอย่างหนึ่ง หรือแหล่วรรณกรรมชาดกอื่น ๆ อีกอย่างหนึ่ง

^๒ ข้าวสุก = ข้าวสุก

ก็จะเที่ยวคบเพื่อน เล่นเดือนหงาย ๆ ว่าจะห่มผ้าสองป่า นุ่งผ้าลวยชาย ว่าจะกรีด
 ว่าจะกราย ว่าจะส่ายหน้ากลอก ว่าจะออกจากฉาก ที่ไหนหนุ่ม ๆ ชุ่ม ๆ มาก ๆ ก็จะมี
 บากเข้าไป ว่าจะโพล่นมอก ให้มันหยอกมันหยิก กระซิกกระเซียว ว่าจะหยอกก็จะ
 เข้า ให้มันเข้ามาเป็นเกรียว ให้มันกอดให้มันเกี้ยว ให้มันจูบกอด ตลอดรุ่งเช้า...
 (กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

กลอนแหล่ นับเป็นลักษณะคำประพันธ์ที่ง่าย ๆ คล้ายกลอนเพลงพื้นบ้านประเภท
 เพลงร้องเล่นสำหรับเด็ก ซึ่งก็ท้องถิ่นนิยมนำมาใช้ในการแต่งเรื่องราวกันมาก โดยเฉพาะ
 ในจังหวัดชลบุรีนั้นมีนักแหล่และการแหล่ในงานบุญมหาชาติอยู่อย่างกว้างขวาง พิณทิพย์
 พฤทธิพงษ์ ศึกษาเรื่องวรรณกรรมแหล่จากอำเภอบ้านทอง จังหวัดชลบุรี (๒๕๒๔) พบว่า
 จันท์ลักษณะของแหล่เป็นแบบเดียวกับกลอนสุภาพ ดังแผนผังต่อไปนี้

ตัวอย่าง แหล่เรื่องนางจัญจนมาณวิกา

ฝ่ายว่าทำววิษณุกรรม
 จำแลงเป็นหนูเหาะลู่ลงมา
 แล้วจึงตรงเข้าไปกัด
 แสดงท่อนไม้ในนา
 ประสกลีงาก็พากันเฮ
 บ้างกริ้วโกรทพิโรธลุ่ม
 บ้างจูดบ้างครวไม่ปราศรัย
 นางจัญจนมาณวิกา

บังคมคิดไล่เกศา
 เข้าได้ร่มผ้านางหญิงกา
 เอาเชือกที่รัดท่อนพฤกษี
 ตกลงตรงที่ยังกลางประชุม
 นางหญิงเสเพลนางดอกกระพุ่ม
 บ้างเตะตมแล้วต้อยดี
 ชาตินางจัญไรมาทำบัดสี
 ออกลูกไม่ดีเป็นท่อนไม้ไป

(พิณทิพย์ พฤทธิพงษ์, ๒๕๒๔, หน้า ๑๘๐)

แม้แต่กลอนแหล่จากเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งพระครูสิริพรหมคุณ เจ้าอาวาสวัดพรหมรัตทาราม ตำบลท่าข้าม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี นักเทศน์มหาชาติยกตัวอย่างมาแหล่ให้ฟังนั้น มีลักษณะเป็นกลอนแหล่ที่ส่งสัมผัสแบบกลอนสุภาพเช่นเดียวกันกับกลอนแหล่ที่พิณทิพย์ พฤทธิพงษ์ ได้กล่าวไว้ข้างต้น เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ แหล่ในกัณฑ์กุมาร ตอนชูชกเข้าขอสองกุมารจากพระเวสสันดร

จะกล่าวความไปตามบาลี	ว่ามีในคัมภีร์กัณฑ์กุมาร
ว่าเมื่อชูชกเฒ่าสาธารณ์	เข้ากราบกรานพระเวสสันดร
ว่าแล้วตาเฒ่าเข้าอัญชลี	ยกมือเฝ้าประนมกร
ว่าเข้าทูลขอสองบังอร	แล้วกล่าวสุนทรแก่ท้าวไท
ว่าข้าแต่องค์ผู้ทรงศักดิ์	ว่าเฒ่านี้จันยากด้วยตั้งใจ
หวังจะมาขอพระหน่อไท	มาเป็นทาสใช้แก่แม่อมิตตดา

(สิริพรหมคุณ, พระครู, ๒๕๔๔, สัมภาษณ์)

ตัวอย่างที่ ๒ แหล่ในกัณฑ์มหาพน ตอนพระอภัยมณีบอกทางไปเขาวงกตแก่ชูชก

ฝ่ายโยคีมุณีนารท	พาชีชาติชื่อชูชก
ออกจากภูมิจักราก	ชมหมูนกเล่นนานา
โน่นดูเหวว่ามันร้องเสียงแว่ว	จับลูกแก้ว ก็เอามากินแอบกา
ที่ต้นกระทิง โน่นแน่นกระทิง	เสียงมันขันหะทะทาจับต้นกระทิง
นกกระทุงว่าจับกระท่อน	เข้ารังนอนแอบอกนิง
โน่นนกกระทุงมาจับต้นกระทิง	นกกระทุงก็ชิงไล่นกกระทา
นกนางพญาจับกอพง	ว่านกเงือกคงนี้หาแมงดา
โน่นนางแอ่นดูนาระอา	ว่าแอ่นถลามาล้าน ๆ แล่นลอยลม
เรียกนกแอ่นข้างสมออ่าง	ว่าโบราณตั้งไว้เหมาะสม
แอ่นไม่เว้นมาบินแล่น ๆ แล่นลอยลม	เรียกแอ่นลมไม่ผิดเลย

(สิริพรหมคุณ, พระครู, ๒๕๔๔, สัมภาษณ์)

จากการศึกษารูปแบบฉันทลักษณ์ของกลอนแหล่ที่ปรากฏในมหาชาติกัณฑ์ชูชก

ฉบับเมืองชลบุรีนั้น พบว่านิยมประพันธ์เป็นวรรคสั้น ๆ ประมาณวรรคละ ๔ - ๖ คำ ซึ่งมีลักษณะแบบแผนที่ไม่แน่นอนนัก ผู้วิจัยจึงนำเสนอฉันทลักษณ์ของกลอนแหล่ในมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี ๒ ลักษณะ คือ แบบที่ส่งสัมผัสแบบกลอนสุภาพ และแบบที่ส่งสัมผัสแบบลูกໄໝ โดยยึดลักษณะการส่งสัมผัสเป็นเกณฑ์ เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น ดังต่อไปนี้

กูจะพันทุกข์

สนุกสบาย

อยู่คนเดียว

นี่เกิด

(กัณฑ์ทุกข์จำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

จากตัวอย่างข้างต้น ยังพบอีกว่ามีการส่งสัมผัสแบบ “กลอนหัวเดียว” แทรกอยู่ด้วย กล่าวคือ ในคำสุดท้ายของบาทมีการส่งสัมผัสสระเหมือนกันอยู่ ๔ บาทในคำสุดท้าย ที่ว่า “สี่, หี่, หยี่, ผี่” พบลักษณะสัมผัสแบบกลอนหัวเดียวเช่นนี้แทรกอยู่เพียงบางแห่งเท่านั้น

หากเมื่อจัดวรรคของกลอนแหล่งข้างต้นในอีกรูปแบบหนึ่ง โดยแบ่งเป็นวรรคละ ๘ คำ จะพบว่าการส่งสัมผัสแบบลูกโซ่ ดังนี้

เมื่อยามกรุดสงกรานต์ ชาวบ้านมีฉาว ผุงหนุ่มผุงสาว เขาแต่งตัวไป

กูจะเกล้าผมมวย แซมด้วยดอกไม้

กูจะนุ่งผ้าใหม่ ที่เนื้อบาง ๆ

ลมพัดเย็น ๆ ให้มันเห็นราง ๆ

กูจะโก่งกระดางทำอยู่ริก ๆ ยิ้มล่อต่อชาย

กูจะพูดอวดตัว ว่าผัว(กู)ก็ตาย

ให้พวกผู้ชาย มันติดตามมา

กูจะบอกกับเขา ว่าออเฒ่าเป็นข้า

กูจะพูดกูจะจา เกี้ยวพาราสี

จะเล่นเรื่องขึ้นหา ลักพากันหนี

ออเฒ่าชรา ก็จะทำตายิบหยี

ทำอะไรไม่ได้ ก็จะต้องร้องไห้รักผี

อยู่ทุกเพลาราตรี กว่าจะกรองใจตาย

กูจะพันทุกข์ สนุกสบาย

อยู่คนเดียว นี่เกิด

จากการแบ่งวรรคละ ๘ คำข้างต้นนั้น จะเห็นการส่งสัมผัสเป็นลูกโซ่ กล่าวคือ คำสุดท้ายของวรรคที่สองของแต่ละบาท ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของบาทแรกในบาทถัดไป เป็นเช่นนี้จนจบเนื้อความ ซึ่งลักษณะการส่งสัมผัสแบบลูกโซ่นี้ พบว่าเป็นลักษณะที่พบมากที่สุด ในกลอนแหล่งของมหาชาติชลบุรี

ตัวอย่างที่ ๒

เมื่อเคยเมื่อนั้น

สุวรรณหงส์

เห็นเกสรสุริยง

นั่งลงกราบกราน

พระรถเมรี

กินรีอลหม่าน

(...)*

ชมชานชอกซอน

ตลกนายมอญ

ละครบุญยัง

* ผู้วิจัยละไว้ในเครื่องหมาย (...) เนื่องจากสัมผัสของวรรคนี้ขาดหายไป ซึ่งอาจเกิดจากการคัดลอก หรือขณะเทคนิคอาจมีการเอื้อนเสียงให้ตรงตามสัมผัสก็เป็นไปได้

นายเสียเป่าปี	ตาสีนายหนัง
นายแจ้งวัดระฆัง	ก็ลูกขึ้นยืนตั่งท่า
เสียงคนเฮฮาเข้าว่า	ไ้เอยกยายมา
นายน้อยเสภา	ตามาเมืองนนท์
เกรี้ยวกราดจาวซ่า	มีดฟ้าม้วน
กบกับกงกล	นั่นเป็นคนวิชา
จุดแข็งแยงขา	สารพาเหโ
แมงลักพักทอง	ยาดอกโสน
เทวดาเทวด	เทโวเทวา
เหยียดแข้งเป็นขา	ไม่เป็นเกยไ้
อัศจรรย์แกน ๆ	รูปเสียแค้นไ้
รูปขอกภัย	แก่ประสกลีกา
กัณฑ์ชูชก	เหมือนตลกเขาหา
ถ้านิ่งเสียไ้ว่า	จะนิทาติเตียน
ครั้นเล่นนอกบาลี	สังฆการีเขาจะเตียน
แต่พอสวมที่ปิดเตียน	นั่นแล

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

ตัวอย่างที่ ๒ นี้ มีลักษณะการส่งสัมผัสแบบกลอนสุภาพเช่นเดียวกัน แต่พบว่า ไม่สม่ำเสมอทุกวรรคทุกบาทเหมือนตัวอย่างที่ ๑ โดยมีการขึ้นต้นคล้ายกลอนเพลงดอกสร้อย กล่าวคือ มีคำว่า “เอย” ในคำที่สองของวรรคแรก

๒.๒ แบบที่ส่งสัมผัสแบบลูกสี่ กล่าวคือ ไม่มีการแบ่งบาทที่แน่นอนว่ามีกี่วรรค โดยที่คำสุดท้ายของทุกวรรคจะสัมผัสกับคำในวรรคต่อไปเป็นลำดับเหมือนลูกสี่ แต่อาจมีการส่งสัมผัสระหว่างบาทแทรกอยู่บ้าง ไม่แน่นอน ซึ่งเป็นไปตามลักษณะของกลอนเหลือที่ เปลื้อง ณ นคร ได้อธิบายไว้ในหนังสืออ่านวรรณคดี (๒๕๑๕, หน้า ๓๘๙ อ้างถึงใน สิณจนา จิระเกียรติ, ๒๕๓๑, หน้า ๔๗) ดังตัวอย่าง

แกะสลอนก้อนสลัม	งอกทับเงื่อมธรา
ดูสะอาดดาสะอ้าน	แลตระหง่านลอยตระง้า
มีแท่นมั่นท่า	แลชำลายเขียน
เขาวงโคกเวียน	ดูเลียนดังลาน

หีบถ้ำล้าธาร

ริมขานร่มขัด

บุษบงใบสะบัด

บ้างกลัดบานกลีบ

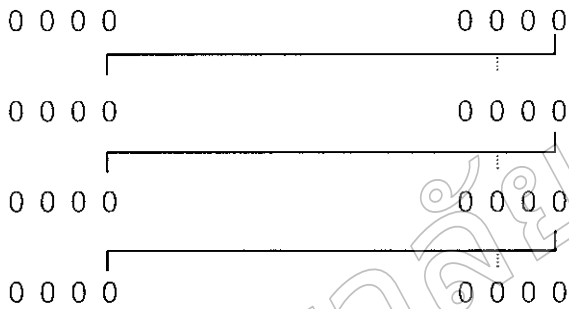
ภุมรินผืนริบ

แพรงกลีบไ้กลาง

ผักแขยงแผ่ข้าง

ใบล่างบัวหลวง

เมื่อนำมาเขียนเป็นแผนผัง จะได้ลักษณะดังนี้

ในกัณฑ์ชูชกสำนวนท้องถิ่นชลบุรี ปรากฏกลอนแหล่แบบลูกไซในหลาย ๆ ตอน

ด้วยกัน เช่น แหล่ชูชกพานาง แหล่อมิตตดาชูชก แหล่ซื้อขนม แหล่ชูชกเข้าป่า ฯลฯ

ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ แหล่ชูชกพานาง จากตอนชูชกพานางอมิตตดาเดินทางมาสู่หมู่บ้าน
ทุนนวิฐ ความว่า

ไ้เฒ่าว้าง
ทำเป็นพูดพลอด
จิ้มลิ้มยืมหัว
ฉวยจุกยุดไ้หล
กลับหลังลงมา
เอามือเข้าประคอง
เอามือเล็กผ้าห่ม
เดินโงกงุบงิบ
เดินโย้ไซเซ
ถอยหน้าถอยหลัง
เหลียวซ้ายแลขวา
ชม ๆ ชาน ๆ
ไม้เท้าเกะกะ

ผวาเข้ากอด
ว้างเข้ากอดเอาตัว
เดินกลัวกันไป
แล้วก็ไ้ลเดินหน้า
หันหน้าเข้าไปมอง
ว่านางน้องข้าจะลี้ม
ฉวยนมเข้าด้าบ
แล้วก็กลับเดินหลัง
ทำเกรเกรง
ยับยั้งตั้งท่า
หูดาเหลือกกลาน
งุ่นง่านเงอะงะ
เอะอะอื้ออึง

ทำหน้าตาซึ่ง	พูดอิงตามทาง
โครอย่ากันโครอย่ากาง	โครอย่าขวางเมียสาว
โครอย่าทำจู้จี้	ตีด้วยไม้เท้า
เมียกูร่นสาว	เนื้อขาวเป็นนวล
ไม่สู้ผอมไม่สู้อ้วน	พอสมควรกับกู
โครอย่าจู้จู้	โครอย่าดูโครอย่าดอย
ใครไม่ฟังไม่พอย	กูจะตอยด้วยกะมัน

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพรรณนารัชมารดา เมื่อชูชกจำต้องเดินทางเข้าป่าเพียงลำพัง
ดังความว่า

มรคาตาเลื้อ	ดกเดือกระดั่งงา
เดือดอยแคคา	หวายหว่าเถาวัลย์เปรียง
ปริงปรางรายเรียง	หาดเหียงโมกมัน
จิกแจจวงจันท์	หนูนั่นนานา
กุมแก้วเกดกา	พุทราเสพลี
สุกรม(ก)มี	มะลิทองแตก
กระเบากระแบก	มันแขกกลอยแกม
ยุงยางยอดแย้ม	(...)
หญ้าแพรกแทรกแซม	ย่อมแย้มยุบเยาะ
ไปเป่าปุมเปราะ	ร่อยเราะร้าวราน
เฉอะแฉะฉีกฉาน	รอยขวานผ่าหลุ
ห้อยหักหินแหก	แดงแดงลงอยู่
(...)	แลดูชอบใจ
ออกจากเขาใหญ่	เดินในไพรสันติ
วิหคผกผัน	จักจั่นเรื้อยหิ่ง
ชะบ่างค้างลิ้ง	เลื้อสิงห์หมอบมอง
โคถึกหยิ่งผยอง	บ้างก็ร้องอยู่มอ ๆ

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

ตัวอย่างที่ ๓ แหล่งมิตตดาบออกชื่อขนม

ไอ้แว่นกลม ๆ	ขนมฝาทรง ^๑
ไอ้เคี้ยวมั่งคั่ง	ขนมกรุป
ไอ้เต็นยุบ ๆ	ขนมกบ
ไอ้หาไม่พบ	ขนมซ่อนลูก
ไอ้ทิ่มผิดทิ่มถูก	ไอ้เน้นลูกมะกอก
ไอ้เผาไฟใส่กระบอก	เข้าหลาม ^๒
ไอ้หนุ่ม ๆ มักตะกราม	ขนมนมสาว
ไอ้โห่ ๆ ฉาว ๆ	ขนมชั้นหมาก
ไอ้วัวควายลาก	ขนมกงเกวียน
ไอ้แต่ละเทียน	ขนมมัดไต้
.....	
ไอ้เข้าปรี๊ดไม่รู้ตัว	ไอ้เน้นลอดช่อง
ไอ้ลักเลงเห็นมอง	ไอ้เน้นลูกบัว
ไอ้ขีดใจผิว	ขนมแดกงา
ไอ้ชาววังถามหา	เข้าเฝ้า ^๓ กวน
ไอ้ติดเป็นพวน	ขนมจาก
ไอ้ดำกระด้าง	ขนมดอกดิน
ไอ้กินไม่สิ้น	ขนมพันทอง
ไอ้สามใบพี่น้อง	ขนมชะมด
ไอ้กินดีมักตด	มันเทศ
ไอ้แต่ล่วนของวิเศษ	ใส่ในย่ามละว้า

(กณฑ์ชูชกลำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

ตัวอย่างข้างต้นที่ยกมากล่าวถึงนั้น เป็นลักษณะการส่งสัมผัสแบบลูกโซ่ที่ชัดเจนที่สุด ซึ่งการส่งสัมผัสของกลอนแหล่ในมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเช่นนี้ นอกจากนี้ เมื่อศึกษากลอนแหล่ในมหาชาติชลบุรีกัณฑ์อื่น ๆ ผู้วิจัยพบว่าลักษณะการส่งสัมผัส

^๑ ฝาทรง = ฝรั่ง, เป็นชื่อขนมชนิดหนึ่ง

^๒ เข้าหลาม = ข้าวหลาม

^๓ เข้าเฝ้า = ข้าเฝ้า

ของกลอนเปล่าแบบลูกโซ่เช่นนี้ เป็นลักษณะเดียวกับกลอนเปล่าที่พบในมหาชาติ ฉบับชลบุรี
จำนวนมาก

ตัวอย่าง มหาชาติกัณฑ์มหาพน ฉบับหอสมุดแห่งชาติชลบุรี

อันว่า	ฝูงมัจฉาชาติ
เต่าปูดาด	กลาดหลายหมู่
ว่ายเวียนอยู่	ดูคลาคล้ำเอนแผ่น
โลดโदโจนเด่น	ว่ายเวียนเล่นเห็นนานา
มังกรมัจฉา	จรเข้าเหว
โลมาหัวบาด	ชะวาดชะแวง
ไ้ด้องอ้องแอ้ง	แซยข้างลาย
ปลาเค่าปลากราย	สวายเทโพ
กระแหกระให้	ชะโดโลมา
สุสุ ปลากา	ไ้บ้าปลากด
ปลาหลดปลาหลด	เข้าจรดริมฝั่ง
ปลาทุปลาด้ง	ทุ้งมึงโกง
กะทิงอยู่โพล่ง	กระโสงตัวรี
ปลาจิดปลาจิ	กระตี่ยี่สน
ปลาดุกชุกชน	พ่นน้ำเป็นฟอง
ปลาเลื้อยล่อง	ว่ายท่องเที่ยวมา
ปลาสร้อยปลาสร้า	ปลาหมาปลาหมู
ชะแวงแมงกู่	ปลานูชูหาง
กะลุมพุกชี้ก้าง	ทำหมายข้างเหยียบ
ปากเป่าเข้าเทียบ	ว่ายเลียบอิงแอบ
ปลาเลื้อปลาแปบ	แฉลบร่อนจุ่ม
พันตะเข้เร่หา	กระโทงกระเทง
ว่ายไล่กันเอง	โคลงเคลงตามเพื่อน
เนื้ออ่อนคางเบือน	ลอยเลื่อนตามกัน
นกเขานวลจันทร์	เข้าพลันกินโคล
โนนแนปลาไหล	ชูหัวโพนเพน

กำพอกอยู่เล่น	ก็เล่นน้ำจืด
ปลาหมึกปลาเมียด	ว่ายยึดตามกัน
ปลาวัวตัวสั้น	เข้าพันสนุ่น
ลั่นหมาว่ายุ่น	กระสุนมุ่นพอง
สาหร่ายติดท้อง	ปกป้องตัวใคร
หาพินหาไฟ	ช่างเหยียบทูปตี
กึ่งกึ่งก็มี	ว่ายรีล่องลอย
กึ่งเล็กกึ่งน้อย	กึ่งฝอยตัวรวม
ไฉ่หนวดพุ่มพราหม	ก้ามกรามก้ามเกลี้ยง
ว่ายลอยถอยเลียง	เคียงเพื่อนเลื่อนไป

(กัณฑ์มหาพน ฉบับชลบุรี หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๗ ม)

ตัวอย่าง มหาชาติกัณฑ์มหาพรต ฉบับหอสมุดแห่งชาติชลบุรี

บายศรีขึ้นต้น	แกะเป็นคนคิดครวญ
คิ้วตาดำน้ำนวล	มือด้วนพุงลาย
ล้าเลศเจ็ดฉาย	หลังลายตะพายแพม
แกะเป็นพระสุธน	นรลักษณ์วามแวม
หน้าตาแจลัม	ซีกลากทั้งพุง
ขึ้นขึ้นกกระทุง	เหาะไปบนเวหา
ตามนางมโนราห์	มือด้วนตีนกุด
แกะเป็นพระอุณรุท	ตะมุ๊กหลุดเห็นนากลัว
แรงจิกกะลาหัว	สมพาสกินนรปิกหัก
แกะเป็นพระลักษณ	แกะเป็นพระราม
คชราชลามปาม	ตามกวางวางศร
แก้ผ้าแก้ผ่อน	ต่อนกวางวางมาได้
.....	
ครั้นถึงชั้นหก	แกะเป็นนกทิ้งทุด
ครั้นถึงไก่อชัน	มันก็ลั่นปุด ๆ

๑ ตะมุ๊ก (ปาก) = จมูก

ก้องแก้งได้แบ่งจี	แกะซีไต้ลวด
งามจริงยิ่งยวด	ไต่ไปไต่มา
แกะเป็นหม่อมเณร	หกคะเมนอยู่บนเวหา
แกะเป็นไอ้เจ๊กตายห่า	ซีหมูถือพรา
(...)	เหาะมาแต่อวิจี
แกะเป็นนางซี	ซีคอตาเถร

(กัณฑ์มหาราช ฉบับชลบุรี หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๙๙๐)

ตัวอย่าง มหาชาติกัณฑ์นครกัณฑ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติชลบุรี
ถัดนั้นลงมา

นุ่งแดงห่มขาว	แต่ล้วนขาวใน
ไรจุกใหญ่ ๆ	คับปิกโป้แปด
เดินเคียงเรียงแระ	แลไปเลี้ยวมา
ข้างซ้ายข้างขวา	เดินมาระรี
ดูนั่นดูนี่	ชาวที่มหาตเล็ก
หยอกกันเหมือนเด็ก	ทั้งเล็กทั้งใหญ่
อ้าปากหายใจ	แสงนอกแสงใน
ออนายหลวงไพร่	อดข้าวอดปลา
เที่ยวขุดหยุกขุดหญ้า	ร้องกู่หาเพื่อนกัน
หัวหมื่นหัวพัน	เร่งรัดกันมา
รู้พลเลื่อยล้า	เข้านั่งร่วมไม้

(กัณฑ์นครกัณฑ์ ฉบับชลบุรี หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๗/๑๓)

กลอนแหล่ เป็นลักษณะคำประพันธ์ท้องถิ่น ที่กวีนำมาใช้ประพันธ์สลับกับร่ายยาว ปรากฏอยู่ในตอนต่าง ๆ ของมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี มีจังหวะวรรคสั้น ๆ ส่งสัมผัสกัน อย่างคล่องจองตามแบบฉบับเพลงพื้นบ้าน ก่อให้เกิดความครึกครื้นในเวลาเทศน์จริง ๆ และเนื้อความที่ประพันธ์ด้วยกลอนแหล่นั้น มักเป็นไปในเชิงเสียดสีและหยอกล้อกันอย่างสนุกสนาน ช่วยสร้างความเป็นกันเองระหว่างพระผู้เทศน์กับผู้ฟังได้อย่างมาก

สรุปได้ว่า มหาชาติกัณฑ์ชูชกฉบับเมืองชลบุรี มีลักษณะพิเศษมากกว่ามหาชาติ ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ กล่าวคือ นอกจากจะประพันธ์ด้วยร่ายยาวแล้ว ยังประพันธ์ กลอนแหล่แทรกไว้ในตอนต่าง ๆ อีกด้วย เพื่อเพิ่มความไพเราะให้มากยิ่งขึ้น

สำนวนโวหารท้องถิ่น

การศึกษาเรื่องสำนวนโวหารในที่นี้ มุ่งเสนอให้เห็นว่ามหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี หลาย ๆ สำนวน เป็นผลงานของกวีท้องถิ่น ฉะนั้นจึงเลือกศึกษากัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ (หมายเลข ลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕), กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข), กัณฑ์ชูชก สำนวนที่ ๔ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค), กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก), กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ (หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค) และกัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ (หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑) เป็นหลัก เนื่องจากเป็นสำนวนที่กวีท้องถิ่นแต่งด้วยโวหาร นอกพระคาถาบาลีแทบตลอดทั้งกัณฑ์

โวหารนอกบาลี คือ โวหารที่กวีเพิ่มเติมขึ้นนอกเหนือจากที่พระคาถาบาลีกำหนดไว้ กวีอาจเขียนเนื้อเรื่องส่วนปลีกย่อยตามใจตนเอง หรือยกพระคาถาบาลีมาเพียงสั้น ๆ แล้วตาม ด้วยการบรรยายเรื่องราวเป็นภาษาไทย ซึ่งในมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับท้องถิ่นชลบุรี นิยมเขียน นอกพระคาถาบาลีอยู่หลายตอน ทั้งนี้เพื่อเพิ่มความสนุกสนาน สร้างความเป็นกันเอง ให้ถูกใจ ทั้งผู้เทศน์และผู้ฟัง

การศึกษาสำนวนโวหารนอกพระคาถาบาลี เพื่อแสดงให้เห็นว่ามีเนื้อหาบางส่วนที่ ฉบับกระทรวงศึกษาธิการไม่มี หรือพระคาถาบาลีไม่ได้กล่าวไว้ แต่กวีท้องถิ่นได้เพิ่มเติมเพื่อให้เกิดความประทับใจต่อผู้ฟัง ซึ่งพบอยู่หลายสำนวน โดยเฉพาะการเพิ่มเติมเสริมแต่งบุคลิก ลักษณะตัวละครและการพรรณนาเหตุการณ์ต่าง ๆ ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาสำนวนโวหารใน ๒ ลักษณะดังกล่าว ดังนี้

๑. การพรรณนาบุคลิกลักษณะตัวละคร พบว่ากวีท้องถิ่นได้เพิ่มเติมบุคลิก ลักษณะของตัวละคร ไม่ว่าจะเป็นชูชก นางอมิตตดาและนางพราหมณี (แม่นางอมิตตดา) ให้แปลกแยกไปจากมหาชาติฉบับภาคกลาง^{*} ทั้งในเรื่องรูปร่าง ลักษณะนิสัย และพฤติกรรม อันแสดงให้เห็นลักษณะของตัวละครชาวบ้านได้ชัดเจนกว่า แต่กระนั้นก็ตาม ตัวละครอื่น ๆ ในเรื่องพระมหาเวสสันดรชาดกนั้น กวีพื้นบ้านชลบุรียังคงบุคลิกลักษณะเดิมไว้เป็นส่วนใหญ่

๑.๑ การเพิ่มเติมบุคลิกลักษณะของ “ชูชก” ชูชกเป็นตัวละครสำคัญของ มหาชาติกัณฑ์ชูชก นั่นคือ เป็นตัวละครฝ่ายปราชัยที่แสดงบทบาทส่งเสริมให้พระเวสสันดรทรง

* มหาชาติภาคกลาง หมายถึง มหาชาติฉบับกระทรวงศึกษาธิการและฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (หอสมุด แห่งชาติ) ซึ่งพระราชนัดดาของกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ได้เคยตรวจสอบเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ และพบว่าแต่ละ กัณฑ์มีหลายสำนวน เช่น กัณฑ์ชูชกมี ๑๔ สำนวน เป็นต้น (อ้างถึงในคำอธิบายภาพลักษณ์กัณฑ์ชูชก “หนังสือ ภาพมหาชาติ” ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๗, หน้า ๙๑ - ๙๒)

ทำทานครั่งยิ่งใหญ่ ซึ่งบุคลิกลักษณะของซุชกที่กวีท้องถิ่นพรรณนาไว้นอกเหนือพระคาถาบาลี มีดังนี้

๑.๑.๑ กำเนิดของซุชก กวีบอกภูมิหลังของตัวละคร กล่าวถึงฤกษ์เกิดและทำนายอนาคตของซุชกไว้ ซึ่งไม่พบเนื้อความนี้ในมหาเวสสันดรชาดกฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ดังกวีพรรณนาว่า

เอโก พราหมโณ ยังมีพราหมณ์ผู้หนึ่ง ซุชโก นาม ชื่อว่าซุชก ปกติอยู่ใน
บ้านทุนนวิสิต^๑ ติดเนื่องกับเมืองกลิงคราษฎร์ ชาติพราหมณ์เค้ามิใช่ชั่ว เหตุว่า
อองจัว^๒ เกิดในครวัไฟเขาหุงเข้า^๓ ออเฒ่าออเฒ่าเกิดปีชาล วันเสาร์เพลาค่ำ
วันมหาสงกรานต์ขัดตียฤกษ์ เลิกเริกฤกษ์คืน^๔ ทักทิน^๕ ยมขันธิ^๖ ทั้งสุรย์แลจันทร์
ลักษณะเฒ่านั้นก็ใช่พอดี มีผู้ฉลาดเจรจาพาที เป็นคนสมพงศ์ไม่สู้ดี ด้วยกาลกนิ
เข้ามากุมลัคนี^๗ แต่น้อยอัปลักษณ์อาภัพสิ้นที่ พ่อแม่ตายแล้วจึงค่อยได้ดี ชะตา
ดวงนี้ดีจริง ๆ ประทัด^๘ อยู่สิงห์^๙ จึงจะได้สุข ประกอบชอบใจ ท้าวพระยาอากาศ
อยู่กรกฎ มั่นนี้ดีแต่ปดเอดั่วรอด พุดพลอดเบ็ดเตล็ด เอาเท็จมาเป็นมหาอุบาทว์
พุดอยู่เมษจันทร์เป็นเสร็จ ในคัมภีร์ทายว่าจะได้เมียสาวสิบห้าปี ชะตาดวงนี้
ดีทายาด^{๑๐} จะถึงขนาดประสาทเจ็ดชั้น เมื่อตะแคงจะได้เมียน้อย ๆ ถึงร้อยเอ็ด
เจียดเหล็กจุกตะกั่ว จอกตะนากันร่ว จะถึงแก่อองจัวเจ้ารั้วซุชกยากตกไว้ กุศล
ส่งให้ได้เมียเมื่อภายหลัง อยู่ด้วยพ่อแม่ในเมืองพาราณสี ภูลีไผ่ไปได้ถึงสามครา
ออเฒ่าซุชกก็ได้ความลำบากยากกาย จึงชวนชวายเป็นอยู่กับน้ำกับลูงถึงบ้าน
ทุนนวิสิต ติดเนื่องกับเมืองกลิงคราษฎร์ พยาธิพิบาทปากกับลูงถึงอนิจความตาย...
(กัณฑ์ซุชกลำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)

การบรรยายประวัติการเกิดของซุชกตอนนี้ ปรากฏอยู่เพียงลำนวนเดียวเท่านั้น
กวีจึงใจบอให้ผู้ฟังได้ทราบชีวิตของซุชกอย่างละเอียด โวหารตอนนี้สอดแทรกความเชื่อของ

^๑ ทุนนวิสิต = ทุนนรัฐ

^๒ จัว (โง) = ลูกชายคนที่ ๕

^๓ หุงเข้า = หุงข้าว

^๔ ทักทิน (โง) = วันชั่วร้าย

^๕ ยมขันธิ (โง) = ยามอัปมงคล

^๖ ลัคนี, ลัคนา = ราศีที่ปรากฏขึ้นที่ขอบฟ้าทางทิศตะวันออกในเวลาเช้าของชะตาเกิด

^๗ ประทัด (ปาก) = พฤษส์

^๘ ทายาด = ยิ่งยวด

สังคมไทยได้อย่างชัดเจน เนื่องจากสังคมไทยยึดติดกับการผูกดวงชะตา เชื่อว่าเวลาแต่แรกเกิด หรือที่เรียกว่า “เวลาดกฟาก” นั้นมีอิทธิพลต่อชีวิตในอนาคตได้ เช่นกรณีของ “ชูชก” ทำนายว่า จะได้ตีเมื่อแก่ชรา การที่กวีเพิ่มเติมเรื่องราวให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบไทย ๆ ย่อมทำให้เรื่องราวน่าสนใจและชาวบ้านรับรู้รับฟังด้วยความเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น

๑.๑.๒ การพรรณนารูปร่างลักษณะ ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับของ กระทรวงศึกษาธิการ กวีพรรณนาถึงชูชกไว้เพียงสั้น ๆ ว่าชูชกนั้นเป็นพราหมณ์บุรุษไทย ๑๘ ประการ ยึดอาชีพขอทานเลี้ยงตน เป็นคนตระกูลยัญญูญหุตฤงศ์ สืบพงศ์โนวาทิกชาติ มีบ้าน อยู่ที่ทუნนวิฐ ใกล้เมืองกลิงคราษฎร์

หากเมื่อพิจารณาตัวละคร “ชูชก” ในฉบับท้องถิ่นชลบุรีหลาย ๆ ส่วน กวีจะบรรยาย รายละเอียดเกี่ยวกับรูปร่างชูชกไว้อย่างถี่ถ้วนตามที่คณะของผู้ประพันธ์ (ส่วนใหญ่น่าจะเป็นพระ นักเทศน์) ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพชูชกได้ชัดเจนกว่าชูชกในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กล่าว คือ ลักษณะรูปร่างหน้าตาของชูชกในกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี มีลักษณะที่ผิดแผกไปจากคนทั่วไป อันก่อให้เกิดความตลกขบขันเมื่อพบเห็น โดยกล่าวถึงรูปร่างของชูชกไว้ว่า เป็นเตาชรา มี ลักษณะบุรุษไทย ๑๘ ประการ อีกทั้งยังมีความพิกลพิการ น่ารังเกียจน่ากลัว น่าขยะแขยง และน่าสมเพช ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑

เอโก พราหมโณ ยังมีพราหมณ์ชราฤโหด มีนามโคตรชื่อว่าชูชก เป็นคน
ทลิตทกเข็ญใจไร้ญาติขาดโคตร ประกอบด้วยบุรุษไทย ๑๘ ประการ หนึ่งท้องย่นยาว
ยานอยู่โดงเตง หน้าแข็งโก่งเกง เป็นมะเร็งไม่รู้หาย เหม็นสาบร้ายกลิ่น (...ชำรุด...)
เป็นปีเดือนไม่ได้อาบน้ำ ชุ่มกโหลพราไม่รู้ขาด แผลคุดทะราดเต็มทั้งตัว นัยน์ตาก็ถั่ว
ทั้งสองข้าง ฟันฟางห่างเป็นประตูช่อง น่องมูทุบุมมเปี้ยว เอวเอี้ยวอกแอ่นใหญ่
เป็นหิดไธไม่รู้ขาด เหมือนภูตผีปีศาจอันอัปรีย์ ... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลข
ลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)

ตัวอย่างที่ ๒

เอโก พราหมโณ ยังมีพราหมณ์ชราประทุษจริต เจ้ากรรมนิจจว่างเล่น
เป็นบุรุษไทย ๑๘ แห่ง แขนขาเขาแข็งคอดคู้กะทุ โหลลอบลู่หลุบหลิบ แก้มตอบตีบ
มือตีนโต ลูกสะดือโดนโตตุ้งด้ามพรา บั้นเอวคดขาต้องคำรำเสนห์ ตาหิ้วเหล
หลุกหลิก เหมือนไอ้ชกวัดโขก หน้าโนโหนกคอเป็นหนอก หัวก็ลือกพอกหมาหลง
เป็นอัปมงคลไม่มีดี แฝงไฝผีเซอะซ้ำชอก ปมเปื่อยปอกนุบบีมเบอะ ชี้นั้นเปรอะ

แสนสกปรก นามชื่อว่าชุกชาติทรพล... เนื้อหนังมันช่างนุ่มนิ่มหมอบหมอบอยู่ปะ
กฐินต้องลักษณะท้าวแสนปม ไข่ไผ่กลม ๆ ภูจะบอกว่าฝั่งเครื่อง ไข่นุดหัวเหลือง ๆ
ภูจะบอกว่าฝั่งเพชร ไข่นิดเม็ดเล็ก ๆ ภูจะบอกว่าฝั่งพลอย ไข่น้ำเหลืองไหลย้อย
ภูจะบอกว่าน้ำกุหลาบ... (กัณฑ์ชุกก้านวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

ตัวอย่างที่ ๓

เอโก พราหมโณ ยังมีพราหมณ์ชราว่างบรูษโทษ ชุกโก มีนามโคตรชื่อว่า
ชุก...โอมออเผ่างามประหลาดหล่อเหลาด้วยพริ้งไฉ่ หน้าไม้โทมู่ทู่ หูตูปตู่ตาเหลือก
หลอน ขนตาอน หัวล่อนจ้อนตะมั่งไฉ่ จมูกโด่งโง้งงอกเง้า ปากก็เจาะเหวาะโหว
จ้อหวอ ฟันแยกหย่อเสมียนโยก หลังโก่งโกศค่อมก้อมเกาะ ท้องก็เปาะเหลาะเป็น
กะโปโลโป้งโล้งกะโปโล ลูกสะตือโด่ดั่งด้ามพริ้ง แข้งขาคอดคุดน่าซัง นิ้วกุดทั้งเล็บ
ถอดถอน เป็นเน่าหนอนดั่งฝัปปอบ ไหลลูลูบหลดลุนดุน หน้าตาตุนเตาเตินเตอ
ปากเพ้อเจ้อซี้ฟันมาก เนื้อหนังขาดคุดพิกล เปาปมปุมเป็นตุ่มติด เป็นหูดหิดหิดเสียด
โครก ๆ สูงเงื่อมงอกหน้าตาคุดพิกล กิณไม้สั้จะจุมือละเจ็ดหม้อ ซี้ตบซี้แต่งอ้อต้อ
กระตุงกระตึง ทำเป็นเยื่อหยิ่งกระเตาะกระแตะ ซี้ตาแฉะทั้งตาปี เที้ยวอดตัวทุกเช้า
ค้ำ เจ็ดเดือนจึงจะอาบน้ำแต่ละหน มีกลิ่นตุนฟุ้งตลบ รวากับอบด้วยดอกสำโรง ...
(กัณฑ์ชุกก้านวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

จากตัวอย่างข้างต้น กวีได้พรรณนารูปร่างของชุกให้ดูพิกลพิการ มีรูปร่างหน้าตา
น่าเกลียดน่ากลัว ไม่เหมือนคนสามัญธรรมดาทั่ว ๆ ไป เป็นที่น่ารังเกียจและขยะแขยง เช่น
หลังโก่ง ไหลลูลู ท้องเปาะเหลาะ นิ้วกุดเน่าเปื่อย หัวล้าน ตาเหล่ ปากโหว ฯลฯ และยังเป็นโรค
ต่าง ๆ ที่น่ารังเกียจมากมาย เช่น หูดหิด หิดไธ คุดทะราด เป็นต้น รวมทั้งมีน้ำเหลืองไหลตลอด
เวลา ซี้ตาแฉะ ซี้มูกไหลพริ้งและมีกลิ่นตัวเหม็นสาบสาบ ซึ่งเป็นความนึกคิดของกวีพื้นบ้านที่
ต้องการจะสื่อกับผู้ฟังให้เห็นความอัปมงคลของชุกก้านวนาประการ

เมื่อเทียบกับลักษณะบุรุษโทษ ๑๘ ประการแล้ว การพรรณนารูปร่างชุกฉบับท้องถิ่น
ชลบุรีนี้ มีความพิกลพิการมากกว่าลักษณะบุรุษโทษ ๑๘ แห่งตามพระคาถาบาลี เนื่องจาก
กวีต้องการให้ผู้ฟังได้เห็นความอัปมงคลของชุก (ตัวร้าย) ได้อย่างชัดเจน โดยให้มีลักษณะ
แตกต่างไปจากพระเวสสันดร (ตัวเอก) เพื่อจะสามารถแบ่งแยกระหว่างฝ่ายดีฝ่ายร้ายได้โดยง่าย
เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ยังเชื่อกันอยู่ว่าฝ่ายร้ายต้องมีรูปร่างอัปมงคล น่าเกลียดน่ากลัว กระนั้น
ก็ตามแต่ แม้ว่ารูปร่างอันอัปมงคลของชุกเหล่านี้ จะแสดงให้เห็นถึงความน่ารังเกียจ แต่ก็
แฝงไปด้วยความตลกขบขันแก่ผู้ฟังเป็นอันมาก

๑.๑.๓ การเพิ่มเติมลักษณะพฤติกรรม หมายถึง การเพิ่มเติมรายละเอียดเกี่ยวกับบุคลิกลักษณะ การพูดจา และความคิดอ่าน กวีได้เพิ่มเติมบุคลิกลักษณะของชูชกให้มีพฤติกรรมที่แตกต่างไปจากชูชกในฉบับกระทรวงศึกษาธิการ กล่าวคือ พฤติกรรมของชูชกในกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบทวิธาน มีลักษณะความเป็นคนเจ้าชู้ เจ้าปัญญา ใจอวดชู้ชู้และตลกขบขันอย่างมาก

ลักษณะนิสัยเจ้าชู้ของชูชกนั้น ไม่เลือกว่าหญิงสาวหรือแม่ม่าย ขอให้ได้เกี่ยวพาราสีไว้ก่อนเป็นดี ดังตอนที่ชูชกจะออกไปขอทาน ได้แต่งตัวที่คิดว่างามที่สุด และแวะเวียนไปขอทานตามที่ต่าง ๆ ระหว่างทางได้เกี่ยวแม่ม่าย ดังความว่า

...ตัวขอเฒ่าทำที่เจ้าชู้ชู้ช้อย รู้ว่าเรือนไหนเป็นแม่ม่าย ตะแคงก็อุตสาห์ไปเที่ยว ถ้าสมคะเนข้างเกี่ยวก็จะได้การ ถ้าเกี่ยวไม่ได้ก็จะไล่เอาเข้าสาร^๑ เมื่อได้ออเฒ่า ออกจากบ้านจึงแต่งตัวเลกน้ำลายทาหัวกันเสลด ภาวนาประสมเนตรกันด่าแม่ แล้วไอ้เฒ่าก็ยืนยิ้มชมตัวว่าช้อยช้อย...ถือไม้เท้าจ้องช่องแขยงเข้าไวยืนยิ้มแอบกระแอมอยู่ที่หัวบันได นางแม่ม่ายแลเห็นถามว่ามาหาใครเจ้าคุณตาเฒ่าชราตะแคงพูดจาตามทำเนียม^๒ ว่าเรียมมาด้วยธุระรัก เขาด่าว่าไอ้หัวจุกนี่มาเกี่ยวแม่ ชูชกตะแคงจึงแก้ว่าจะเกี่ยวแม่ไปฝากพ่อ เขาร้องทุตไล่ต่อ ไปเสียให้พ้นหัวกะได^๓ ที่หลังตะแคงพูดไล่ไปข้างขอทาน มิได้เข้าสู่^๔ก็เอาเข้าสาร ตามแต่จะศรัทธาเถิดนะเจ้า... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

หรือตอนที่ชูชกพานางอมิตตดากลับบ้าน และทำท่าทางกรูมกริมกับนางอมิตตดาในเชิงชายเจ้าชู้ ซึ่งความเป็นคนกะล่อนและเจ้าชู้ของชูชกเช่นนี้ ไม่ได้มีกล่าวไว้ในคาถาบาลี เป็นลักษณะที่กวีเพิ่มเติมขึ้นมา ดังความว่า

...เฒ่าก็พานางเมี่ยงแก้วคลาดแคล้วออกจากบ้าน มันให้หมกมุ่นจุ่นงานละล้าละลึง เหลียวหน้าหลังแล้วชมเปาะ จึงว่าชู้ชะเหมือนเจ้าเงาะได้นางรจนา ฝ่ายเฒ่าชรา ตะแคงพาเมียไป พูดจาปราศรัย แล้วก็ไล่เดินหลัง เดินโย้ไซเซ ทำเกเรเกร็งถอยหน้าถอยหลัง สิริะวังหนุ่ม ๆ ชายพวกเจ้าชู้ มันก็อยู่มั่วสุ่ม มันนั่งอยู่กลุ่ม มันก็รุมกันชำมอง ไอ้ที่ปากมันคะนอง มันก็ร้องว่า อุเหมอุเหม ไอ้เฒ่าร้องแสบ ว่าใคร

^๑ เข้าสาร = ชั่วสาร

^๒ ทำเนียม (โน) = ธรรมเนียม

^๓ กะได = บันได

^๔ เข้าสู่ = ชั่วสุก

อย่าแลเมียกู ไครอย่าทำจุ้^๑ ไครอย่าดูตาบอด ไข่เฒ่าวิ่งผวาเข้ากอด ทำเป็นพูดพลอด วิ่งเข้ากอดเอาตัว จ้มลิ้มยั้มหัว เดินลี้ลับกันไป ขวยจุดยุดไหล่ แล้วก็โผล่เดินหน้า กลับหลังลงมา หันหน้าเข้าไปมอง เอามือเข้าประคอง ว่านางน้องข้าจะล้ม เอามือเล็กผ้าห่ม จวยนมเข้าด้าบับ เดินโงกบงบับ แล้วก็กลับเดินหลัง เดินโย้โซเซ ทำเกรเกรง ถอยหน้าถอยหลัง ยับยั้งตั้งท่า เหลียวซ้ายแลขวา หูตาเหลือกลาน ชม ๆ ชาน ๆ งุ่นง่านเงอะงะ ไม่เท่าเกะกะ เอะอะอื้ออึง ทำหน้าตาขึง พุดอึงตามทาง ไครอย่ากั้น ไครอย่ากาง ไครอย่าขวางเมียสาว ไครอย่าทำจุ้^๑ ดีด้วยไม้เท้า เมียกู รุนสาว เนื้อขาวเป็นนวล ไม่ลุ่มเฒ่าไม่ลุ่มอ้วน ไครอย่าจุ้^๑ ไครอย่าดูไครอย่าดอย ไครไม่ฟังไม่พอย กูจะต๋อยด้วยกะมัน ไข่เฒ่าชรา ไกรธาหุ่นหิน ขบฟันคำราม เดินขยุ้มงุ่มง่าม มาตามหนทาง... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

ส่วนนิสัยคุยโวโอ้อวดนั้น ชูชกที่กวีพรรณนาไว้เป็นคนที่ซื่อและโอ้อวดเป็นอย่างมาก พบว่ามักคุยโวเพื่อชมเชยผู้อื่นให้กลัวและให้ผู้อื่นนับถือ เช่น ตอนชูชกเดินทางกลับมายังตระกูลพราหมณ์เพื่อทวงทองของฝาก แต่สองพราหมณ์สามีภรรยาได้นำไปใช้หมดสิ้นแล้ว ชูชกจึงชมเชยให้กลัว ว่าให้เร่ร่อนนำทองของฝากของตนมาคืน ไม่เช่นนั้นจะมีการฟ้องร้อง ดังความว่า

...ชูชกตะแคงได้ฟังก็เดือดฟุ้งว่า ดูหรือ ๆ ทองทั้งถุงช่างทำเล่น ดูเหม่ ๆ ออเจ้านี้แสนเชื่องเป็นศัตรู ครั้นนี้เอ็งกับกูจะได้เห็นกัน แต่เชนเอ็งนี้สักหมื่นพัน กูไม่พรั่นเลย ด้วยกูเป็นคนเคยอยู่ในทุกโรงศาล กฎหมายพระอัยการกรมศักดิ์หลักชัย กูก็ได้จบ ถ้า มิได้ทองของกูครบ กูก็จะขายให้ญาติลิ้นทั้งโคตร พราหมณ์เห็นตาซีโกรธอยู่ กราดเกรี้ยว ต่างคนต่างก็เหลียวมาซุบซิบ ว่าสุดที่เรารู้จะยืมหยิบที่ไหนมาให้ตาซี อ้อลูกสาวของเรามีพี่ร่นสาว จะแก้จนไปสักคราวพอครองแครง... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)

จากตัวอย่าง กวีพรรณนาว่า “ชูชก” มีความรู้ในเรื่องกรมศักดิ์หลักชัย ซึ่งเป็นตำราชั้นสูงของผู้เป็นบรมวงศานุวงศ์เท่านั้นที่จะเรียนได้ กรมศักดิ์^๒เป็นตำราที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการพิจารณาตัดสินคดีความ ส่วนหลักชัยเป็นตำราว่าด้วยจริยธรรมของผู้เป็นกษัตริย์ขัตติยวงศ์ จะเห็นได้ว่ากวีท้องถิ่นมีความรอบรู้ในเรื่องตำราวิชาการสำคัญ ๆ การกล่าวถึงชูชกว่ามีความรู้

^๑ จุ้ = รีเข้าไป, ตรงเข้าไป

^๒ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ (หน้า ๑๐) ให้คำนิยามของ “กรมศักดิ์” ไว้ว่า กรมศักดิ์ (โบ) น. ชื่อกฎหมายลักษณะหนึ่งซึ่งกำหนดโทษปรับตามคดีนา อายุ และความร้ายแรงหนักเบาของความผิดที่กระทำ (กฎหมายตราสามดวง)

เรื่องกรรมศักดิ์หลักชัยนี้ ไม่ได้กล่าวถึงไว้ในฉบับของกระทรวงศึกษาธิการเลย แต่กล่าวถึงในมหากาติฉบับของท้องถิ่น เช่นเดียวกับมหากาติของโคราช ชุขกมีความรู้เรื่องกรรมศักดิ์หลักชัยเช่นกัน^{*}

หรืออีกสำนวนหนึ่งชุขกกล่าวว่าตนเป็นถึงหุ้มแพร มีตำแหน่งสูงส่งในรั้วในวัง ถ้าตระกูลพราหมณ์ไม่นำทองมาคืน จะต้องเดือดร้อน โดยชุขกข่มขู่เชิงโอ้อวดว่า

...วันนั้นไอ้เฒ่าชราตาเขียว เช่นเขียวขบพัน หัวล้านอยู่ดุด ๆ เดือดอยู่อีกอัก
ไอ้หิดมันพลอยชักอยู่เหะ ๆ ตะแกจึงว่าดูดี ออเจ้านี้แหละแหละพูดเลี่ยม^๑ จะเล่น
ข้างแหกตาหลอก ภูจะบอกกะเจ้าเสียให้เห็น อย่าทำเล่นกะหุ้มแพรตัวโปรด โทษถึง
ใส่ด้วยบท รู้จักกฎอะไรกะออเจ้า ภูเป็นข้าราชการเก่าตามเสด็จจนหลังโกง นอน
ท้องพระโรงจนหลังเลอะ เป็นเต่ากินเบี้ยหวัดจนปากแจ๋ ทูลสนั่นเสนอนจนตาเหล่
ออเฒ่าอย่าทำโวเวว่าไม่ให้ ภูจะฟ้องหัวขึ้นให้วุ่นวาย เล่นเจ้าให้ทูลมุนระยำมั่ง
การในรั้วในวัง ภูรู้จักแต่พื้นผู้ดี ถ้าไม่ให้ภูบัดเดี๋ยวนี้ ภูจะเอาให้บี้ปน พอเสด็จออก
มาหน้าพระที่นั่งหลังจงกล ภูจะพังพาบกราบทูลให้เป็นวรรคจึงหะ ว่ากระนั้น ๆ ขอรับ
พระพุทเจ้าข้า ขอรับใส่เกล้าใส่หม ภูอุบเอาให้หลายข้อ ว่าออเจ้านี้จ้อเอาทอง
ของภูไว้ ประเดี๋ยวก็จะต้องติดไปบีบตะมุ^๒ ผูกไอ้พวกซี้จ้อ เอากลอนใส่มือ เอาชื่อ
ใส่คอ เอาให้มันงอयीัด ถึงจะผ่นผัด ภูมียากฟัง ถ้าออเฒ่ารักตัวเสียตายหลัง
จงคิตดู อย่าให้เคื่องน้ำพระทัย ภู นั้นแล (กัณฑ์ชุขกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่
ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

หรือตอนที่สองพราหมณ์ผู้รับฝากทองของชุขกยินยอมยกนางอมิตตดาให้กับชุขกแล้ว
ชุขกก็อวดตัวว่าจะจัดงานแต่งงานให้ศรีโครม เพราะตนนั้นมีญาติผู้ใหญ่เป็นคนใหญ่คนโตในวัง
มีพระคลังเป็นลุง มีพระยาปลาหมเป็นตา ดังนี้

...ส่วนเฒ่าชราแลเห็นโฉมอมิตตดาเข้าวันนั้น มันให้ตื่นตกตะลึงแลปลิ้น
เลี่ยมริมสีปากอยู่เจาะ ๆ สมคะเนญแล้วเจาะกะทิสด แล้วตะแกก็ถ่อมถดพูดเป็นที่เขย
ว่าอนิจจา ๆ คุณแม่เอ๋ย จันจนกระไรเลยถึงเพียงนี้ ถ้าบอกแต่หัวที่^๓ ก็จะมีงามหน้า

^{*} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๑๐ (๒๕๔๒) “มหากาติโคราช :
วรรณกรรมศาสนา” หน้า ๓๔๘๘ - ๓๔๙๗.

^๑ เลี่ยม = พูดทาบทาม, เลี่ยม

^๒ ตะมุ (ปาก) = จมูก

^๓ หัวที่ = เริ่มแรก

ฉันจะทำตามวาสนาให้ครึกโครม ท่านพระคลังกลาโหมก็เป็นลุงเป็นตา จะขอมให้
ที่หม่อมນ้ำล็กสามวง นิมนต์พระสงฆ์มาขัตน้ำสวดมนต์ คราวนี้ฉันเสียเพราะอยู่ไกล
กระนั้นฉันจะลาพาลูกไปยังบ้านเรือน... (กณฑ์ชูชกลำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่
ชบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

นอกจากนี้ ชูชกยังเป็นคนไม่โห่ร้าย กวีพรรณนาลักษณะความเป็นคนเจ้าอารมณ์ของ
ชูชกไว้ในเชิงตลกขบขัน กล่าวคือ เมื่อชูชกแสดงอาการโมโห มักมีพฤติกรรมที่พิลึกพิลั่น เช่น
เกาหิดกราก ๆ, คลานตะกุกตะกัก ฯลฯ ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้ไม่ได้น่ากลัวแต่อย่างใด เนื่องจาก
แฝงไว้ด้วยความตลกขบขัน เช่น ตอนชูชกแสดงอารมณ์โมโห เมื่อนางอมิตตดาเล่าว่าถูกเหล่า
นางพราหมณ์รุมกันด่าฉัน ชูชกได้แสดงอาการดังนี้

วันนั้นไอ้เฒ่าชราท่องยั้งพุงบาตร ขาดึงวะตะกละกล้ำเหิม อันได้ฟังนางเมีย
ว่าเขาถากถาง ไอ้เฒ่ากระโดดผาง ๆ กลางกระท่อม จึงร้องว่าเหม เห็นว่าเสียผอมลี
ผุดหัวรอ ไอ้เฒ่าคำรามอยู่ย่อ ๆ เหมือนหมาหอบ มันช่างไม่กลัวผีปอบบ้างหรือ
อย่างไร ตะเกวยได้ไม้ลูกชิ้นแผลงฤทธิ์ หลก^{*}กันขึ้นเกาหิดอยู่กราก ๆ ตั้งทำออก
ปาก ชี้นิ้วจួយ จึงร้องว่าอีน่าหุย ช่มเหงพ่อเล่นได้ เป็นไรก็เป็นไป จួយไม้ขึ้นตั้งทำ
ทรงพระเสียดงกล้ำโมโห เข้าคลานตะกุกตะกัก กระที่บนจวนตั้งหัก หัวปักลงไปใต้ถุน
ถกเขม่นมุ่นตุนกันเสียให้ครื้นเครง จួយไม้ขึ้นตั้งทำตีหมาลงตำแก้ง กลับตะโกตะเกอง
ปิ่นขึ้นบันได เป็นไรก็เป็นไป ชักกะได้^๒ขึ้นตำโกรง ทำเล่นแก่ใจ ฎิบิประตุเข้าตำโง
ไอ้เฒ่าลากโครงเข้าไปปลอบนางเมียขวัญ... (กณฑ์ชูชกลำนวนที่ ๑๐ หมายเลข
ลำดับที่ รย.บ ๔๖๘/๑)

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ลักษณะนิสัยอื่น ๆ ที่แสดงให้เห็นความตลกของชูชกก็ยังพบ
อยู่อีกหลายตอนด้วยกัน เช่น ตอนชูชกจะเข้าป่า ได้แสดงให้เห็นว่ารักและเป็นห่วงนางอมิตตดา
ระคนกับความไร้เดียงสาของเฒ่าชูชก โดยอุตสาห์ดักน้ำช่อมบ้านไว้เป็นอย่างดี แม้แต่เปลือก
หอยยังดักน้ำกรอกไว้ไม่ให้ขาด ดังความว่า

...พราหมณ์ก็ไปดักน้ำมาด้วยกระบอกรอก รอกโอง่างกระโงงกระถาง
หม้อเล็กหม้อน้อย หม้อจ้อยหม้อจืด หม้อนิดหม้อหน้อย ไอ้เฒ่าก็ชอกกรอกไว้
จนขึ้นเปลือกหอยจวบแจ้ง ไอ้เฒ่าชราที่ช่อมแปลงเคหา ชักหลังคามุงจาก ได้แซม
ฟากด้วยจากอ่อน ผลัดกลอนด้วยไม้ไผ่ ทำครวไฟใส่เสียบหนู เฒ่าจึงออกไปยืนดู

* หลก = ถลก

๒ กะไค = บันได

ใครจะปลุกขึ้นสู้ก็เต็มที่ เหมือนวิมานเทเวศ เล็ดจไปตีเท่านั้นแล (กัณฑ์ชูชก
สำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

หรือตอนที่นายพรานเจตบุตรชูชก ชูชกก็ภาวนาคาถาผิด ๆ ถูก ๆ และหลบเลี่ยงไป
มาไม่ให้โดนยิง อาการที่ชูชกแสดงออกจึงเป็นดังนี้

...กูจะแผ่แลเอาเลือด เชือดเอาเน้อออกพลีการแก่รุกขเทพา ฝ่ายไอ้เฒ่าชรา
หลบซ่อนอยู่เหมือนลิง แข็งใจภาวนาหลับตานิ่ง ว่าโธมนโมตาบอด ร้อนตัวอย่าให้เขา
เอาจริง ๆ ถ้าเขาไม่ยิงแล้วก็ไม่ถูก ถ้าไม่มีลูกแล้วก็ไม่เข้า ตะแคงจึงนึกว่ากูจะตายเสีย
โยเปล่า ๆ จำจะล้าทับด้วยวาจา... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ
๒๗๔/๕ ข)

แม้ว่าภาพของชูชกที่กวีพรรณนามานี้จะมีความเป็นเฒ่าชราแสนร้าย แผ่ด้วยความ
ความตลกขบขัน ขาดการยั้งคิด แต่บางครั้งก็สื่อให้เห็นถึงความเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ของชูชก
โดยบรรยายลักษณะชูชกว่าเป็นเฒ่าชราที่มีความคิดรอบคอบ ในตอนที่ชูชกเก็บหอมรอบริบ
ทรัพย์ได้ร้อยกษาปณ์ ชูชกคิดวางแผนจะนำเงินทองที่เก็บได้นั้นไปใช้จ่ายทำสิ่งต่าง ๆ เช่น
หาภรรยา ที่สาวแต่งงาน ปลูกบ้าน ซึ่งชูชกนั้นคอยระแวงระวังว่าจะเก็บรักษาเงินของตนนั้น
อย่างไรดี ดังความว่า

...เฒ่าก็เที่ยวขอทรัพย์ประสมไว้ กหาปณสตม์ นับทรัพย์จนได้ร้อยกษาปณ์
เป็นอุดมลาภตามประสาจน ครั้นจะเก็บไว้กับตนก็กลัวโจรจะปล้น จะฝากไว้ก็ยาก
นักไม่ไว้ใจ เชื้ออะไรกับมนุษย์ อย่าเลยจำกูจะมีเมียงามให้เหมาะใจ จะขยี้เข้าใช้ให้
กลั่นเกลื่อน กูจะปลุกเรือนเสาไม้จริง ทิ้งขึ้นไว้สักแปดหลัง จะนั่งบนเก้าอี้ ขึ้นวอยอยู่
บนนอกชาน คำ ๆ กูจะคลานเข้าไปในมุ้ง คิด ๆ แล้วก็คลำดูงูกลัวขโมยจะล้วงลัก
ครั้นจะซุกซ่อนไว้ที่กระพ้อมเอง ก็เกรงนักกลัวหนูจะพาไป ครั้นจะไปไว้บนหลังคา
ก็กลัว(กา)จิ้งจกจะคาบหนี ครั้นจะฝังไว้กับปอหลุม ก็กลัวพระภูมิเจ้าที่(เจ้า)กรุงพาลี^๑
จะยกย้าย จะเป็นอันตรายนี้ทุกอย่าง ยิ่งคิดยิ่งอาวชนาง^๒เดือดร้อน ไอ้เฒ่าจึงเขียน
(ซ่อน)ไปเมืองพาราณสี จึงเอาทรัพย์ร้อยกษาปณ์นี้ไปฝากไว้แก่สกุลพราหมณ์แห่ง
หนึ่ง พึงพอใจกัน รู้จักมาแต่ก่อน ทชีกิผันผอนไปอีกเล่า... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐
หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

^๑ สำนวน งามสุข อธิบายไว้ในหนังสือเกดสุวรรณคดี (๒๕๐๗, หน้า ๑๘๙ - ๑๙๑) ว่าคัมภีร์ทางไสยศาสตร์ถือว่า
กรุงพาลีเป็นเจ้าของที่อยู่ เวลาจะทำการด้วยเวทมนต์ต่าง ๆ จึงต้องเซ่นขอโทษกรุงพาลีก่อนจึงจะทำการได้

^๒ อาวชนาง = เงินอายุ, ขวยเงิน

จากตัวอย่าง เห็นได้ชัดเจนว่าซุชกเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ที่มีความคิด รอบคอบ โดยซุชก รู้จักที่จะวางแผนการจัดการกับทรัพย์สินเงินทองที่มีอยู่ เพื่อสร้างฐานะให้กับตนเอง กวี่มุ่งให้ผู้อ่านมองซุชกในอีกลักษณะหนึ่ง แตกต่างไปจากซุชกฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ที่สร้างภาพซุชก ว่าเป็นได้แค่เพียงชายแก่ผู้มีแต่ความโลภลาภ และตระหนักรู้เห็น้อย่างร้ายกาจ

สรุปได้ว่า จำนวนโวหารที่กวี่เพิ่มเติมเสริมแต่งบุคลิกลักษณะของ “ซุชก” ต่าง ๆ ในกัณฑ์ซุชก ฉบับชลบุรีนั้น ทำให้มองเห็นภาพลักษณ์ของซุชกในหลากหลายแบบ แต่โดยภาพรวมแล้ว กวีพรรณนาให้ผู้ฟังเห็นถึงความตลกขบขันและความน่าสมเพชของซุชกมากกว่า ทั้งในเรื่องของกำเนิดซุชก ลักษณะรูปร่าง และพฤติกรรมต่าง ๆ กวีได้พรรณนาให้นอกเหนือไปจากพระคาถาบาลี แตกต่างไปจากซุชกในฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ทั้งนี้ยังทำให้เรื่องราว มีความน่าสนใจและสร้างความสนุกสนานอีกด้วย

๑.๒ การเสริมแต่งบุคลิกลักษณะของ “นางอมิตตดา” นางอมิตตดาเป็นภรรยาสาวของซุชก แม้กวี่ไม่ได้ให้รายละเอียดว่านางมีรูปร่างลักษณะอย่างไร แต่เมื่อพิจารณาจากเรื่องราวแล้ว นางอมิตตดาจัดเป็นสาวแรกรุ่งที่มีความงดงามคนหนึ่ง เหล่าพราหมณ์หนุ่ม ๆ ในละแวกบ้านของซุชกจึงแอบนิยมชมชอบ ดังกล่าวว่า “เมียซุชกชราว่าง รูปก็ล้ำอาจล้ำไฉ” แม้แต่ตัวซุชกเอง เมื่อได้เห็นนางอมิตตดาครั้งแรก ถึงกับเกิดอาการหลงใหล ดังนี้

... ส่วนเฒ่าชราได้ยินว่าก็เบิ่งดู พิศพัทธ์อยู่เป็นครุฑก็แต่ในใจ ถึงจะเสีย
สักห้าซัง กูก็ไม่เสียตาย... (กัณฑ์ซุชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)

หรือ

...ซุชกครั้นได้ฟังก็นั่งพิณจ้อยเป็นครุฑ ชมโฉมแต่ในใจของตาซี ว่าชชะ
นั่นนี่มันก็งามไปหมด แล้วออเฒ่าก็ถ่อมถดลงเป็นที่เขย... (กัณฑ์ซุชกสำนวนที่ ๔
หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)

หรือ

...ซุชกตะแบกก็มัวเมาด้วยมาตุคาม เหมือนโคแก่เห็นหญ้างามอ่อน
เมื่อยามอด น้ำลายตะแกหยดอยู่ยัด ๆ อย่างกระสือห่า ด้วยรูปร่างนางอมิตตดา
ดูนี้ก็พิศพัทธ์จิ้มลิ้มล่องช่องเป็นลูกตาลเจาะ ครั้นได้ไปลิ้มมันเหมาะใจของตาซี...
(กัณฑ์ซุชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

นางอมิตตดานั้นถูกพ่อแม่ยกให้กับซุชกเพื่อแทนค่าทอง ซึ่งลักษณะนิสัยใจคอของนางอมิตตดาในฉบับกระทรวงศึกษาธิการเหมือนกับนางอมิตตดาในฉบับท้องถิ่น ตรงที่เป็นคนมีความกตัญญู เชื้อฟังคำของพ่อแม่ ไม่ได้เถียงขัดแย้ง แม้แต่ตอนที่ต้องถูกยกให้เป็นภรรยาของ

ชูชก ก็ลี้ภัยหนีไปโดยไม่บันลัดคำ ดังความว่า

...นางอมิตตาร้อยชั่ง ฟังคำแม่หนึ่งนึ่ง สั่งสอนเจ้ามา พรรณนาทุกสิ่ง คำแม่
เจ้าอย่าทิ้ง ถือใส่ใจ... (กณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

การที่เป็นเช่นนี้ เพราะค่านิยมของสังคมไทยยังยึดมั่นในเรื่องการเชื่อฟังคำสั่งสอน
ของพ่อแม่เป็นหลัก ลูกเปรียบเสมือนกับสมบัติของพ่อแม่ พ่อแม่จะเป็นผู้เลือกอนาคตให้ ลูกที่
เชื่อฟังคำสั่งสอน จึงได้รับการยกย่องว่ามีความกตัญญูรู้คุณ เช่นเดียวกับกรณีของนางอมิตตดา
เป็นต้น

ส่วนลักษณะที่แตกต่างของนางอมิตตดาในฉบับกระทรวงศึกษาธิการกับนางอมิตตดา
ในฉบับท้องถิ่น คือ นางอมิตตดาในฉบับท้องถิ่นชลบุรีมีความเป็นหญิงชาวบ้านมากกว่า กวีได้
บรรยายกิจกรรมารยาทให้นางอมิตตดาที่มีความเป็นหญิงไทยเรียบร้อย แต่บางอารมณ์ปรับเปลี่ยน
ให้นางมีกิริยาและวาจาจัดจ้าน เพื่อความสะใจของผู้ฟังที่เห็นว่าโดยปกตินางอมิตตดาเป็นหญิง
สาวที่สงบเสงี่ยมเจียมตัว ไม่คู่ควรกับเฒ่าชราจอมปลิ้นปล้อน ฉะนั้น กวีจึงสร้างภาพ
ให้เห็นว่า บางครั้งนางอมิตตดาก็กลับกลายเป็นหญิงร้ายได้เช่นกัน เห็นได้จากตอนที่ชูชก
ผิดผ่อนไม่ยอมเดินทางไปขอพระชาลีกัณหามาให้เป็นทาสใช้ของนาง นางอมิตตดาจึงเกิด
อาการเกรี้ยวกราด พุดจาข่มขู่สารพัน จนชูชกต้องยอมจำนนเดินทางไปเขาวงกต คำพูดที่นาง
อมิตตดากล่าวข่มขู่ชูชกนั้น มีความว่า

ตัวอย่างที่ ๑

ส่วนนางอมิตตดา เมื่อได้ฟังผิวว่า ก็เดือดดุแตกดำ ประชดว่าชะ ๆ เจ้าจอม
หม่อมสันหลังขาด เจ้าอย่ามาหลอก เดียวนี้ลิ้เจียมตัวว่าหัวหงอกแล้วหรือไร สกูลของ
กูไซ้ไม่เคยใช้ผิวต่างทาส ออเฒ่านี้อุบาทว์จริง ๆ เจียว แต่แรกสิงอาจ มีรู้วักขลาค
ดาเขียว ทำแต่หน้าเบี้ยวเสียวเจ้อเจอะ ถ้าเอ็งมีฟังกู เอ็งก็คอยดูไปเถอะ กูจะเที่ยว
สะเออะไปทุกละเมาะ กูจะนุ่งผ้าสุหรั๊ด กูจะทัดสองเปราะ เห็นหนุ่ม ๆ กำเดาะ กูจะ
หัวเราะให้เหละเหละ ถ้ามันหยิกมันหยอก กูจะเอาศอกเข้าตะแหะ ถ้ามันดื้อเข้า
มาจริง กูจะนั่งหัวเราะเสียนั้นแหละ กูจะนัดกูจะแนะ ให้มันแหวะเข้าริมรั้ว เถิงออเฒ่า
จับได้ กูก็ไม่อยากกลัว ก็จะไม่บอกกับผิว ว่าเป็นหัวผักกาด เพราะไอ้เฒ่าพิลาส* ไม่ใช่
ชาติผู้ชาย คราวนี้เอ็งอย่าหมายว่าจะสบายเหมือนทุกที... (กณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓
หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

* พิลาส = วิปาส

ตัวอย่างที่ ๒

...ถ้าอโศกบัตสีไม่ไปหาข้าชายหญิง กูจะกรังกรังกริดกรายตามสบาย
 กูจะคบผู้ชายเขยชมให้สมเล่ห์ กูจะหัวร่อระร่ารีนระริก ออเฒ่าอย่านึกเข้ามา กูจะด่า
 หัวให้ กูไม่ปรารถนา เพราะออเฒ่าชราโรคร้ายรุงรัง จะเป็นอะไรก็ช่าง ก็จะไม่ขมข้อย
 เมิน กูจะทำเหินหันห่าง อย่างประหนึ่งว่าแขกมิดันเคย เอออพรหมณ์เอ๋ย เอ็ง
 ก็แก่เฒ่าชราที่จะหอบหิว ชักหน้าชักตัวกรือกรือ ออเฒ่าจะโทษใครสมคะเน นกขตุเต
 อุดบุพเพศ กูจะขำคะเน เมื่อนักขัตฤกษ์ระตูเดือนสี่สุด สมมติว่าตรุษสงกรานต์
 พลชนชาวบ้านละการงานสะพรั่งพร้อม แล่นล่อมเป็นเหล่า ๆ หญิงสาวบ่าวหนุ่ม
 ประชุมกันสนั่นแน่น กูจะแล่นหลีกหนีออเฒ่า จะแต่งตัวให้พริ้งเพราเฟริศ ชัดจก
 ประเจิดอยู่จิมลิ้ม จะแยมยืมหยอก สัพยอกชายอื่น กูจะระร่ำระร่ำรวเรียง ออเฒ่า
 ก็จะกระเจิงจนเจ็บใจ กูชอบชายใด กูก็จะไป(เล่น)หัวกระนั้น ตนเต ทุกข์ ออเฒ่า
 อาธรรมจะทุกข์แทบตัวตาย ภัยโย วงกา จะเกิดวิกลวิการกายแก่กว่าเก่า ทั้งโรคก็
 จะรุงรังเร่าร้อน ออเฒ่าก็จะถึงแก่ความตาย จะหยายแขนงเง้อยู่แต่คนเดียว
 กูก็จะทอดเที่ยวทั้งออเฒ่าไว้ กูก็จะไหลพลิกไปหาผัวอื่น ให้ชื่นอารมณ์สมคะเน
 ออเฒ่าก็จะวังเวงโหวเวทนา อยู่กับเฒ่านี้แล้วแล (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ หมายเลข
 ลำดับที่ ทย.บ ๖๗๖/๕ ช)

ตัวอย่างที่ ๓

...เออ อย่าพักพลิกปิดตะกุดแก้ไข ว่าถ้าอโศกมิไป จะได้เห็นกัน กูจะทำ
 สารพัน ให้ผิดกิริยา ถึงออเฒ่าจะว่า กูก็มีอยากฟัง กูจะดันทุรัง ให้เป็นข้างเหลือขอ
 จะเที่ยวหยอกคอก การงานกุ่มทำ กูจะทำหน้าเป็น กูจะเดินกูจะรำ กลางคืนกลางค่ำ
 กูไม่ขึ้นเรือน กูจะเที่ยวคบเพื่อน เล่นเดือนหงาย ๆ กูจะห่มผ้าสองบ่า นุ่งผ้าลอยชาย
 กูจะกริดกูจะกราย กูจะส่ายหน้ากลอก กูจะออกจากฉาก ที่ไหนหนุ่ม ๆ ชุ่ม ๆ มาก ๆ
 ก็จะบากเข้าไป กูจะไหล่นมออก ให้มันหยอกมันหยิก กระซิกกระเซียว กูจะหยอก
 กูจะเฝ้า ให้มันเข้ามาเป็นเกรียว ให้มันกอดให้มันเกี้ยว ให้มันจูบกอด ตลอดรุ่งเช้า
 ยามกรุด^๒สงกรานต์ ชาวบ้านมีฉาว ผ่องหนุ่มผ่องสาว เขาแต่งตัวไป กูจะเกล้าผมมวย
 แรมด้วยดอกไม้ กูจะนุ่งผ้าใหม่ ที่เนื้อบาง ๆ ลมพัดเย็น ๆ ให้มันเห็นราง ๆ กูจะ
 กางกระโดงกระดิก กูจะทำรัก ๆ ยืมล่อต่อชาย กูจะพูดอวดตัว ว่าลูกผัวกูนี้ตาย

^๑ ระตู (ปาก) = ฤๅ

^๒ กรุด (ปาก) = ตรุษ

ให้พวกผู้ชาย มันติดตามมา กูจะบอกแก่เขา ว่าออเฒ่าเป็นข้ากู กูจะพูดกูจะจา
เกี้ยวพาราสี จะเล่นเรื่องขึ้นหา ลักพากันหนี ออเฒ่าชรา ก็จะทำหน้ายิบหยี ทำ
อะไรกูไม่ได้ ก็จจะร้องไห้รักผี อยู่ทุกเวลา จะกรอมใจตาย กูจะพันทุกข์ สนุกสบาย
แต่คนเดียว นั้นแล (กัณฑ์ชุกสกล้านวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น คำพูดต่าง ๆ ที่นางอมิตตดาพรรณนามานั้น แสดงให้เห็น
ถึงความร้ายกาจของนางอมิตตดาในแบบฉบับท้องถิ่นที่สร้างความสะใจและสนุกสนานแก่ผู้ฟัง
นอกจากนี้แล้วกวียังสร้างให้นางมีนิสัยก้าวร้าว เช่น ในตอนชุกสร้าลาก่อนจะออกเดินทาง กวี
แปลงโวหารให้นางอมิตตดากล่าวพรแข่งไว้ ดังความว่า
ตัวอย่างที่ ๔

...ฝ่ายว่านางอมิตตดาจึงร้องให้สังเวช ว่าเจ้าแม่หัวเสลดของเมียแก้ว พ่อจะ
ไปกลางทาง ทั้งเสียสางอย่าได้แคล้ว ทั้งงูเห่าปีแก้วที่ในโพรง ขอให้มันกัดตายโง
เสียพวงนี้ ถ้ามันไม่ตายด้วยเสลีสีห์ ขอให้มันหักคอพ่อที่กลางป่า เมียอยู่เรือนจะ
ทอหูกทำลูกไว้ทำ ตาเฒ่าชรากรับว่าสมพรปากเกิดแม่คุณ... (กัณฑ์ชุกสกล้านวนที่ ๓
หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

ตัวอย่างที่ ๕

...ส่วนว่านางอปีทิดา น้ำตาไหลนองร้องให้สังเวช ว่าไอ้พ่อขุนหัวเสลด
ของเมียรัก พ่อเคยเรียงเคียงพักตร์ทุกวันคืน หอมแต่กลิ่นซั้พันกับซั้ตา ไอ้พ่อแสน
ปมเป่าทั้งหน้าหลัง ที่นี้คำ ๆ มีด ๆ ใครจะจับหีดให้เมียฟัง ไอ้พ่อรังซั้ไคล พ่อเคยใช้
ให้เมียหาเล่นอยู่เป็นนิจ ไอ้สงสารพ่อร้อยซังรังหิดของเมียแก้ว เมื่อพ่อขึ้นไปกลางทาง
เสียซางอย่าให้แคล้ว ทั้งไอ้งูเห่าปีแก้วที่อยู่โพรง ขอให้ไปตายท่าตายโงเสียพวงนี้
ถ้ามันไม่ตายด้วยเสลีสีห์ ไปให้มันหักคอเสียที่กลางป่า เมียอยู่เรือนจะทอหูก
เย็บฟูกไว้ทำ เฒ่าชรากรับว่าเออสมพรเกิดแม่คุณ... (กัณฑ์ชุกสกล้านวนที่ ๖ หมายเลข
ลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

ถ้อยคำที่นางใช้ค่อนข้างรุนแรง เช่น “เมียอยู่เรือนจะทอหูกทำลูกไว้ทำ” แฝง
ความหมายไว้ว่านางจะมีชายอื่น ทำลูกไว้รอทำชุกกกลับมา ซึ่งภาพลักษณ์ความเป็นหญิงร้าย
ของนางอมิตตดานี้ ไม่อาจสรุปได้ว่านางอมิตตดาเป็นหญิงที่มีความหยาบช้า ทั้งนี้เป็นเพราะ
กวีท้องถิ่นวาดภาพของหญิงชาวบ้านว่าเป็นคนมีวาจาจัดจ้าน ด่าเก่ง จึงสร้างภาพลักษณ์ของ
นางอมิตตดาให้ผีปากกล้านั่นเอง

* กรอมใจ (ปาก) = ตรออมใจ

๑.๓ การพรรณานาบุคลิกลักษณะของ “นางพราหมณ์” (แม่นางอมิตตดา)

แม่นางอมิตตดา เป็นตัวละครที่มีบทบาทน้อยมากในมหาชาติฉบับกระทรวงศึกษาธิการ แต่ในมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรีนั้น นางเป็นตัวละครตัวหนึ่งที่น่าสนใจ เนื่องจากกวีเพิ่มเติมรายละเอียดบางประการ เช่น ตอนที่ต้องยกนางอมิตตดาให้ชูชก นางพราหมณ์ได้รำพันถึงความรักความอาลัยที่มีต่อลูกสาว ดังความว่า

...ส่วนพราหมณ์ทั้งสองตกใจกลัว ผัวแลดูตาเมี่ยมเสียน้ำใจ จะเอาทรัพย์ที่
ไหนให้หที ลูกสาวของเรามีเป็นที่เสนาหา จะยกให้เป็นค่าทอง จึงเรียกลูกสาวเข้าไป
(ใน)ห้องแล้วจึงร้องไห้ว่า เจ้าพุ่มพวงดวงนัยนามมิติดาของแม่เอ๋ย เจ้าไม่เคยที่
พลัดพรากไปจากอก ดังใครหยิบยกหัวใจแม่ไปจากร่าง สุดท้ายแม่จะแลลับ นับวัน
แต่ว่าจะร้องไม่วายวันกรอม* แต่แม่อุตส่าห์ทนอม เจ้าก็ยอมแค้นอยู่เต็มใจ ไซ้แม่จะ
ไม่รักใคร่เมื่อไรมี ด้วยทรัพย์ของหทีสิมากมายนะ สุดท้ายแม่จะชวนชวามาให้ออแต่
แม่เห็นแต่หน้าเจ้าผู้เดียวดังดวงใจ จงช่วยทุกข์ระทมร้ายให้เบาอก แม่จะยอมยกให้
เป็นค่าทองของหที เจ้าจงตั้งใจทดแทนทด ให้ปรากฏเกียรติยศภายหน้า เจ้าจง
ดวงบุษบาภิเษกจากสืบแรกขึ้นจากชล รสเสาวคนธ์ล่ออ้อน เกิดกิมิชาติเบียนบ่อน
ไม่สลดใส นับวันแต่ว่าเสาวคนธ์จะแห้งเหี่ยวอยู่กับต้นทนมรมาณ แสนสุดท้ายจะสงสาร
ด้วยลูกแก้ว เป็นกรรมของเราแล้วได้ทำมา เจ้าจงก้มหน้าไปเป็นข้าพฤตมาจารย์...
(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)

กวีพรรณนาความรักที่แม่มีต่อลูกสาวคนเดียว ซึ่งต่างจากบุคลิกของนางพราหมณ์ใน
ฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ ที่ยกนางอมิตตดาให้ชูชก โดยไม่ได้แสดงความอาลัยอาวรณ์เลย
หากแต่ในมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี กวีให้ความสำคัญกับความรู้สึกของแม่กับลูกอย่างมาก
จึงมุ่งแสดงให้เห็นถึงความรักความผูกพันของแม่กับลูก เมื่อจำเป็นต้องพลัดพรากจากกัน จึง
รำพันให้ผู้อ่านผู้ฟังได้รับรู้ถึงความโศกเศร้าที่ต้องสูญเสียลูกสาวคนเดียว นอกจากนี้แล้ว นางยัง
สั่งสอนนางอมิตตดาก่อนจะยกให้ชูชก คล้ายกับการอบรมลูกสาวก่อนจะออกเรือน ความว่า

...เราจะพากันยุบยับยาก เห็นแต่จะสุดสิ้น ด้วยเอาทองของเขาไปขายกิน
เสียแล้ว เห็นแต่หน้าลูกแก้วนี้แลจะช่วยแก้ทุกข์ เหมือนหนึ่งว่าเจ้าช่วยเปิดประตู
ให้พ่อแม่ ด้วยพราหมณ์เป็นถึงหุ้มแพรจะฟ้องร้อง แม่จะให้เจ้าไปแทนทองของ
พราหมณ์ เหมือนหนึ่งเจ้าช่วยดับความให้มารดา ว่าพลางนางอภิติดาน้ำตาไหล
ลงพราย ๆ นางพราหมณ์แลดูมิใคร่จะได้ น้ำตาไหลลงโกรงเป็นมันคง ว่าลูกรักเจ้า

* กรอม (ปาก) = ตอม

แม่เอ๋ย เจ้าเกิดมาสำหรับโลกีย์ ยังไม่ถึงนิพพาน ประการไปด้วยการประเวณี เหมือนหนึ่งเปิดเครื่องเช่นนี้หรือจะพ้นปากผีไม่มีแล้ว ลูกแก้วจงจำคำแม่สอน เจ้าจะเอาเรือนไปอยู่กับเพื่อนที่นอน เป็นคนด้วยการปรนนิบัติกับความสุจริต ถึงชายอื่นจะหยาดฟ้า เจ้าอย่าได้คิด อย่าผิดเอาผิดมาแปดผัว อุตส่าห์สงวนตัวเจ้าจงดี ให้เหมือนหนึ่งว่าจามจุรีรักษาชน ถึงสืบยากเฒ่าจน อุตส่าห์ทนให้ได้ดี เป็นกษัตริย์ให้ลือยศ ให้ปรากฏในสงสาร อย่าดูเยี่ยงหญิงพาลที่ว้ายาก เมื่อแม่จะสอนเหมือนหนึ่งตักน้ำมารดหัวสาก แต่ปากรับว่าคะ ๆ ครั้นแล้วก็ปิดเสียลง ๆ ... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

จากตัวอย่างข้างต้น นางพรหมณีผู้เป็นมารดาได้อธิบายกับลูกสาว (นางอมิตตดา) ถึงความจำเป็นที่ต้องยกอมิตตดาให้แก่ชูชกเฒ่าชรา โดยนางพรหมณีได้ส่งสอนนางอมิตตดาให้เป็นคนว่านอนสอนง่าย ไม่ทำหุนหันพลมเวลาพ่อแม่สอนสั่ง เสมือนดังตักน้ำมารดหัวสาก ซึ่งเป็นข้อคิดที่ภริยาสื่อมาถึงผู้ฟังด้วย สำนวนโวหารตอนนี้จึงเป็นโวหารที่ไพเราะ มีความหมายลึกซึ้ง และแทรกคติสอนใจ เช่นเดียวกับกัณฑ์ชูชกอีกสำนวนหนึ่ง กล่าวไว้ใกล้เคียงกัน ดังความว่า

...เราจะยอมยกอนุญาตให้แก่พรหมณีเฒ่าเป็นค่าทอง คิดแล้วจึงเรียกลูกสาวเข้ามาในห้อง แล้วร้องให้รำพึงไรส่งสอน เจ้าจะจากแม่ไปเสียจากเรือน อยู่กะเพื่อนที่นอนแนบสนิท อย่าคิดเอาใจออกหากจะจากผัว อย่าดูเยี่ยงหญิงชั่ว แพศยาที่ว้ายาก พ่อแม่จะสอนก็ไม่จำเสมือนอย่างตักน้ำมารดหัวสาก เอาแต่ปากอึม ๆ น้ำตาไหลรีลงอาบหน้า จึ่งว่าอมิตตดาเจ้าแม่เอ๋ย เจ้าก้มหน้าก้มตาไปตามกรรม ตะแคงเข้าปากจวนคำแข็งใจไปเถิดนะแม่ ถึงมันจะว่าได้ผัวแก่ก็ทำเนา ไล่เฒ่ามันจะยืนไปถึงไหนไม่ถึงปี ว่าแล้วจึ่งช้อนน้ำมันตานี มาสีขัดปิกขึ้นให้ลอยแล้วแต่งแฉ่ไธไร เอาได้เสม็ดสักเจ็ดมัด มาจุดจับเขมาอยู่มีกล็อก เอาแป้งนพบุรีชัยพอกผัดหน้า ให้เป็นนวลหน้าสักสองนิ้ว เอาขี้ผึ้งติดขึ้นไว้ให้ค้อมเป็นคันเบ็ด ครั้นจัดแจงสำเร็จแล้วก็พามา นั่งลงตรงหน้าหม่อมตาชูชกยกมือขึ้นประนมไหว้ นางพรหมณีก็เกลี้ยไกล่เกลี้ยกล่อมด้วยการโลกีย์ว่า หม่อมตาเจ้าชาผินหน้ามาข้างนี้แน่ แลดูหน้าดีฉันหน่อย ทองของท่านดีฉันมิให้ลอย หลานลูกอ่อนคนนี้ จะตีใช้ให้เป็นค่าทองต่างทาสาบาทปริชา อันลูกของข้าคนนี้แต่อายุ ๑๑ ปี เขาก็มาพาดหัวบันไดไม่รู้ขาด มาสู่ขอ ล้วนหม่อมลูก หมูปร่างก็หมดจด กำหนดทุนถึงเจ็ดซังจึงเข้ามาว่าจะเอาสินสอด

* แต่งแฉ่ = แต่งตัว

๑๕ ชั่ง เขาก็ยอมเสร็จ ชันหมากจะมาถึงเดือนเจ็ดข้างเย็น ครั้นจะเอาหอก็กระดาก กระเด็นทำมาไม่ได้ เผลอญให้ถอยหลังเสือกกลลนละเลย ทั้งนี้ก็เพราะวาสนานาง อมิตตดาแม่แก่เคยคู่ของคุณตาเจ้า... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.ป ๘๖๘/๑)

นอกจากนางพราหมณ์จะสอนสั่งลูกสาวแล้ว ยังเป็นผู้มีบทบาทเสนอนำนางอมิตตดา ให้ชูชก โดยพูดจาโอ้อวดลูกสาวของตนถึงความงามและความเพียบพร้อมเยี่ยงกุลสตรีอันเป็นพึงปรารถนาได้เป็นคู่ครอง นางพราหมณ์ในกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี จึงนับเป็นผู้มีวาทะศิลป์ในการ โน้มน้าวใจคนได้อย่างดียิ่ง

การเพิ่มเติมรายละเอียดต่าง ๆ ให้ตัวละคร ไม่ว่าจะเป็นชูชก นางอมิตตดา หรือนางพราหมณ์ (ผู้เป็นมารดานางอมิตตดา) เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เห็นว่าคุณลักษณะตัวละครในกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี แตกต่างไปจากตัวละครในฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ตัวละครแต่ละตัวมีความเป็นชาวบ้าน ทั้งด้านรูปร่างลักษณะ ลักษณะนิสัย การพูดจา และการแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ กวีเสริมแต่งบุคลิกลักษณะตัวละครให้ผู้ฟังซึ่งเป็นชาวบ้านเกิดความประทับใจ เพราะรู้สึกสะใจ และสนุกสนาน อีกทั้งยังช่วยเสริมให้เรื่องราวมีความน่าสนใจและน่าติดตาม มหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรีจึงเป็นกัณฑ์หนึ่งที่ได้รับคามนิยมอย่างแพร่หลาย และมีสำนวนต่าง ๆ แพร่กระจายอยู่ถึง ๑๐ สำนวนดังกล่าวแล้ว

๒. การพรรณนาเหตุการณ์ พบว่าในกัณฑ์ชูชกฉบับชลบุรี มีสำนวนโวหารนอกบาลีอยู่หลายตอน กล่าวคือ กวีท้องถิ่นได้พรรณนาเหตุการณ์และเพิ่มเติมเสริมแต่งรายละเอียดของเรื่องราวบางอย่างให้แปลกแยกไปจากเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งช่วยให้เรื่องมีความสนุกสนาน น่าสนใจ และถูกใจคนฟังมากยิ่งขึ้น เช่น การพรรณนาให้เห็นสภาพความแห้งแล้งของหมู่บ้านพราหมณ์ การพรรณนาภาพของพราหมณ์สองสามีภรรยาทะเลาะตบตีกัน การพรรณนาเหตุการณ์มหัศจรรย์ต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งการดำเนินเรื่องและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่กวีเพิ่มเติมขึ้นนั้น มีดังต่อไปนี้

๒.๑ พรรณนาเหตุการณ์ทุพภิกขภัย^๑ กวีพรรณนาความแห้งแล้งในหมู่บ้านของตระกูลพราหมณ์ผู้รับฝากทองว่าชาวบ้านต่างอดอยากอย่างหนักกว่าครั้งใด ทั้งยังเกิดโจรปล้นชิงทั่วทุกทิศ อันเป็นสาเหตุให้พราหมณ์ผู้รับทองของฝากของชูชกจำเป็นต้องเอาทองไปจับจ่ายซื้อขายอาหารมาประทังชีวิต ดังความว่า

^๑ ทุพภิกขภัย = ระยะเวลาที่กำหนดไว้ว่าเป็นตอนที่ขาดแคลนอาหาร

ตสมี จิรายนต์ ในเมื่อทสี่เที่ยวไปหาลากถึงหลายปียังมีได้กลับ ก็บังเกิด
 ทุภิกษันดรก็ปเกิดเข้าแพง* ทั้งฟ้าฝนก็แห้งแล้งไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวชนบท
 อดอาหารหิวละหอยอ่อน บ้างก็หลับนอนนอนชอนชบ บ้างก็อพยพครัวหนีเข้าสู่ป่า
 ล้มมึงสาฆ่ากันหนุหาปุ๋หอย บ้างก็ชุดบุกกลอยเป็นอาหาร บ้างก็เกิดโจรปล้นบ้าน
 พาลช่วงชิง บ้างก็ขายโคกระทิงเอาทุนทรัพย์ ให้เกิดกรรมระยำยับไปทั่วทิศ บ้างก็
 ลื่นชีวิตนอนกลิ้งกลาด เกิดอุบาทว์วิปริต พราหมณ์ทั้งสองชวนกันคิดรำพึง เออ
 ทรัพย์ร่อยด่าสิ่งทีรับฝาก จำจะบริจาคจำหน่ายขายกินเสียก่อน ออเฒ่า(มา) จึงจะ
 ผันผ่อนให้เสร็จสรรพ คิดแล้วจึงหยิบเอาทรัพย์ออกนับจำหน่ายขายกินสิ้นทุกเพลา...
 (กณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๒๗๔/๕ ก)

สำนวนโวหารตอนนี้ พบในกณฑ์ชูชกฉบับชลบุรี สำนวนที่ ๒ เท่านั้น เป็นการเพิ่ม
 เติมเหตุการณ์เพื่อให้เรื่องราวเกิดความสมจริงมากยิ่งขึ้น เพราะกณฑ์ชูชกสำนวนอื่น ๆ มักจะ
 บรรยายว่าตระกูลพราหมณ์ผู้รับฝากของมีใจคิดโลภ อยากได้เงินของชูชก ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นจริง
 ชูชกไม่น่าจะไว้วางใจจนถึงขนาดฝากเงินทองไว้ได้ แต่จากตัวอย่างนี้ กวีได้อธิบายว่าตระกูล
 พราหมณ์ไม่ได้เป็นคนโลภลาคิดจะเอาของของชูชกแต่อย่างใด ทั้งนี้เพราะเหตุการณ์บังคับ
 จึงทำให้สองพราหมณ์ต้องนำทรัพย์ของชูชกที่ฝากไว้มาใช้ประทังชีวิต โวหารนอกบาลิตตอนนี้
 จึงเป็นการอธิบายเหตุผลให้เรื่องราวมีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

๒.๒ พรรณนาเหตุการณ์การทะเลาะกันของพราหมณ์สามภรรยา เป็นตอนที่
 พราหมณ์แห่งบ้านทนต์วิธุดำทอนางพราหมณ์ผู้เป็นภรรยาว่าไม่รู้จักปรนนิบัติดูแลให้เหมือนกับ
 นางอมิตตดาปรนนิบัติชูชก พราหมณ์สามภรรยาจึงเกิดการทะเลาะตบตีกัน ดังความว่า
 ...อญญะ ตรุนพราหมณา อันว่าพราหมณ์ทั้งหลายหนุ่ม ๆ ชุมอยู่ในบ้าน
 ครั้นเห็นนางอมิตตดาปรนนิบัติผัว เมื่อมาดูเมียของตัวมันไม่เข้าการ ให้เดือดดาล
 งุ่นง่านอยู่จึ่งก บ้างก็มาถกเขมรก็กักพาลพาโล บ้างก็เกิดโทโสอยู่เฝงผาง จึ่งร้อง
 ว่าแม่อิหนูไวย ใครกะโมย^๓ปล่าอย่างของกูกินเสียหมด ออนางเมียบอกว่าข้าไม่ได้กิน
 ของเจ้าดอกคะ ไ้เจ้าผัวจึ่งร้องว่า สะ ๆ ไม่ได้กินทำไมจึงหมด ออนางเมียจึงสบถว่า
 ตกนรกฟ้าผ่าเถอะ ไ้เจ้าผัวจึ่งด่าว่าอิหน้าเชรอะ^๔ มึงอย่าพักพูด อีนางเมียจึงด่า

* เข้าแพง = ข้าวแพง

^๒ ระดู (ปาก) = ฤดู

^๓ กะโมย (ปาก) = ขโมย

^๔ เชรอะ = เป็นมลทินซับซ้อนกันมากมาย, เกรอะ ก็ว่า

ไฉ่นาตุค มาพูดรากับนาย ไฉ่เจ้าจึงว่าเหม อิฉินหาย มึงอย่ามาเถียงผัว นี่เชื่อตัว
หรือว่าไม่กลัวกูตีตอง อินางเมียจึงดำ มึงอย่ามาจองหองไปนา ไฉ่เจ็ดคุก ไฉ่ผัวก็
ผลุดลุกขึ้นกะเกาะ อิเมียมันปะตะเอาหคคะเมน ผัวอินเมียเอน ประเคนกันอีกทีก
กะกะกักกิก อีกอ๊กอุบอับ ไฉ่ผัวล้มลงจมนเชียง อิเมียมันเตียงเข้าด้วยตัวัก ไฉ่ผัว
ผลุดลุกขึ้นได้ มันก็ใส่เข้าตาอ๊ก อิเมียร้องว่าโอย พอโอยไฉ่เก่าโรค ตะโพกของเมีย
หัก แล้วผัวรักเจ้าประคุณ ออกไปนั่งทำตาปริบ ๆ ไฉ่ผัวมันถืบลงไปได้ถุน ไฉ่ผัวก็มუნ
อิเมียก็เมา ไฉ่ผัวก็เจ้าอิเมียกึงอด อิเมียมันหนีไป หนีไปเสียให้พ้น ไฉ่ผัวนั่งบ่นอยู่
อด ๆ อียอดมารยา อีมาเสเพล อีเสนห์ผัวรัก อีซึกเด็กเสีย อีน้ำตาลปากหม้อ
กูไม่ยอมเอาเป็นเมีย พวกอีไก่อเยย^๑ ทำให้เคี้ยข้างหอ อีรวจจนจ้อ มีบ่อหอทุกแห่ง
อีแกงจืด อีมิดกลางวัน อีเล่นขึ้นสวรรค์ทั้งเป็น อีเล่นจ้ำจี้ อีผิฟุ้งได้ ถอนแต่ไรนั้น
ออกแต่ ๆ น้ำมันเหนียวก็เหลือทน เดียวนี้ต้องลงด้วยดุ้นแสม หนีแม่ไปหาซู้
แม่ถามว่าไปไหน มันบอกว่าไปแลกพลู... (กณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่
ขบ.ป ๒๗๔/๕ ข)

ภาพของการตำหนิของพราหมณ์สามภรรยาที่กวีพรรณนามานี้ มีลักษณะใกล้เคียงกับ
สังคมชาวบ้านตามร้านตลาดทั่วไป ทั้งหญิงและชายต่างมีผีปากจัดจ้าน คำด่าต่าง ๆ นั้นแสดง
ให้เห็นแนวคิดของกวีค่านิยมของสังคมได้อย่างดี เช่นคำด่าที่ฝ่ายพราหมณ์สามภรรยาตนว่า

อียอดมารยา หมายถึง คนที่มีจริต, แสแสรังแกล้งทำ

อีมาเสเพล หมายถึง คนที่มีความประพฤติเหลวไหล, ไม่เอาการเอางาน

อีเสนห์ผัวรัก หมายถึง หญิงที่ต้องทำเสน่ห์ให้สามีหลงไหล

อีซึกเด็กเสีย หมายถึง หมายถึง คนที่เอาแต่ซึกพาผู้อื่นไปในทางเสื่อมเสีย

อีน้ำตาลปากหม้อ หมายถึง คนที่ทำดีแต่เพียงผิวเผิน

อีแกงจืด หมายถึง ทำอะไรไม่มีรสชาติ (อาจจะมุ่งไปในเชิงสังวาสก็เป็นได้)

อีมิดกลางวัน, อีเล่นขึ้นสวรรค์ทั้งเป็น, อีเล่นจ้ำจี้ มีความหมายเดียวกัน หมายถึง
คนที่ชอบแต่เชิงสังวาส

ลักษณะคำด่าที่อธิบายนั้น สะท้อนให้เห็นแนวคิดของคนในสังคมที่ดำเนินคติ
พฤติกรรมของหญิงไม่ดีต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตือนและวางกรอบความประพฤติของผู้หญิง
ให้อยู่ในกรอบอันดีงามที่สังคมกำหนดไว้

^๑ เติง (โป) = ทูบลง, ฟาดลง, ตีลง

^๒ ไก่อเยย = ไก่ตัวผู้ที่มีรูปร่างคล้ายไก่ตัวเมีย

การพรรณนาการทะเลาะตบตีและคำด่าของพราหมณ์สามิภรรยาณี พบอยู่ในกัณฑ์
ชูชก ฉบับชลบุรีหลายสำนวน ซึ่งอีกสำนวนหนึ่งบรรยายไว้ว่า

...เหวี่ยง ๆ อีหัวโจกเปิด ใครใช้ให้มึงเกิดมาเป็นผู้หญิง มันช่างหยิ่งนี้
เหลือตัว กลับผิวทำลงเป็นเมีย อีล่ำเสียชุกชน สักแต่ว่าคนเพราะมีหู มึงไม่ดู
เยี่ยงอย่างนางอมิติตา แต่ผิวแก่เฒ่าชรา ยังอุตส่าห์ปรนนิบัติ มิให้ต้องเคืองขัด
ทุกคำเช้า นี่มึงก็สาวกุก็นุ่ม ทั้งซุ่มทั้งมัน ถ้าผิวทำเมียทำ ช่วยกันรำไปให้ทุกวัน
มันจะมีทันเขาเพื่อนบ้าน กูแค้นแต่ว่ามึงซี้คร้านไปทุกแห่ง นั่งแต่งแต่ตัว หิวหิวแต่
ไก่ขัน เฝ้ามแต่ประน้ามันลงด้วยได้เสม็ด กว่าเจ้าหิวผมเสร็จพอตะวันตก มันท่างโยง
ขึ้นไว้ออกในตะลุ่ม บุ่มตะเลาะเปาะ ตละเจ้าเงาะบางยี่โถ มันขึ้นโธ่สุดใจดีแต่ไกล
ใครเข้าใกล้ออกสันหัว พอลมพัดวาบ เหม็นสาบนี้เหลือตัว สุดแต่โกรธกับผิว
เกรียมตัว*แต่ข้างหนี ขึ้นซีกกล้วยหอม เย็บถุงไวยาว ๆ เก็บเข้าเม้า^๒ไว้เป็นชะลอม
มันไม่นอบมันไม่น้อม จะใช้ทุกคำปาก รวจะว่ากูนี้เสียชั้นหมากปลุกหอ ขอมมาให้
นั่งใช้ ถ้าผิวจะทำอะไรก็ไปหัวเสีย ทุกวันนี้หรือกูได้แต่มึงมาเป็นเมีย ได้เก็บได้เสีย
ไว้ทุกสิ่ง อีผู้หญิงอะไรอย่างนี้ ถ้าผิวโกรธว่าจะตี วึ่งหนีเข้าที่นอน แต่อย่างนี้น้อย ๆ
ไอ้ใจถ่อยมันก็อ่อน เห็นมันนอนแล้วก็เวทนา เห็นแต่น้ำนมมันลักเท่าฝ่ามือ มันยัง
ดื้อไปจนเคย รวจะว่าไปตีทัพจับเชลยมาเป็นผิว มึงถือตัวว่ารูปงาม งานไหนก็ถึง
ถึงเสียงกลองตึงแล้วก็ชวนกันตาม อีตะกละคนงาม อีตะกรามสีทับทิม ไปนั่งกริมอยู่
ที่ริมวง เห็นนายโรงเขาทรงเครื่อง เล่นเรื่องสุวรรณหงส์ มึง(ก็)ปลงธรรมสังเวช นึก
ว่าเป็นเกษสุริยง มันทรงเหมือนกูว่า เขาไม่เลิกก็ไม่มา พวกอีบ้ายิงยศ อีคนหนึ่งก็
ตอแหล อีคนหนึ่งก็ตอแหล อีโน่นมันก็แซ อีนี่มันก็เชื่อน มันช่างสมเป็นเพื่อนกันนี้
กระไร อยู่กับเรือนมิใคร่จะได้ จับใช้ออกหนัก ๆ เหลือกที่ก็ชักขึ้นมามบอย ๆ ทำเป็น
ผีเข้าผีออกหลอกกูนี้ทุกตา ให้กินยาที่ว่าขม อม ๆ แล้วก็เอาออก ถ้าลูกมั่งคุดหรือ
ลูกสะท่อน^๓ แต่พอขยอาก็ขยอก พวกอีงอกกระรอกขอบ แต่เอาสักเท่าดวงเสียให้
ตาถั่ว ใสหัวเสียให้มันอาย ชายเสียสักซั้งห้า แล้วจะกฎหมายหย่าทิ้งเสีย มีเมีย
ไม่เหมือนนางอมิติตา โมโหโกรธา ยิ่งด่ายิ่งเดือด ไม่เหือดไม่หาย วุ่นวายพัลวัน ...
(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

* เกรียมตัว (ปาก) = เตรียมตัว

^๒ เข้าเม้า = ข้าวเม้า

^๓ ลูกสะท่อน (ปาก) = ลูกกระต่อน

จากตัวอย่างข้างต้น นอกจากจะให้ภาพที่ตลกแล้ว ยังมีการสอดแทรกเสียดสีและประชดประชัน โดยฝ่ายชายกล่าวว่าหญิงนั้นเกียจคร้านทำงาน วัน ๆ เอาแต่แต่งตัว เทียวพุดินหา ได้ข่าวว่างานรื่นเริงที่โน่นมี ก็ชวนกันไปดูอยู่ไม่ขาด ปลอຍให้ชายต้องทำงานหาเลี้ยงอยู่ฝ่ายเดียว กวี (พระผู้เทศน์) แทรกคำสอนให้ผู้ฟังมองเห็นภาพของหญิงที่ไม่ใช่แม่ศรีเรือน โดยหวังให้หญิงปรนนิบัติสามีเหมือนดังค่านิยมที่ปฏิบัติกันมาแต่ครั้งในอดีต เนื้อความนอกพระคาถาตอนนี้ กวีแต่งได้ตามใจชอบ เพื่อเสนอและแทรกแนวความคิดของกวีเอง เหตุการณ์เหล่านี้ผู้ฟัง (ชาวบ้าน) คั่นเคยกันเป็นอย่างดี เมื่อฟังแล้วจึงสามารถเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งและสามารถจินตนาการได้อย่างชัดเจน อันก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมกับเรื่องราว

๒.๓ การพรรณนาเหตุการณ์ตอนนางอมิตตดาจัดเตรียมอาหารให้ชุก เพื่อใช้เป็นเสบียงในระหว่างการเดินทางไปเขาวงกต โดยมีการพรรณนาถึงชื่อขนมต่าง ๆ มีทั้งที่เป็นชื่อขนมจริง ๆ และชื่อขนมแปลก ๆ ดังความว่า

...ส่วนนางอภิธิดาก็จัดแจงแต่งของเข้าคู่ หมายพลุกพลันทำขนมกระจุกกระจิก แล้วมีข้าวร้องเรียกเผ่าชรามอบชื่อขนม ไข่แฉ่งกลม ๆ ขนมฝั่หรั่ง^๑ ไข่เคี้ยวเม็ดดัง ขนมกรุป ไข่เต๋นยุบ ๆ ขนมกบ ไข่หาไม่พบ ขนมซอนลูก ไข่ทิมผิดทิมถูก ไข่นั่นลูกมะกอก ไข่เผาไฟใส่กระบอก เข้าหลาม^๒ ไข่นุ่ม ๆ มักตะกราม ขนมมสว ไข่โห่ ๆ ฉาว ๆ ขนมชั้นหมาก ไข่วัวควายลาก ขนมกเงวียน ไข่แต่ละเทียน ขนมมัดไต้ ไข่หัวหกกะได นั้นขนมด้น เข้าหมาก^๓ หม่อม ร้อน ๆ น้ำยาเจ็กชอบใจเด็ก ขนมครก ไข่กลางฟก ๆ ไข่นั่นขนมเต่าหับ ไข่บิบมูบมับ ขนมตะโก้ ไข่รูกว้างใจโหว่ ดังเมฆลอด ไข่กั้นตดปอด ๆ มันทะกวน ไข่เคี้ยวเป็นกระบวน ดังเมเหนียว กินนักรักเยี้ยว แต่งโม ไข่กลางโหว่ ขนมตบเปิด ไข่เดชเห็นขีด ขนมถั่ว ไข่เข้าปริดไม่รู้ตัว ไข่นั่นลอดช่อง ไข่นักเลงเห็นมอง ไข่นั่นลูกบัว ไข่ขัดใจผิว ขนมแดกงา ไข่ขาววังตามหา เข้าเม่า^๔ กวน ไข่ติดเป็นพวน ขนมจาก ไข่ดำกระด้าง ขนมดอกดิน ไข่กินไม่สิ้น ขนมพันทอง ไข่สามใบพิน้อง ขนมชะมด ไข่กินตีมักตด มันทะ ไข่แต่ล้วนของวิเศษ ใส่ในย่ามละว่า... (กัณฑ์ชุกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

^๑ ฝั่หรั่ง (ปาก) = ฝรั่ง, เป็นชื่อขนมชนิดหนึ่ง

^๒ เข้าหลาม = ข้าวหลาม

^๓ เข้าหมาก = ข้าวหมาก

^๔ เข้าเม่า = ข้าวเม่า

จากตัวอย่างนี้ กวีพรรณนาถึงขนมท้องถิ่นหลาย ๆ ชนิด บางชนิดยังคงเป็นที่รู้จัก
อยู่ในปัจจุบัน เช่น ขนมฝรั่ง, ขนมซ่งลูก, ข้าวหลาม, ขนมมสว (ขนมเทียน), ขนมกงเกวียน
หรือขนมกง, ขนมตะโก้, มันทะกวน, ตังเม, ขนมถั่ว, ลอดช่อง, ขนมจาก ฯลฯ การที่กวีพรรณนา
ชื่อขนมต่าง ๆ เป็นการสอดแทรกให้เห็นถึงวัฒนธรรมไทยในเรื่องอาหารการกินที่อุดมสมบูรณ์
อันแสดงให้เห็นถึงความกินดีอยู่ดีของชาวบ้าน

นอกจากนี้ ในกัณฑ์ชูชกอีกสำนวนหนึ่ง มีการกล่าวถึงชื่อขนมต่าง ๆ ที่นางอมิตตดา
เตรียมให้ชูชกไว้ว่า

สงฺกฺโล สงฺกฺพา จิงจัดแจงแต่งขนม ฯ ไฉยว ทุกลม ทุ เรียกว่าขนมผอม
ไฉ้ดลุมบุมบอม ขนมกะมุก ไฉ้ดงกลูก ทุ ขนมกะบัน ไฉ้ยงกินยั้งขัน ขนมดาววง
ไฉ้เดินกรง ทุ ขนมแม่ตี ไฉ้จะกินก็ไม่มี ขนมคนโซ ไฉ้กินแล้วท้องโต ขนมกะ ไฉ้เป็น
แผลเหวอะหวะ ขนมกะ ไฉ้ดงชะ ทุ ขนมจีน ไฉ้ไม่มีมีมิติน ขนมปั้นลม ไฉ้กิน
ดำ ทุ ขนมรูปไม่รู้จัก ไฉ้ดงอีก ทุ ขนมศอกพ้อตา ไฉ้ร้องไฉ้หย่า ขนมเจ๊ก ไฉ้คลุก
โคลกเคลก (ขนม)เข้าหมาก^๑ ไฉ้กินเหียนราก ขนมถำราน กินแล้วคลาน ขนมมะร่ง
ไฉ้ร้องแกง ทุ ขนมหมา ไฉ้จางแข็งจางขา ขนมขึ้นใจ ไฉ้กัดไม่ไหว นั้นขนมพระครูเต้า
สวัสดีกลับชาติมา ชื่อว่าเข้าตู^๒ ไฉ้ขอบปิดปากกู ขนมกงเกวียน ไฉ้กินน้กลิมันถูก
เหียน ขนมกะโมย^๓ ไฉ้ร้องโอย ทุ ขนมติดไม้ ไม่พบผู้หญิงจนตาย ขนมสมภาร
เจ้าวัด นางอมิตตดาจัดแจงให้ นั้นแล (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่
ขป.ป ๒๗๔/๕ ข)

ชื่อขนมเหล่านี้ บางชนิดรู้จัก เช่น ขนมจีน ขนมกงเกวียน ข้าวตู ข้าวหมาก เป็นต้น
แต่หลายชนิดที่ไม่สามารถระบุได้ว่ามีอยู่จริงหรือไม่ ซึ่งสันนิษฐานว่าไม่น่าจะเป็นชื่อขนมจริง ๆ
กวีตั้งใจกล่าวถึงชื่อขนมแปลก ๆ ที่นางอมิตตดาจัดให้ชูชกในเชิงตลกขบขันเสียมากกว่า โดยเล่น
เสียงของคำให้สับสนผิดสลับจองกันไป

๒.๔ การพรรณนาเหตุการณ์อัศจรรย์ต่าง ๆ ในตอนชูชกจะออกเดินทางไป
เขาวงกตเพื่อขอสองกุมารจากพระเวสสันดร ซึ่งก่อนที่ชูชกจะออกจากบ้านได้เกิดเหตุการณ์
แปลกประหลาด ดังกวีพรรณนาไว้ว่า

^๑ เข้าหมาก = ข้าวหมาก

^๒ เข้าตู = ข้าวตู

^๓ กะโมย = ขโมย

...อัศจรรย์แล้วเหวอ อัศจรรย์แล้วหวอ อัศจรรย์หัวนไหว เรือนไกว

เหมือนเบล เฒ่าเจ็กพุงพลั้ย ร้องว่าพูยอิหน้าแนน ขุนยิสารขุนยิเส ทำเสน่ห์ผูกเมีย
ไอ้คนเตี้ย ๆ เอาไม้ตอตัน ผ่ากลายเป็นเหล็ก เจ็กกลายเป็นจิ้น ทรัพย์กลายเป็นสิน
ปิ่นปายพัลวัน ผัวเมียอยู่ในห้อง ร้องว่าฮือฮือ ๆ ฟัน ไอ้เด็กสัปดน เล่นเอากันติดกัน
อ้ออิงตึงสนั่น พัลวันวุ่นวาย ลูกเขยกับแม่ยาย พาเล่นกันเอะออ ออพ่อตาซาหัก
ร้องว่าชักไปเกิดคะ ลูกสาวร้องบ่เอา เอากระทะเป็นกระโถง เมื่อเอ๋ยเมื่อนั้น
สุวรรณหงส์ เห็นเกสรสุริยง นั่งลงกราบกราน พระรถเมรี ก็นรือลหม่าน ชมชาน
ชอกซอน ตลกนายมอญ ตอนมุ่นยัง^๑ นายเสียเป่าปี่ ตาสีนายหนัง นายแจ้วัดระฆัง
ก็ลุกขึ้นยืนตั้งท่า เสียงคนเฮฮาเข้าว่า ไอ้เยกยายมา นายน้อยเสภา ตามาเมืองนนท์
เกรียวกราวจาวจ๋า มีดฟ้ามัวฝน กบกับกงกล นั้นเป็นคนวิชา ชูดแข้งแยงขา
สารพาเหไล แมงลักฟักทอง ย่ำดอกโลน เทวดาเทวดิ เทโวเทวา เขียดแข้งเป็นขา
ไม่เป็นเกยไก่อ อัศจรรย์แกน ๆ รูป^๒เสียแคนไม่ได้ รูปขอรภัย แก่ประสกลีลา กัณฑ์
ชูชก เหมือนตลกเขาหา ถ้านิ่งเสียไม่ว่า จะนิทาติเตียน ครั้นเล่นนอกบารั
ลังฆมารีเขาจะเตียน แต่พอสวมที่ปิดเทียน^๓ นั้นแล (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลข
ลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

ลักษณะการพรรณนาดังกล่าว เพื่อเพิ่มรายละเอียดของเรื่องให้มีความตลกขบขัน
โดยนำสภาพความเป็นจริงสมัยของกวีมาแทรกไว้ กล่าวคือ มีการกล่าวถึงนักเพลงต่าง ๆ เช่น
นายมอญคนตลก ละครนายบุญยัง นายเสียเป่าปี่ ตาสีนายหนัง นายแจ้ นายน้อยเสภา
ตามาเมืองนนท์ เป็นต้น ซึ่งเชื่อได้ว่านักเพลงเหล่านี้ เป็นนักเพลงที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในสังคม
สมัยอดีต

เหตุการณ์ลักษณะนี้ พบในกัณฑ์ชูชกอีกสำนวนหนึ่งพรรณนาเหตุการณ์ตอนชูชกจะ
ออกเดินทางไปขอสองกุมาร ดังความว่า

อัศจรรย์ครั้งนี้ ลิ่นที่นักหนา หลังห้วยหลังคา ไหวดังไกวเปล ออแม่มาย
เจ้าเลห์ เรือนเซหัวนไหว ตกเนื้อตกใจ วุ่นวายคลุกคลี ตาเถรยายซี หกคะเมนลังกา
ผ้าผ่อนล่อนแก่น (ดู)แสนเวทนา ลูกเขยพ่อตา ถองกันวุ่นวาย แม่ยายช่วยปล้ำ

^๑ ตอนมุ่นยัง คือ คอนบุญยัง (ละครบุญยัง) ซึ่งเป็นคณะละครที่มีชื่อเสียงคณะหนึ่ง

^๒ รูป เป็นคำเรียกแทนพระภิกษุ

^๓ ปิดเทียน คือ เงินติดกัณฑ์เทศน์

นอนคว่ำนอนหงาย โรงจั่วโรงควาย โขเซไปมา ใ้กระบุงกระกร้า^{*} เดินตามกันไป
 หมูหมาเปิดไ้ ชวนกันเล่นตีไท่ ตักแก๊งก่า พวกนี้ร้องละคร ภูเฝ้าฟังพอน พวกนี้
 ออกโชน ช้องกลองตะโพน โยนดังปิดปัง อึงอึงทั้งบ้าน สาว ๆ แล ๆ แก้ว
 อลหม่าน ไ้แก๊งลงคลาน นอนคว่ำปล้ำกัน พัลวันพัลเก แม่งสาบเจ้าเล่ห์ เล่นโชน
 โรงเดียว คางคกเช่นเขี้ยว เกรี้ยว ๆ กรอด ๆ จิ้งจกซี้คอก ห้อยตีนทำเพลง กระดิ่ง
 กระดอย มันก็พลอยดังเอง นะโง่งนะเน่ง โง่งเงงของแฉง หม้อเข้า^๒ หม้อแกง
 ตะแคงล้มลุก กรุก ๆ กรัก ๆ ตวัดตะบวย สากกระเบือพลอยด้วย (กะ)พวยลงไ้ถุน
 ใ้ประทุนรันท่า จมน้ำจมนเลน เอน ๆ โอน ๆ โยน ๆ ยัก ๆ ไม้หักตามะผาง แม่มาย
 ผัวร้าง วางลงไ้ถุน ซี้ฟุ้งเป็นหลาว ตาขาวตาเหลือก วึ่งเลือกวึ่งสน อัจฉรย์มีดมน
 ปะลางคนกำลั้งท้อง ลูกร้องในพุง อัจฉรย์ครั้งนี้ ผิดทีนิกหนา เรือแพนวา ล้มลง
 กลางน้ำ บ้างดำบ้างว้าย ตะเกียกตะกาย พายขึ้นบนบก น้ำตาไหลตก ร้องให้
 วุ่นวาย ลูกสาวลูกเขย พ่อตาแม่ยาย พ่อตาถือท้าย แม่ยายพายหัว ลูกเขยลูกตัว
 มันก็นอนหยอกกัน พ่อตาซัดใจ เอาไม้เท้าวัน ว่าช่วยกันวัน ลงตำมะผลุง เป็ดมุ้ง
 แลดู พัลวันกันอยู่ แลไม่มีใครไ้ วึ่งไปหายาย คว่า ๆ หนาย ๆ ผลักยายล้มลง
 ชวนกันเข้ามุ้ง ร้องเพลงลำ ๆ ออกตานอนคว่ำ ใ้ยายขึ้นซี้ อับรียลีนเกณท์ หลวงซี้
 หลวงเถร จันเพลผาร้าง^๓ ตูตตูซี้ข้าง ร้องถวายพระพร หมูหมาเห่าหอน ร้องละคร
 ลำ ๆ แม่มายเจ้ากรรม หกล้มหน้าแตก ผัวแหกเป็นวา กิ่งก้อกิ้งก่า เรียกหากัน
 แซ่เซ็ง ใ้ใ้ไ้เดือนตัวเก้ง เทียวร้องมาลัย อัจฉรย์จ้งไร กระโถงกระถาง หกคว่า
 หกหงาย... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.ป ๔๖๗/๕ ก)

สำนวนโวหารนอกบาสีเหล่านี้เพิ่มเติมให้เหตุการณ์น่าสนใจ โดยแทรกวัฒนธรรมของ
 ท้องถิ่นไว้อีกเช่นกัน กวีกล่าวถึงการละเล่นและการแสดงแบบพื้นบ้านไทย เช่น ร้องเพลง เล่นโชน
 ร้องละคร เป็นต้น นอกจากนี้ยังเล่นคำให้เกิดเสียงและสร้างภาพ ใ้ผู้ฟังรู้สึกสนุกสนานครึกครื้น

๒.๕ การพรรณนาเหตุการณ์ระหว่างทางที่ชูชกเดินทางเข้าป่า มีการพรรณนา
 สภาพป่าที่ค่อนข้างละเอียด กล่าวถึงต้นไม้หลากหลายพันธุ์ และพรรณนากิริยาอาการต่าง ๆ
 ของเหล่าสัตว์ป่า ไม่ว่าจะเป็นเสือสิงห์ ลิง ชะนี ค่าง นกต่าง ๆ ฯลฯ อันแสดงให้เห็นว่ากวีรู้จัก

* จั่ว (ปาก) = จั่ว

^๒ กระกร้า (ปาก) = ตะกร้า

^๓ หม้อเข้า = หม้อข้าว

^๔ ผาร้าง (ปาก) = ผ้าง เป็นชื่อชนชาติหนึ่ง

สังเกตและถ่ายทอดเรื่องราวให้ผู้ฟังผู้อ่านเข้าใจได้อย่างชัดเจน ดังตัวอย่าง

...เข้าป่าระหง เข้าดงนิมวา มรคาตาเลื้อย ตกเค็ยกระดงา เต๋อดอยแคคา
หวายหว่าเถาวัลย์เปรียง ปริงปรางรายเรียง หาดเหียงโมกมัน จิกแจงจวงจันทน์
หนูน^๑หนัน^๒นানা กุ่มแก้วเกดกา พุทราแสพลี สุกรม(ก)มี มะลิตองแตก กระเบา
กระแบก มันแซกกलयแกม ยูงยางยอดแยม หญ้าแพรกแทรกแซม ย่อมแยมยุบ
เยาะ ไปเป่าปุมเปราะ ร้อยเราะร้าวราน เฉอะและฉีกฉาน รอยขวานผ่าหลุ ห้อยหัก
หินแหก แดงแตกลงอยู่ แลดูชอบใจ ออกจากเขาใหญ่ เดินในไพรสัณฑ์ วิหคผกผัน
จักจั่นเรื่อยหึ่ง ชะ(นี)บ่างค่างลิง เสือสิงห์หมอบมอง โคถึกหยิ่งผยอง บ้างก็ร้องอยู่
มอ ๆ ไม่มีผูกฝาก นั่งอ้าปากจ้อหวอ ไล่เฒ่าหัวเราะ ว่าไอ้พ่อขันลิง ลิงไล่นางลิง
กลางพวกชิงกัน พวกนางค่างนั้น เรียกกันก้องดง เสือสิงห์วิ่งไก่อ ในดงชวชาบ
โหกหีบปิบปาบ ยวบยาบตัวโยน กิเลนแผ่นไผ่ โดดโดนดื้อดิ่ง แยมลงรูบั้ง อื้ออึง
อัดแอ กระรอกกระแต เดินตามกันไป ชะนีเหนียวไม้ โหยให้น่ากลัว ร้องเรียกผัว
ผัวโวยมานี้ ดีศาจ^๓พวกผี ผีพุดพื้พำ นกกระสาکان้ำ บินคล้าในไพร่ ปะลมพายุ
ใหญ่ มันพัดเข้ารูไม้้อ ดงอยู่วอ ๆ ะวี่หวี่หวีว ปะไ้รูจิว ๆ มันดงอยู่หวีว ๆ โว
ปะไ้รูโต มันดงอยู่โว ๆ หวีว ไ้เฒ่าขี่ประตั่ว วิ่งหนีลิวเข้าไพร... (กัณฑ์ชุกส้านวน
ที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

หรืออีกสำนวนหนึ่งพรรณานารมชาติในป่าว่า

...ล่องเข้าป่าขัฏ ผุ่งสัตว์ร้าย ๆ วัวควายต่าง ๆ ป่าเนื้อเสือสาธ แรดช้าง
ราชสีห์ กระตังอี่เหิน เม่นหมีเสือโคร่ง ไ้เฒ่ากลัวจริง ทั้งวิ่งทั้งแล่น ทั้งวิ่งนึกตกใจ
เวฬุ^๔ พญ^๕ ทั้งไม้เท้าได้ ติดไปกับตัว ตกใจตัวสั่นครั่นคร้าม อคฺคินุตต์ รุงรังเครื่อง
ยาม ตามเพศตาชี กมณฺฑลฺ เขาสูงลูกใหญ่ ชัดไม้ชันที่ พาของวิ่งหนี รีบรีเข้าดง
ไล่ ป่าวิสี ชุกชนด้นดง หลงเข้าในไพร่ ตรงไหนตรงไป ไม่ได้หลีกหลัด ต่ ปวิญฐ์
ตรงเข้าป่าขัฏ สงัดวิเวกวังเวง เสียงนกผกร้อง กีกก้องครั่นเครง เฒ่าเล็งตกใจ
ฟังนกปลายไม้ ห้วนไหวครั่นเครงชนพอง กระทุงกระทา ชันจ้ำจับจ้อง ยุงทองทั้งคู่
เขาคุพุดทุ่ ยางโชนขมิ้นลิป กระจิบจับใจ ไ้โชนไ้ทัว กระเด็นกระดั่ว นางนวลโนรี
นกแขวกนกขวาน หงส์ห่านอินทรีย์ กระลิ่งลิงป่า กระเหว้ากระแวก แหกเต้าสาริกา

^๑ หนูน (ปาก) = ขนุน

^๒ หนัน (ปาก) = ขนน เป็นพืชประเภทขนุน

^๓ ดีศาจ (ปาก) = ปีศาจ

กวักกว่ากางเขน ปริกประกระเด็น ร้องเล่นเียนใจ บินไปฟังเสียงอีลุ่ม ตะกุ่มตะไกร
ระวังไพรช่างทอง กระเรียนร่อนร้อง กีก้องเขาไฟ สารพัดผุ่นก วิทควาที มีทีในไพร
แม่มายลงโน เเรจักจั่น ยิงฟังยี่หวาด ชีขลาดยี่พลัน ครามครันสยอง ขนลุก
ขนพอง เฒ่าจ้องใจหาย ปู่เจ้าเขาโชด ลิงโลดลาดลาย ผี(หา)ตายโง่ ผีโป่งผีป่า
มารยาฎพราย ระริวตัวลั่น ออกพรั่นขวัญหาย เฒ่าเดินขึ้นไป ไม่ได้เหลียวหลัง
พรหารณญ์ จนกระทั่งถึงแคว้นแคว้น แดนเจตบุตรพรานไพร... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่
๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

กวีพรรณนาสภาพป่าที่เสบียงสัตว์ว่าง นากลัว ลิงหมีสัตว์ต่าง ๆ ส่งเสียงก้องกังวาน
ภาพชูชกกำลังเดินทางโดยลำพัง ก่อให้เกิดความหวาดหวั่น จนระแวงเหลียวหน้าหลัง ผู้ฟังรับรู้
เข้าใจความรู้สึกตามตัวละครได้ง่าย เป็นการดำเนินเรื่องที่ดึงให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมไปกับเรื่องราวไปด้วย
ซึ่งทำให้เห็นว่ากวีใส่ใจรายละเอียดต่าง ๆ อย่างมาก

๒.๖ การพรรณนาเหตุการณ์การทะเลาะกันระหว่างชูชกกับสุนัขของพรานเจตบุตร
เป็นตอนที่ชูชกเดินทางไปถึงเขตที่อยู่ของพรานเจตบุตร เหล่าสุนัขจึงไล่กัดชูชก จนชูชกต้องหนี
ขึ้นต้นไม้ หากแต่กวีต้องการให้พรานเจตบุตรให้ผู้ฟังเห็นภาพการต่อสู้ระหว่างชูชกกับสุนัขทั้งหลายของ
นายเจตบุตรอย่างตลกขบขัน ดังความว่า

โกกา สุนเขหิ อันว่าหมาทั้งหลาย มีดำแดงแรงร้าย กัดแม่มายเจ็บถึงพ้อตา
นั้นไอ้ชรามันเดือดดุ หุเห่เหด กระชอกขวยยามละว่า ไอ้เฒ่าร้องว่า หา ๆ ซักก่อนนี้
หว่า ไอ้พ้อแกว่งไม้เท้า ย่อแยกขา ขนลุกหน้าไย่นวย ภูจะชกมวยกับหมา มือคว้า
ถูกไอ้ดอก ถองลงกับศอกถูกไอ้ขาว เตะกรอบถูกอีแด่น ไม้เท้าแพนถูกอีเขียว ไอ้ตูป
มันเข้าเหี่ยวเอายามละว่า อีแดงมันคว้าเอาชายกระเบน ไอ้ดอกมันแฉ่ง มันขยับ
เอาที่พุง ตีตตำลึง หมาร้องดังแก้ง ลูกขึ้นตะโกงตะเก้งขึ้นตั้งท่า แก้งร้องว่าไอ้กาก
ดีแต่พวกมากเข้ารุมกัด กล้าดีมีงผลัดเข้ามาที่ละตัว ภูไม่กลัวมีงดอก อีขาวหามันดำ
เห่าตะเก ใครให้แม่มีงเล่นไม้เท้า ทั้งอีแด่นไอ้ขาว มันก็ชวนกันดำ ไอ้เฒ่าชรา
ก็คิดแค้นร้องดำ มีงเจ้ากรรม เหมือนยังมีงนี้ ถมไปที่ใต้ถุน เมื่อหนุ่ม ๆ ภูรุมกัด แม่หมา
ออกกลัว ยิ่งหมาสาวเหมือนยังเอ็งนี้ ภูก็ติดแก้งเสียหลายตัว มีงไม่กลัวภูหรือ หามัน
กัดเข้ารุมได้ ไอ้เฒ่าก็ขึ้นต้นไม้เกะกะ ขวยอีละแพะพะละ เหวะหายโหน ร้องว่าโยน
พ้อโยน ภูจะโหนดูได้ คว้าได้กิ่งเกกอดประกับแน่น แก้งร้องเฮ้ย ๆ อีแก่นมีงแลดู ภูจะ
บรรทมลงบนกิ่งไม้ หามันก็วิ่งจะคอยกัด เฒ่าก็เคืองขัดที่หนทางจะไป นั่งกอดหัวเข้า
ร้องให้... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นภาพซุกซนทะเลาะกับสุนัขของนายพรานเจตบุตรอย่าง
โกธาลล ซึ่งในพระคาถาบาลีบอกไว้แต่เพียงว่าซุกซนสุนัขขึ้นต้นไม้ แต่ในสำนวนท้องถิ่น
ก็แต่งเติมเรื่องราวให้ซุกซนทะเลาะกับสุนัข ก่อนที่จะหนีขึ้นต้นไม้ แสดงว่าวีดิกรรมการพรรณนา
เรื่องราวให้น่าสนใจ ซึ่งอีกสำนวนหนึ่งก็ได้อธิบายความร้ายกาจของสุนัขแต่ละตัวที่พรานเจตบุตร
เลี้ยงไว้ ความว่า

ภิกขเว ดูกรสงฆ์บริพัตร ซุกซนพิทาจารย์คิดอาลัย(รวน)เรวเวด้วยเล่ห์กล
นางอปีติดาหากใช้ เฒ่าจึงไรก็ได้ยากลำบากใจจึงเข้าไปสู่ป่า โภคา อันว่าหมา
ทั้งหลาย แห่งนายเจตบุตร ตัวหนึ่งชื่อว่าไอ้ครูด ดำมืดหมิ พิวหลุด จะขุดแต่ก็ได้
จะไล่เนื้อก็ขยัน เป็นน้องไอ้ระวัง เสียงดังสามารถ เดิมทีเป็นหมาตาสีราช เป็นญาติ
กันกับตาสีวัน ขบหมาตาสีวัน ใส่กัน(จน)หลาย ตาสีคงยกเอาไปกฎหมาย จึงขายไว้
กับนายเจตบุตร ตัวหนึ่งชื่อว่าไอ้พรวน หางมันดวนแต่กำเนิด มันกัดยายเกิด ตัวหนึ่ง
ชื่อไอ้สิง มันตีจริงสามารถ ยิ่งตวาดมันเข้า มาเอาให้ได้ เดิมทีเป็นหมาตาสุนัขไกร
มันร้ายที่สุด มันขบยายพุดจนไล่หลาย ตาสาธิตยกเอาไปกฎหมาย จึงขายไว้แก่
นายเจตบุตร มันขบมนุษย์นับตัวถ้วน มันเห่าแต่นาได้ยินถึงหัวสวน ตัวหนึ่งชื่อว่า
ไอ้ฉนวน หางดวนหูตูด เอาไปฝากไว้วัด พลัดไปกัดตาเถร ออเถรเข้าช่วย ขวดยไปเอา
ยายชี ออเฒ่าบัดสี ก็ชักด้วยหมัดวัดด้วยศอก ตะคอกด้วยเท้าเจ้าประคุณ ถูกไอ้จุน
ร้องตำแกง ออเฒ่าหมอลเพลง จึงอ่านคาถา ก ข ค ง ห มามันสละออกไป ออเฒ่า
จึงขึ้นต้นไม้ ร้องให้ถึงนางอมิตตดา... (กัณฑ์ซุกซนสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่
รย.บ ๖๗๖/๕ ค)

จะเห็นว่าสุนัขแต่ละตัวของนายพรานเจตบุตร ล้วนมีประวัติที่ร้ายกาจ เป็นสุนัขที่
ดุร้าย พร้อมจะไล่กัดคนแปลกหน้า อันเป็นสาเหตุที่ซุกซนเกิดอาการกลัวจนละลาน จนต้องวิ่ง
กระเจิงหนีขึ้นต้นไม้ ด้วยเกรงจะถูกสุนัขเหล่านี้รุมกัดนั่นเอง

สรุปได้ว่ามหาชาติกัณฑ์ซุกซน ฉบับชลบุรี มีสำนวนโวหารที่แตกต่างไปจากมหาชาติ
ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ โดยกวีเพิ่มเติมรายละเอียดของเรื่องราวต่าง ๆ ให้นอกเหนือไปจาก
พระคาถาบาลี เพื่อสร้างความสนุกสนาน สร้างความน่าสนใจในการฟังขณะเทศน์ และให้
สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ทั้งด้านการพรรณนาดตัวละครและพรรณนาเหตุการณ์ต่าง ๆ
ที่เกิดขึ้น ผู้ฟังสามารถรับรู้เรื่องราวได้อย่างเข้าใจและสนุกสนานเพลิดเพลิน มหาชาติกัณฑ์ซุกซน
ฉบับชลบุรี จึงนับเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านที่มีสำนวนโวหารดีเด่นเรื่องหนึ่งทีเดียว

การเลือกใช้ถ้อยคำภาษา

การศึกษาการเลือกใช้ถ้อยคำภาษาของกวีท้องถิ่น เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้มองเห็น ลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมท้องถิ่น พบว่าในมหานาคติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี กวีนิยมใช้ ภาษาปาก ภาษาถิ่น ความเปรียบท้องถิ่น และสำนวนพูดต่างๆ อยู่มาก อันเป็นลักษณะ สำคัญที่แสดงให้เห็นว่ากัณฑ์ชูชก เป็นผลงานของกวีท้องถิ่นได้อย่างดี ผู้วิจัยจึงศึกษาการใช้ ภาษาในประเด็นต่อไปนี้

๑. การใช้ภาษาแบบชาวบ้าน
๒. การใช้ความเปรียบ
๓. การใช้คำหรือความซ้ำเพื่อเร้าอารมณ์สะเทือนใจ
๔. การใช้คำในเชิงสองแง่สองมุม
๕. การใช้สำนวนพูด

๑. การใช้ภาษาแบบชาวบ้าน หมายถึง ภาษาที่ชาวบ้านใช้อยู่ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ไม่ใช่เป็นภาษากลางหรือภาษาทางราชการ ซึ่งหมายรวมถึงภาษาถิ่น ภาษาปาก และคำโบราณ ดังต่อไปนี้

ภาษาถิ่น หมายถึง คำที่ปรากฏอยู่ตามท้องถิ่นชลบุรี หรืออาจพบว่าปรากฏอยู่ตาม ท้องถิ่นต่างๆ ของไทย เนื่องจากเป็นคำที่เคยใช้ร่วมกันมา บางท้องถิ่นยังคงใช้อยู่บ้าง แต่บาง แห่งอาจเลิกใช้ ซึ่งบางคำที่ไม่ใช้แล้วในปัจจุบันจึงกลายเป็นคำโบราณไปก็มี

ภาษาปาก หมายถึง คำที่ชาวบ้านนิยมพูดกันอยู่ในสังคมท้องถิ่น โดยเฉพาะนิยม พูดกันในเขตจังหวัดชลบุรีและใกล้เคียงในสมัยอดีต ส่วนใหญ่เป็นไปตามเสียงพูด ไม่ปรากฏว่า ใช้ในภาษาราชการ

ภาษาโบราณ หมายถึง คำที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ระบุว่า เป็นคำโบราณ หรือเป็นคำที่พจนานุกรมไม่ได้ระบุว่า เป็นคำโบราณ แต่ไม่นิยมใช้แล้วใน ปัจจุบัน ไม่ปรากฏว่าใช้ในภาษาราชการ อาจพบว่ายังใช้เป็นภาษาพูดอยู่บ้างตามท้องถิ่นชนบท บางแห่ง

จากการศึกษามหานาคติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี พบว่ากวีนิยมใช้ภาษาถิ่น ภาษาปาก และภาษาโบราณ จำนวนมาก ซึ่งจะนำเสนอโดยเรียงตามลำดับ ดังนี้

กรง (ปาก) หมายถึง ตรง

“...เดินตัดลัดดง กรงเข้าแดนไพร กลับหลังไม่ได้ กรงไปที่เดียว...”

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

กรอม (ปาก) หมายถึง ต่อม

“...ตั้งแต่นี้ไปและจะอัปารูป ชูบโคกเศร้าเพราะแล่นกรอม ออกเอยที่เคยถนอม
ก็จะระเหยหาย...”

(กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)

กระกร้า, กระตร้า (ปาก) หมายถึง ตะกร้า

“...ไ้กระบุงกระกร้า เดินตามกันไป...”

(กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

“...กระบุงก็ปากอ้า กระตร้าปากกรอม ชะลอมปากขาด กระจาดกันทะลุ...”

(กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)

กระกูด (ปาก) หมายถึง ตระกูด

“...ว่าแล้วเฒ่าร่างว้าย ก็ลากระกูดพราหมณ์ พานางรูปงามไปสู่บ้านทูนนวิฐ...”

(กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕)

กระดัก (ปาก) หมายถึง ประดักหรือปฏัก เป็นไม้ที่ฝังเหล็กแหลมข้างปลาย ใช้แทงสัตว์
พาหนะ เช่น จัว เป็นต้น

“...ตละวัวลันหลังหัก สุดแต่ว่าละเลยลืมกระดัก แล้วก็ใจแตกทั้งตาปี...”

(กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

กระท่อม (ถิ่น) หมายถึง ที่พักหลังเล็ก ๆ

“...ครั้นจะชุดหลุมฝังก็เกรงเพื่อนไป จะไว้กับกระท่อมเรือนก็กลัวโจรจะทำร้าย...”

(กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ๔๖๗/๕)

กระบัน (ปาก) หมายถึง ตะบัน เป็นเครื่องดำนากของผู้เฒ่าผู้แก่

“...เจ้าศรีสลิดของผัวเอย ได้คุ่นเคยกันมาทุกวัน จะจากเจ้าไปกลางป่า
ก็ให้เห็นหน้าอยู่แต่กระบัน...”

(กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

กระมัน (ปาก) หมายถึง ขมัน

“...ครั้นเวลาเย็นจึงกลับมากิน ทาแต่กระมันอยู่เลื่อง ๆ ทำตาชำเลื่องหาชาย...”

(กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)

- กระวาด (ปาก) หมายถึง ตวาด
 "...เพื่อนก็เช่นเขียวเขียวขบฟันอยู่เกรี้ยวกวาด ร้องล่ำทันทางกระวาด
 ว่าข้าเฮ้ยไอ้พราหมณ์..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)
- กระหม่า (ปาก) หมายถึง ประหม่า
 "...พราหมณ์จึงจะค่อยถือไม้เท้าไปงะงะงั้น ตัวสั้นดังตีปลา เพราะว่า
 ตกกระหม่าหายใจอ้าปาก..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- กระหยด (โบ) หมายถึง ขยด เป็นอาการเคลื่อนตัวไปจากที่เดิม ถด, กระเียบ ก็ว่า
 "...ดูกรเฒ่าชราสันหลังขด จงกระหยด ภูจะว่าให้ฟัง..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- กระหลบ (ปาก) หมายถึง ตลบ
 "...ได้ยินเสียงพราหมณ์เดินแกรกราก กรูก็เ็นออก เหาตะคอกดูขบ
 แล่นกระหลบล้อมหน้าหลัง..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕)
- กรูด (ปาก) หมายถึง ตรุษ
 "...ถึงยามกรูดยามสงกรานต์ ภูก็จะกริดกราย..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)
- กลิ้ง (โบ) หมายถึง คลิ้ง เป็นไม้กระบอกที่ร้อยโซ่หรือเชือกสำหรับล่ามสัตว์
 "...สุนัขนายเจตบุตรพรานพร้อมสะพรั่ง ล้วนแต่แขวนกลิ้งเกราะกลาด..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕)
- กลุ้มกลาด (โบ) หมายถึง เกื่อนกลาด, ซุลมุน, กวักไกว
 "...สัญญาไปกระทั่งถึงกรุงสีพีราช เห็นประชาชนมากกลุ้มกลาดอยู่กลางนา
 เฒ่าก็ถามหาเจ้าพระยาเวสสันดร..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕)

- กอบปร (โบ) หมายถึง ประกอบด้วย
 “...เมื่อภองผู้ดิลกล้ำเลิศ ย่อมบังเกิดกอบปรกับสกุล...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ข)
- กะได (ปาก) หมายถึง บันได
 “...แกล้งเขาไปทุกหัวกะได ไม่ให้ก็ไม่ได้...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)
- กะนณ (ปาก) หมายถึง ทะนง เป็นหม้อดินขนาดใหญ่สำหรับใส่น้ำ
 “...สะอึกสะอื้นขึ้นมาสู่เรือนแห่งตน ทั้งกะนณลงดำโงง...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- กะนาด (ปาก) หมายถึง ขนาด
 “...เป็นมรณโชค กะนาดจะได้ดีเมื่อภายหลัง...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕)
- กะโมย (ปาก) หมายถึง ขโมย
 “...ถ้าว่าพี่หนุ่มพี่แน่นอยู่แล้วที่ไหน แต่พี่กะโมยเอาจิบหายหลายแห่ง...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- กะเหมา (ปาก) หมายถึง เขม่า เป็นละอองดำ ๆ ที่เกิดจากควันไฟ
 “...เอาได้เสม็ดมาเจ็ดใบ จุดจับกระเหมาอยู่ม่อล่อมือกลิ้ง...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)
- กำเกิน (โบ) หมายถึง เกินเลย, ล่วงเกิน
 “...เราอยู่มานี้ก็หลายปี คำน้อยหนึ่งสามีกมีได้กำเกิน...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- เกน (โบ) หมายถึง เกณฑ์
 “...จึงตรัสสั่งเสนาตัวดีซื่อวัด ให้เกนประกวดกองตะหาน°...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ข)

° ตะหาน = ทหาร

- เกรเกรา (ปาก) หมายถึง ไม่ตรงไปตรงมา, วกวน
 "...เข้าป่าแล้วหว่า เกรเกรา ให้อย่ามละว้ากับลุง พัดเข้ากับพุง..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- เกรียม (ปาก) หมายถึง เปรี้ยม
 "...เที่ยวบุกรุกซุลมุน เอามือเกรียมจุน ผลุนลงในท้อง..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- เกลือกว่า (โบ) หมายถึง บางที, เผื่อว่า
 "...ภูจะล้าทับด้วยวาวจา เกลือกว่าจะหยุด..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)
- เกียน (ปาก) หมายถึง เกวียน พาหนะอย่างหนึ่งมี ๒ ล้อ ใช้ควายหรือวัวลาก
 "...เสมือนเกียนหักลงในหนอง ทองจะไปข้างไหน..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- แก้ก่อน (ปาก) หมายถึง แต่ก่อน
 "...เหวยขาวเราเอ๋ย แก้ก่อนแต่กี้ ผัวเราก็ไม่รู้ดีรู้ด่า..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)
- ขันด (โบ) หมายถึง มาก
 "...ยังไม่ได้ขันดเต็มขนาดสมคะเน..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- ขนำคะเน (โบ) หมายถึง คาดการณ์, คาดคะเน
 "...ภูจะขนำคะเน เมื่อนักขัตฤกษ์ระดู^๑เดือนสิ้นสุด สมมุติว่าตรุษสงกรานต์..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ข)
- ชอก (ถิ่น) หมายถึง เขต, แดน, ริม, ขอบ
 "...เผ่าก็ไปหาไปไม้ใบคาหยากเยื่อเผื่อฝอยมาจากชอกรั้วห้วยจะได้..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)

^๑ ระดู (ปาก) = ฤดูแล้ง

- ชี้ร้าย (ดินได้) หมายถึง เลว, ชั่วช้า
 "...หน้าด้านมีรูอาย มาด้นล้มดินตาย ด้วยเฒ่าชี้ร้ายชี้เห่..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- ชุก (โบ) หมายถึง ทันทันใด จับพลัน รวดเร็ว
 "...ไล่ติดตามชุกคำรามจะดี ทชีกี่วิ่งหนีเข้าสู่ป่า..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- เชรอะ (โบ) หมายถึง เป็นมลทินซับซ้อนมากมาย, สกปรก
 "...ไฉ่เจ้าผัวจึงดำ ว่าอีหน้าเชรอะ..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- เข้า (โบ) หมายถึง ข้าว
 "...ทั้งเข้าปลา ภูก็ไม่อยากหาให้กิน..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕)
- ครองแครง (โบ) หมายถึง ผ่านไปอย่างไม่สะดวก
 "...อ้อลูกสาวของเรามีพี่รุ่นสาว จะแก่นไปสักคราวพอลครองแครง..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)
- ครามครัน (ดิน) หมายถึง มาก
 "...คราวนี้ได้ทรัพย์ครามครันหรือว่าน้อยไป..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)
- ความเหลี้ยน*ความหั่ว (โบ) หมายถึง อាកารหยอกเย้า, ขอบใจ
 "...อันว่าความเหลี้ยนความหั่วด้วยผัวเฒ่า และจะเคล้าคลึงกันดังนั้นไซ้..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- ค่อนข้าง (โบ) หมายถึง ทุป, ดี, ฟาด
 "...สะอื้นอ้อนแล้วค่อนข้างทรวง น้ำตาร่วงลงพราว ๆ..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)

* เหลี้ยน = เล่น

- คุ่มโทษ (โบ) หมายถึง รอคารลงอาญา
 "...พราหมณ์ทั้งหลายหนุ่ม ๆ ก็คุ่มโทษกริ้วโกรธกรธา..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- เค้เก้ (ปาก) หมายถึง ล้มไม่เป็นท่า
 "...แม้ออเฒ่าสมคะเน ถ้าเจ้ามิเค้เก้ลงเพราะภูก็ดูเอา..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- งอยีปัด (เถิน) หมายถึง กลัวจนตัวงอ, หงอ ก็ว่า ในที่นี้หมายถึง ไม่มีทางรอด
 "...ผูกไธ้พวกซี้ซ้อ เอากลอนใส่มือ เอาชื่อใส่คอ เอาให้มันงอยีปัด ถึงจะผอนผัด
 ภูมิอยากฟัง..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)
- งอนหง่อ (โบ) หมายถึง แก่จนตัวงอ, แก้งัก
 "...บัดนี้นางพราหมณ์หนุ่ม ๆ เขาคุมคบคิดกันตัดพ้อ ว่าออเฒ่านี้หงองหง่อโง่
 โทหกสกปรกอัปรีช..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ข)
- งั่ว (ปาก) หมายถึง งั่ว
 "...พวกอี่งั่วสิ้นกระดูก..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)
- งั่ว (โบ) หมายถึง ลูกชายคนที่ห้า
 "...ชาติพราหมณ์เคล้ามิใช่ชั่ว เหตุว่าอ่องั่วเกิดในครัวไฟเขาหุงเข้า..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- จอก (โบ) หมายถึง ภาชนะเล็ก ๆ อย่างขัน สำหรับตักน้ำในขันใหญ่ เรียก จอกลอย,
 ถ้าใช้ใส่หมากในเขียนหมาก เรียก จอกหมาก
 "...เจียดเหล็กจุกตะกั่ว จอกตะภากันร้ว..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)

* หุงเข้า = หุงข้าว

- จอนจ่อ (โบ) หมายถึง อาการนั่งชันเข่าค้อมหลังลง
 "...ซุชโก มีนามโคตรชื่อว่าซุชก เป็นพราหมณ์กระยาจกจนจอนจ่อเจ็บใจ..."
 (กัณฑ์ซุชกลำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- จักແ່ລ່ນ (โบ) หมายถึง เกือบจะ
 "...แต่แรกมาสิไม่พูดกับหลานชาย จักແ່ລ່ນจะตายเสียไม่ต้องการ..."
 (กัณฑ์ซุชกลำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)
- จางวาง (โบ) หมายถึง ตำแหน่งยศข้าราชการชั้นสูง แต่ในที่นี้นำมาใช้ในเชิงประชด
 ประชัณ
 "...เขาจึงเอาเจ้ามาหยิบยกให้แก่เดายอดสยงแปลงจางวางเปรต ให้อั้วอกเอย
 คิดมากก็น่าสมเพชเพื่อนผู้หญิง..."
 (กัณฑ์ซุชกลำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- จ้ำม๋า (โบ) หมายถึง ทะมัดทะแมง, กระฉับกระเฉง (ในปัจจุบันหมายถึง อ้วนจ้ำม๋า)
 "...บ้างถกเขมรจ้ำม๋า เราจำจะทำมันเสียให้ยับ..."
 (กัณฑ์ซุชกลำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- จู้จู้ (โบ) หมายถึง รีเข้าไป
 "...ใครอย่าจู้จู้ ใครอย่าดูใครอย่าดอย..."
 (กัณฑ์ซุชกลำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- เจิมใจ (โบ) หมายถึง ทำให้ชื่นบาน
 "...แม้ใครบอกว่าพระทรงสวัสดิ์อยู่ที่ใด ก็เป็นที่เจิมใจแจ่มจิตเรา..."
 (กัณฑ์ซุชกลำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕)
- เจียด (โบ) หมายถึง ภาชนะชนิดหนึ่งเป็นเครื่องยุคนางสมัยโบราณ สำหรับใส่ของ
 "...เจียดเหล็กจุกตะกั่ว..."
 (กัณฑ์ซุชกลำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- ชะแรว (ปาก) หมายถึง ชรา, มีอายุมาก
 "...ส่วนไฉ่เฒ่าชะแรวมันก็แก่ชราคร่ำครา..."
 (กัณฑ์ซุชกลำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

ทะเล้น (โบ) หมายถึง ทะเล้น เป็นอาการหัวเราะอย่างทะเล้ง ไม่เหมาะแก่โอกาส
 "...อีหน้าทะเล้น อีชีเกียจ ดีแต่จะเกลียดผิว..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

ขัด (โบ) หมายถึง ทีบ, แฉ่น
 "...บังเกิดแทบข้างมรรคา ฉายามีร่มอันขัดชิด พระอาทิตย์จะส่องก็มิได้..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

ชา (โบ) หมายถึง มาก
 "...เจ้าจงจัดแจงแต่งขนมให้ชามาก พี่จะได้กินให้หายอยาก..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)

ข้างขึ้นข้างอ (โบ) หมายถึง วิตกกังวล, เป็นทุกข์
 "...แต่อาอัปลักษณ์ดำนรื่องฟ้องว่าแพ้ เที่ยงเมื่อยข้างขึ้นข้างออยู่แต่..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)

เชื่อน (โบ) หมายถึง เลี้ยวไป, เดินไม่ตรง, แะเชื่อน ก็ว่า
 "...เห็นชาวพระนครออกมาเกลื่อนกล่น แต่ก็เชื่อนเข้าไปตามหา...
 ท้าวเธอประทับอยู่ในฐานที่ใด..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕)

ดาย (โบ) หมายถึง เปล่า ๆ, เจย ๆ เช่น ดูดาย เปล่าดาย เป็นต้น
 "...งม ๆ แหงนหงาย โดงดิงเดินดาย บ่ายเข้าประเทศเรือนด่าน..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

ดินสอพอง (ปาก) หมายถึง ดินสอพอง
 "...ให้แต่งตัวนุ่งผ้าทามีน เอาดินสอพองมาผัดผิว..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)

ดีฉาน (โบ) หมายถึง ดีฉั่น
 "...เป็นกรรมอะไรของหลานนี้ ทำกินทั้งปีก็ไม่พอปาก จนดีฉานนี้หยิบยืมเอา
 ทองของฝากไปจำหน่ายขายกินเสียก่อน..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)

- ดีศาจ (ปาก) หมายถึง ปีศาจ, เดศาจ ก็ว่า
 “...ดีศาจพวกผี ผีพูดพึมพำ นกกระสาکان้ำ บินคล้ำในไพร...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- ตอง (โบ) หมายถึง ฟืน, มักใช้คู่กับ “ฟืน” เรียกว่า “ฟืนตอง”
 “...จะให้เจ้านั่งกรอนั่งปัก นอนขัดเล็บอยู่แต่ในห้อง ทั้งฟืนตองน้ำเข้า^๑
 ฟืนให้เจ้าตัดตำ...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- ตอมต๋ม (โบ) หมายถึง ประทุม, ชุ่มนุ้ม, รวมกลุ่ม
 “เราจตอมต๋มประทุมกันไปคอยอยู่ที่ตีนท่า...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- ตะเตียง (โบ) หมายถึง ดี, ทุบ, เตียง ก็ว่า
 “...อี่เมี่ยมันพัด ไฉ้ผัวมันเหวี่ยง ไฉ้ผัวมันตะเตียงเข้าตำโปก ยกขาขึ้นจะถีบ...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)
- ตะมูก (ปาก) หมายถึง จมูก
 “...ว่าออเจ้าจ้อเอาทองของกูไว้ ประเดี๋ยวก็ต้องติดไปบีบตะมูก ผูกไฉ้พวก
 ขี้จ้อ เอากลอนไฉ้มือ เอาสือไฉ้คอ...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)
- ตะลิบ (โบ) หมายถึง โลงเตียน
 “...เงินทองก็ฉิบหายราวกับผู้ร้ายขึ้นเรือน วิชาจนหดเหี่ยวเตียนตะลิบหาย...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)
- ตะหาน (ปาก) หมายถึง ทหาร
 “...จึงตรัสสั่งเสนาตัวดีขี่อวด ให้เกณฑ์^๒ประกวดกองตะหาน ...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ข)

^๑ เข้า = ข้าว

^๒ เกณฑ์ = เกณฑ์

ตำมะร่อยตำมะลิ่ง (ปาก) หมายถึง ตำลิ่ง (มาตราเงิน)

“...ตำมะร่อยตำมะลิ่ง จนแต่ว่าเพื่องสสิ่งก็ไม่มีติดพก...”

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

ตีกลุ่ม

(โบ) หมายถึง ตีขลุ้ม, ทักทักว่าเป็นของตน

“...ฮี้ข้าฮี้ข้าฮาย จะมีตีกลุ่มให้ผัวหยา...”

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

ตุนัดตุหน่ง

(ถิ่น) หมายถึง ไปอย่างไม่มีจุดหมาย, ไปอย่างลำบาก

“...ยั้งยั้งพิต ตุนัดตุหน่ง ใ้ลูกตะบัน กับแม่ตะบัน มันก็รันกันเข้าเอง...”

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

เต็บ

(โบ) หมายถึง มากเกินสมควร, เต็บโต ก็ว่า

“...กินเต็บทั้งดาปี กล้วยหอมทั้งหวี มันก็ไหลเข้าไปจนล้น...”

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

แต่งแง่

(โบ) หมายถึง แต่งตัว

“...จึงซื้อน้ำมันตานีมาสืร้อย ดัดปีกให้ลอยแล้วแต่งแง่แม่ไร...”

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

ถมึงทิ้ง

(โบ) หมายถึง ลักษณะหน้าตาที่บูดบึ้งไม่ยิ้มแย้ม

“...ถ้าทำหน้าขึ้นบาน จะคลานออกมาสสิ่ง (ถ้า)ทำหน้าถมึงทิ้ง แต่เพื่องหนึ่ง ก็ทั้งยาก ทั้งเมียงแลหมากก็ไม่มี...”

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)

เถิง

(โบ) หมายถึง ถึง

“...เถิงมันจะหาผัวเสีย แม่ไม่ทุกข์ เราจะเป็นซีให้สนุก...”

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

ไถ่

(โบ) หมายถึง ถูยวาทสำหรับใส่เงินหรือสิ่งของ

“...แค่ขึ้นเข้าตอกอยู่ในไถ่ มึงก็แก้เอาไหลเข้าเสียในพุง...”

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

- ตัด (ใบ) หมายถึง ทานไว้, ทัดทาน
 “...เมื่อท่านมาห้ามการปรนนิบัติ ตัดมิให้กระทำ...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- ทาง (ใบ) หมายถึง ทั้ง
 “...ปิดประตูพลงทางสะอื้นอ้อ...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๒๗๔/๕ ก)
- ทากรกรรม (ใบ) หมายถึง ลำบาก, เดือดร้อน
 “...จะให้อเฒ่านี้ทากรกรรมทุกวันวาร...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๒๗๔/๕ ค)
- ทำเนียม (ใบ) หมายถึง ธรรมเนียม
 “...เฒ่าชราตะแกพูดจาตามทำเนียม ว่าเรียนมาด้วยอุระรัก...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๔๖๗/๕ ก)
- ทุกซีทุกขา (ปาก) หมายถึง ความทุกข์
 “...อย่านั่งถมิ่งหึ่งซึ่งอยู่ ยังไม่ทุกซี ไม่น่าทุกขา...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- ทุนนวิชิต (ถิ่น) หมายถึง ทุนนวิฐ เป็นชื่อหมู่บ้านพราหมณ์ ซึ่งในกัณฑ์ชูชกฉบับชลบุรี
 เขียนว่า “ทุนนวิชิต” เป็นชื่อเรียกเฉพาะท้องถิ่น
 “...ทชี่มีเคหะสันนิวาสรโฐาน อยู่ในละแวกบ้านทุนนวิชิตคาม ล้วนแต่
 บ้านพราหมณ์สืบทั้งนั้น...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๑๐๖/๕)
- เททุบาย (ปาก) หมายถึง เพทุบาย เป็นการทำอุบายเล่ห์กล
 “...มันแกลังกระทบลิ้นลมให้หลงเล่ห์เททุบาย แม้นไม่รู้แยบคาย มักจะเสียตัว...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๑๐๖/๕)
- เทวดา (ปาก) หมายถึง เทวดา
 “...เทวดาเทวดา เทโวเทวา...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

- เทียรย่อม (โบ) หมายถึง ย่อม
 “...หาประโยชน์มิได้ เทียรย่อมไปขอแล้วขอเล่า...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- นพบุรี (โบ) หมายถึง ลพบุรี
 “...เอาแบ่งนพบุรีมาขี้ทา พอกหน้าหนาสิกเจ็ดนิ้ว...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๔๖๗/๕ ก)
- นาฬิกา (โบ) เป็นชื่อมะพร้าวพันธุ์หนึ่ง, ในที่นี้จะหมายถึงส่วนที่เป็นกะลาของมะพร้าว เช่นตอนที่พรรณนาว่าชูชกยากไร้ กระทั่งที่อยู่อาศัย ญาติมิตรพี่น้อง หรือแม้แต่กะลา也没有
 “...รู้ญาติการนาฬิกา มีดำหนักไซเซเท้ารังเปิด...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- น้ำเพิง (ปาก) หมายถึง น้ำผึ้ง
 “...ภูก็จะให้น้ำเพิงจนเต็มกระบอกร ทั้งเข้าผอก^๑เหลือหลาย...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- นุ่งจวน^๒ (ถิ่น) หมายถึง นุ่งผ้าจีบ
 “...ผัดหน้าเป็นนวล นุ่งจวนหมสไป...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- เนด (ถิ่นใต้) หมายถึง อย่างแน่นอน
 “...สามเป็นข้าเมีย ภูไม่เคยเห็นเนด...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ข)
- บดเอื้อง (โบ) เป็นอาการเคี้ยวอาหารให้ละเอียดของวัวควาย โดยปริยายหมายถึง การกระทำที่เื่องช้า
 “...ที่จะคอยบดเอื้องเยื้องย่องไปตามที่ กว่าจะสิ้นชีวิ้นั้นแล”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

^๑ เข้าผอก = ข้าวผอก, ข้าวที่กิน, ข้าวที่เซ่นผี

^๒ จวน = ชื่อผ้าชนิดหนึ่ง

- เบ็ง (ถิ่นอีสาน) หมายถึง ดู, จ้อง, มอง
 "...ส่วนเผ่าซราได้ยินว่า**เบ็งดู** พิศพิศตรอยู่เป็นครุ่นนึกแต่ในใจ..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)
- เบี้ยหวัด (โบ) หมายถึง เงินตอบแทนความชอบที่ให้แก่ทหารที่ออกจากประจำการ
 ซึ่งจ่ายเป็นรายเดือนตามข้อบังคับของกระทรวงกลาโหม
 "...นอนท้องพระโรงจนหลังเลอะ เป็นแต่**กินเบี้ยหวัดจนปากเจ่อ...**"
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)
- ประดักประเดิด (โบ) หมายถึง รี ๆ รวด ๆ, ทำให้รู้สึกลำบากยุ่งยากใจ
 "...จะรักษาไว้ใ้**ประดักประเดิด**เล่า..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕)
- ประทัด (ถิ่น) ในที่นี้หมายถึง เขต, ละแวก, แถว, แนว
 "...ในเมื่อไฉ่เต่าเสเพลพลัดไฟไปผู้เดียว เทียวขอทานทั้ง**ประทัด** ยังไม่ได้
 ขนาดเต็มขนาดสมคะเน..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- ประพิมประพิม (ปาก) หมายถึง ปนพิมพำ
 "ครั้นท่านบมิให้ ก็**ปนประพิมประพิม**ทำหน้าแข็ง..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- ประสมประสัด (ถิ่น) หมายถึง ไปรวมด้วย, รวมกันเข้า
 "...ตะแกลไฟล่อออกไปข้างวัด **ประสมประสัด**กับเด็ก ๆ ..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)
- ประทัด (ปาก) หมายถึง พฤษั
 "ชะตาดวงนี้ดีจริง ๆ **ประทัด**อยู่สิงห์ จึงจะได้สุขประกอบขอบใจ..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- ปะโรหิต (ปาก) หมายถึง ปุโรหิต
 "...เราเป็น**ปะโรหิต**ผู้ใหญ่อยู่ในพิไชยเขตอุดร..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ม)

- ปักกะตุ (ปาก) หมายถึง ประตุ
 “...เจ้าอย่าเหยียบปักกะตุ ใ้เจ้าชู้มันอยู่รอบข้าง...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)
- เปิบ (โบ) หมายถึง เอนิ้วขยี้มข้าวเข้าปาก
 “...ครั้นว่าผัวหุงสุก อีเสื่อมันก็ลุกขึ้นเปิบ...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ ทย.บ ๘๖๘/๑)
- แปด (โบ) หมายถึง เปื่อน
 “...เจ้าอย่าได้คิดอย่าผิด เอาผิดมาแปดผัว...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)
- ผนิด (โบ) หมายถึง ปิดให้แน่น, ผนึก ก็ว่า
 “...ครั้นจะเอาผนึกผนิดฝังก็ไ้ที่ จะคิดอ่านกระไรดีจะแยบคาย...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)
- ผัดเพี้ยน (โบ) หมายถึง ขอเลื่อนเวลาออกไป, เพี้ยนผัด ก็ว่า
 “...พราหมณ์ทั้งสองจึงดำเตี้ยเจี้ยตน บอกอนุสนธิความยาก พलगผัดเพี้ยน
 ว่า...แลขอ ๘ ผู้เฒ่าอดดูข้าทั้งสองกว่าจะถึงปีหน้า...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ ทย.บ ๖๗๖/๕)
- พระพรัน (ปาก) หมายถึง ประพรัน, กลัว, หวั่นเกรง
 “...เมื่อชูชกพิทาจาร์ย์ ได้ฟังซึ่งนายพราณสำรากร้อง เฒ่านี้ชนพองพระพรัน
 ขวัญหาย ยิ่งแลเห็นจับสายหน้าไม้น้าวหนอง...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕)
- พอแรง (ถีน) หมายถึง มาก
 “...เหม ๆ ใ้เฒ่า เอาให้พอแรง ใ้เฒ่าชี้แจง เข้ามาถามหา...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ ทย.บ ๘๖๘/๑)
- พัก (โบ) หมายถึง รั้งรอ, มักใช้ในความปฏิเสธ
 “...มึงอย่าพักมาแลดู คงจะลื่น(ด้วย)สีมือนั้นแล”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕)

- พิรากล (โบ) หมายถึง อามัพ, ยากไว้, ลำบาก
 "...ซุกพราหมณ์จึงจะบอกความยากความไว้ความพิรากลแห่งตน..."
 (กัณฑ์ซุกกล้านวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- พิลาป, พิลาลส (โบ) หมายถึง คร่ำครวญ, ร้องไห้, เศร้าโศก, เสียใจ
 "...ด้วยพระอัยการิราชทั้งสองนองด้วยน้ำตา พิลาปพิลาลสกำลังรดถึงลูก
 แผลหลานนัคนหา..."
 (กัณฑ์ซุกกล้านวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- พิลาส (ปาก) หมายถึง วิปลาส อาการที่ผิดปกติไปจากธรรมดาสามัญ
 "...เพราะไฉ่แม่พิลาส ไม่ใช่ชาติผู้ชาย..."
 (กัณฑ์ซุกกล้านวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- เพลง (โบ) หมายถึง แบบอย่าง, ตามแบบ
 "...ตระโหม่งตระโหม่ง วิ่งตามเพลง..."
 (กัณฑ์ซุกกล้านวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- เพลสัณดร (ปาก) หมายถึง พระเวสสันดร
 "...คือพระจอมจักรพทุธิพงศ์เพลสัณดรอดุลย์ดวงดิลกเทเวศ..."
 (กัณฑ์ซุกกล้านวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- เพ่อ (โบ) หมายถึง เพ็ง, พึ่ง
 "...หม่อมตาหม่อมลุงอย่าเพ่อโกรธดุข้าพเจ้า..."
 (กัณฑ์ซุกกล้านวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- เพิง (โบ) หมายถึง พึ่ง, ควร
 "...เจรจาดีเสมือนร้าย แม้นจะกอดจะกายก็เป็นอันนายเพิงกลัว แม้นดูได้ผัว
 ดังนั้น ตูก็จะกินยาตาย..."
 (กัณฑ์ซุกกล้านวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- เพ็ดพ้อ (โบ) หมายถึง เย้ยหยัน, ตัดพ้อต่อว่า
 "...ถ้ามิได้ก็เพ็ดพ้อวิภาชด้วยหยาบคาย..."
 (กัณฑ์ซุกกล้านวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)

เพียก

(ปาก) หมายถึง พวก

"...เพราะเพียกไ้ตายห้าอับรีย จะทุกข์ยากถึงเพียกนี้แล้วลียังมีหน้า..."

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)

โผย

(โผ) หมายถึง ตี, โผย

"...ท่านผู้ชายรู้ทำโผยโผยรัน ทุกวันทุกเวลา..."

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)

ไฟ

(โผ) หมายถึง มาตราเงินสมัยโบราณ

"...มีเพื่องมีไฟลื้อซื้อน้ำมันจันทน์จนหมด..."

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

เพื่อง

(โผ) หมายถึง มาตราเงินสมัยโบราณ

"...มีเพื่องมีไฟลื้อซื้อน้ำมันจันทน์จนหมด..."

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

เพื่อน

(โผ) หมายถึง หลงลืม

"...ทชี่คิดรำพึงละล้าละล้ง ครั้นจะหลุดลุดฝังกิเกรงเพื่อนไป จะไว้กับกระท่อม
เรือนก็กลัวโจรจะทำร้าย..."

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕)

มนิมนา

(โผ) หมายถึง รีบไปรีบมา, มาเร็ว ๆ

"...นางอุปิตตาครัั้นแลได้ยินคตี่ชีเฒ่ากล่าวดังนั้น นางก็ผ่นผาดลุกมนิมนา
หาเข้ามาตำทำสัดตุ๊กก่อนและสัดตุ่มง..."

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)

มิได้หึ่ง

(โผ) หมายถึง ไม่นาน

"...ทชี่ก็คลาไคลไปโดยหนทางไกลมิได้หึ่ง..."

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)

ไม้ค้อน

(ถีน) หมายถึง ท่อนไม้

".....ก็ได้ไม้ค้อนก้อนอิฐ ไล่ติดตามปะเตะต้อยด้วยเฒ่าบัดขบ..."

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)

- ยอหยัน (โบ) หมายถึง เยาะเย้ย, เยาะหยัน
 “...แต่เราก็จะคบกันด่ำดัดพ้อยอหยันอ้อปิตตดาให้มันหนีจากบ้าน...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- ย่ามละว้า (โบ) หมายถึง ย่ามขนาดใหญ่ชนิดหนึ่งมีครุยที่มุมล่าง
 “...แต่มาก็ยกย่ามละว้าขึ้นใส่ไหล์...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕)
- ย่าเอย (โบ) หมายถึง ย่าเอย
 “...ย้อมย่าเอยแก่เรา ย้อมเรียกเจ้าแลแม่ทุกคำเข้า...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- เยี้ย (ดินเหนียว) หมายถึง ทำ
 “...เจ้านี้ว่ามิชอบสนมียิน ทำกินเยี้ยคำตาย...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- เยื่อน (โบ) หมายถึง ขยับเยื่อน ในที่นี้หมายถึง เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เช่น
 “...จะดำใดก็ไม่ยิน ขึ้นว่าตัวดี จะดีก็ไม่เยื่อน จะเดือนก็ไม่ปาก...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- แยง (โบ) ในที่นี้หมายถึง ทางแยก
 “...แต่ข้าเราก็ลี้ญจรไปในอรัญราวป่า กระทั่งถึงมรคาเป็นสองแยงกัน
 ทางหนึ่งนั้นจะไปสู่กรุงพิไชยเขตอุดร ทางหนึ่งจะไปสู่สิงขรวงกต...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)
- รก (โบ) หมายถึง รกยุ่ง (อย่างป่าทึบ)
 “...เพี้ยวนกรรกชุลมุน...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- ระดู (ปาก) หมายถึง ฤดู
 “ทั้งฟ้าฝนก็แห้งแล้งไม่ตกต้องทำระดูกาล...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)

- ระมัดตัว (โบ) หมายถึง ระวางตัว
 "...ตะแกก็เขม่นหมายระมัดตัวไปเต็มที..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕)
- รา (โบ) หมายถึง ค่อย ๆ, ถอยหนี
 "...ชูชกวิ่งรา ไ้หมาไล่ติด..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- รำเพิง (โบ) หมายถึง รำพึง, รำพัน
 "...ควรหรือน้องรักทำภักดีด้วยชีเฒ่าอัปลักษณะดังนี้ ลั่นดังตูรำเพิงนี้ะเจ้า..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ ขย.บ ๖๗๖/๕)
- รำ (โบ) หมายถึง ตีแรง ๆ
 "...เรามาชวนกันรำว่าทิมดำ รำเอาหัวให้จบ ถ้าว่ามันถึง เดียงเข้าด้วยหมัด..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)
- ลูกสะท้อน (ปาก) หมายถึง ลูกกระท้อน
 "...ถ้าลูกมั่งคัดหรือลูกสะท้อน แต่พอเขยาก็ชยอก..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)
- ลูกอ่อน (ถิ่นเหนือ) หมายถึง ลวน้อย, ละอ่อน, กิ่ว
 "...หลานจะยกลูกอ่อนคนนี้ให้แก่คุณตาเป็นค่าทอง..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕)
- เล็ก (โบ) หมายถึง ยกหรือเปิดสิ่งซึ่งเป็นของแบนบาง เช่น เล็กผ้า
 "...เอามือเล็กผ้าห่ม จวยนมเข้าด้าบ..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- เลียม (โบ) หมายถึง พุดจาทาบทา, เล้ม
 "...ตะแกจึงว่าดูดี ออเจ้านี้เหล่าเหล่าพุดเลียม จะเล่นข้างแหกตาหลอก..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

* เดียง = ทูบตี

- วาง (โบ) หมายถึง อากาศเคลื่อนที่ไปโดยรีบร้อน
 “...วางเข้าป่าระหง ตรงเข้าสู่ทวารเรือนด้าน...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- วิสาน (ปาก) หมายถึง ปสาน (ตลาด), ยี่สาน ก็ว่า
 “...เจ้าจงชวนขวายเป็นจ่ายตลาดวิสาน ตละว่าจะทำการบ่าวสาว...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- เคิก (โบ) หมายถึง คีก
 “...ท่านนี้หรือเสมื่อดั่งชายชั้ฉลาด เข้าเคิกไปมิเห็นข้างม้าหอกดาบ
 ลีกราบให้แต่ไกล...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- สนัด (โบ) หมายถึง ถนัด
 “...ถ้าผู้หญิงท้องโตสนัด ทายว่าลูกอยู่ในท้อง...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)
- สน้ำเสนอ (โบ) หมายถึง แจ้งให้ทราบ, ทูลความดีความชอบ
 “...ถ้าท่านเป็นคนดี จงช่วยติดตามส่งเสียให้กูไปอย่าเลินเล่อ กูจะได้ทูล
 สน้ำเสนอความชอบ จะได้ซึ่งคุณ...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- สบ (ถิ่น) หมายถึง เสมอกัน, เหมาะเจาะ
 “...กระทำให้มากให้หวานจ๋า เอน้ำผึ้งเจือจานให้สบกัน...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)
- สบเพลง (โบ) หมายถึง ได้โอกาสเหมาะ
 “...อมิตตดาใจมฉายก็จะเป็นม่ายอยู่โตงเตง ที่นี้ก็สบเพลงออหนุ่ม ๆ ...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- สบเสีย (โบ) หมายถึง ชอบพอ โปรดปราน เป็นที่ถูกใจ
 “...ไปข้างหน้าเจ้าจะได้ดีด้วยสบเสีย ทั้งลูกเมียแลข้าไท...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕)

- สะอึก (โบ) หมายถึง กรากเข้าใส่
 "...ตะแคงก็สะอึกหนีขึ้นคาบคบไม้ ไม่รู้แห่งจะไปข้างไหนรอด..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)
- สังระเสน (ปาก) หมายถึง สรรเสริญ
 "...ถึงเทพยเจ้าใน ฉ ชั้นฟ้า ก็สังระเสนลั่นสกลจักรวาล..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ หมายเลขลำดับที่ ทย.บ ๖๗๖/๕ ข)
- สับ (โบ) หมายถึง สรรพ, ทุกสิ่ง, ทั้งปวง
 "...ฉันนี้ตกยากกระยำยับ อับสับทรัพย์สิ้น เกิดกรรมวิบากจึงยากเย็น
 ได้ความแค้นแสนเข็ญไม่วายเว้น..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)
- สาด (ถิ่น) หมายถึง เลื่อ มักใช้คู่กันเรียก เลื่อสาด
 "...เพื่อนจึงเด็ดเอาใบไม้มาสาดต่างเลื่อสาดประสาจน..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- สรวพิษ (ปาก) หมายถึง อสรพิษ
 "...ถ้ามันไม่ตายด้วยสรวพิษ ภูจะคิดไปทางอื่น..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)
- ล่ำ (โบ) หมายถึง พวก, หมู่, เหล่า
 "...เพราะอภิมหิตามาอยู่ที่นี่ ผัวเรายังย่ำยีไม่เอาล่ำ..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)
- ล่ำเด็จ (ปาก) หมายถึง สมเด็จ
 "...ยังมีเจ้าพระยาองค์หนึ่งทรงพระนามกรชื่อล่ำเด็จพระยาเวสสันดรราช..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ ทย.บ ๖๗๖/๕)
- ล่ำเสีย (โบ) หมายถึง เสียหายอย่างป่นปี้
 "...มันช่างหยิ่งนี้เหลือตัว กลับผิวลงทำเป็นเมีย อีล่ำเสียชุกชน ลักแต่ว่าคน
 เพราะมีหู มึงไม่ดูเยี่ยงอย่างนางอภิมหิตา..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

- ลิบเบ็ด (ปาก) หมายถึง ลิบเบ็ด
 "...เอากะจกเข้ามาสองแต่ตีลิบเบ็ด กว่าจะหิวผมเสร็จ ถึงสามโมงเช้า..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)
- สีปาก (ปาก) หมายถึง ฝีปาก
 "...ชาวคามาณิคมเข็ดสีปาก ขอไม่ให้ก็ถากถางถ้วนหน้า..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)
- สีพาย (ปาก) หมายถึง ฝีพาย
 "...ขอบแต่จะลงเรือก็ญญาไยนั่งหยัดอยู่กลาง ให้สีพายมันดั่งยาวโยน..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- สีมือ (ปาก) หมายถึง ฝีมือ
 "...มึงอย่าพักมาแล้วดู คงจะลั่น(ด้วย)สีมือนั้นแล"
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕)
- สีสา (ปาก) หมายถึง ประสีประสา
 "...เออก็เมียคู่เมียขอปลุกหอห้อง ทุนกองกันถึงซังห้า มันรู้จักสีสาอะไร..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)
- สู (ถิ่น) หมายถึง ท่าน
 "...ออสู่ทั้งสอง..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)
- เสบียงกรัง (โบ) หมายถึง อาหารแห้งที่เก็บไว้กินได้นาน, เสบียงคลัง ก็ว่า
 "...เจ้าจงแต่งเครื่องเสบียงกรังให้จงมาก...ทั้งเข้าดูเข้าตาก*จงตำใส่ได้..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕)
- เสพ (โบ) หมายถึง คบหากัน, ร่วมประเพณี ซ่องเสพ ก็ว่า
 "...ควายเสือสีห์หมีหมา มาก หากเสพอยู่..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)

* เข้าดูเข้าตาก = ข้าวดูข้าวตาก

- เลือกกลน (ใบ) หมายถึง รับประทาน, ไม่ระวังตัว, เลือกกลน ก็ว่า
 “...เผอิญให้ถอยหลังเลือกกลนละเลย...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- หน้าแข็ง (ถิ่น) หมายถึง หน้าด้าน
 “ครั้นท่านบิมีให้ กับนประพิมประพิมทำหน้าแข็ง...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- หมากพร้าว (ใบ) หมายถึง มะพร้าว
 “...พี่ก็ยอมเอากะลาหมากพร้าวมาแต่งใช้ต่างชั้น...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- หวาดขีด (ใบ) หมายถึง หวานมาก, หวานสนิท
 “...แล้วจัดขาทรายอย่างแห้งสนิท กับน้ำผึ้งหวาดขีดพอชู่ใจในกลางดง...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)
- ห่อน (ใบ) หมายถึง เคย, มักใช้ในความปฏิเสธ
 “...ใครห่อนฆ่าราชทูตที่ไหนบ้าง...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)
- หับ (ใบ) หมายถึง ปิด
 “...พากันเข้าไปในเคหาหับห้อง นั่งประคองไม่ขาดสาย...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)
- หวัที (ใบ) หมายถึง เริ่มแรก, แต่แรก
 “...สิว่าทางไกลไปยาก ออกปากอยู่แล้วแต่หวัที...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ข)
- หุ้มแพร (ใบ) หมายถึง ตำแหน่งยศมหาดเล็ก
 “...ภูจะบอกกะเจ้าเสียให้เห็น อย่าทำเล่นกะหุ้มแพรตัวโปรด โทะถึงใส่ด้วยบท
 รู้จักกฎอะไรกับออเจ้า...”
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

- เหม็นสาบ (โบ) หมายถึง กลิ่นไม่ดี
 "...ทั้งเหื่อโคลก็เหม็นสาบเหม็นสาบอยู่สกปรก..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- เหื่อ (ปาก) หมายถึง เหงื่อ
 "...ทั้งเหื่อโคลก็เหม็นสาบเหม็นสาบอยู่สกปรก..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)
- อมิทธิดา (ถีน) หมายถึง นางอมิตตดา ซึ่งเป็นเมียของชูชก ในท้องถิ่นชลบุรีจะเรียก นางอมิตตดาแตกต่างกันไปตามภาษาพูด เช่น นางอมิทธิดา, นางอปีตตดา, นางอปีทธิดา, นางอปีทิดา เป็นต้น ดังตัวอย่าง
 "...ส่วนว่าอมิทธิดานารี เมื่อได้หมีมาเป็นผัว..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)
 "...ส่วนนางอปีตตดานารี เมื่อได้เฒ่าหมีมาเป็นผัว..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕)
 "...เฒ่าชราพิรุณร่าง ล่ออำนาจนางอปีทธิดา บริภาษณาหยาบใหญ่ 'มียินดี...'
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕)
 "...ส่วนว่าลูกสาวของเรามี ชื่อว่านางอปีทิดาสาวแท้..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- ออก (เขมร) เป็นคำนำหน้าเพื่อยกย่อง เช่น ออกพ่อออกแม่, ออกขุน, ออกหลวง เป็นต้น
 "...ถ้าแลออกพ่อออกแม่ทั้งสอง แลจะให้ข้านี้ไปอยู่เป็นค่าทองชูชกพราหมณ์..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
- อาบอาย (ปาก) หมายถึง อับอาย
 "...กูอาบอายท่านผู้ชายรู้ทำโพยบายวันทุกวันทุกเวลา..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)
- โอรระแน (ถีน) หมายถึง ยักย่ำ
 "...ถ้ามีกระนั้นจะโอรระแน ไปหาพ่อแม่เสียเร็ว ๆ ไม่ขออยู่กับออเฒ่า..."
 (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

จากตัวอย่างคำภาษาปาก ภาษาถิ่น และภาษาโบราณ ที่ปรากฏในมหาชาติกัณฑ์ชุก ฉบับชลบุรี ช่วงต้นนั้น พบว่ามีการใช้คำเก่า ๆ อยู่มาก ซึ่งในปัจจุบันไม่ค่อยมีใช้ในภาษากลางหรือภาษาราชการ โดยบางคำเลิกใช้ไปแล้ว เพราะนำคำอื่นมาใช้แทน แต่บางคำก็ยังคงใช้อยู่บ้าง เช่น ภาษาปากต่าง ๆ พบว่ายังคงใช้อยู่ตามชนบทของท้องถิ่นชลบุรีบางแห่ง อันแสดงให้เห็นว่ากวีผู้แต่งเรื่องมหาชาติของชลบุรี ยังคงรักษาคำภาษาถิ่น คำโบราณ และคำภาษาพูด (ภาษาปาก) ของท้องถิ่นไว้อย่างดี

๒. การใช้ความเปรียบ จากการศึกษามหาชาติกัณฑ์ชุก ฉบับชลบุรี พบว่ากวีนิยมใช้ความเปรียบที่ใช้พูดกันในพื้นที่ จึงแตกต่างกับความเปรียบในวรรณคดีที่รู้จักกันทั่วไป น่าจะเชื่อได้ว่าเป็นสำนวนเปรียบเทียบกับของท้องถิ่นที่นิยมพูดกันในสมัยอดีต กวีจึงนำมาประพันธ์ในมหาชาติกัณฑ์ชุก ผู้วิจัยมุ่งศึกษาความเปรียบเฉพาะถิ่น เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นวรรณกรรมท้องถิ่น โดยพบว่ากวีนิยมใช้ความเปรียบง่าย ๆ และดูเหมือนจะเป็นสำนวนพูดที่นิยมกันในสมัยนั้น

๒.๑ การเปรียบเทียบกับสัตว์บางชนิด เช่น หอยจับแฉง, กิ้งก่า, เป็ดเครื่องเช่น ไม่พ่นปากผี, กาคาบหอย, ปลาสร้อย, กบ, หมาหอบ และลิง ซึ่งล้วนเป็นสัตว์ที่มีอยู่ทั่วไปในท้องถิ่น ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนชุกแต่งตัวจะออกไปขอทาน

...นุ่งผ้าไว้หางหงส์จนสิ้นทุน แล้วก็ชมตัวว่า **ลุ่มนุ่มเหมือนหอยจับแฉง**

ถือไม้เท้าจืดจางของเขย่ง เข้าไปยืนยืมแอบกระแอมอยู่ที่หัวบันได... (กัณฑ์ชุก
สำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

ชุกเปรียบลักษณะเนื้อตัวของตนนั้นว่าลุ่มนุ่ม เนื้อหนังเหลวเหมือนกับเนื้อของหอยจับแฉง เป็นความเปรียบที่พบเฉพาะกัณฑ์ชุก ฉบับชลบุรีเท่านั้น เนื่องจากชลบุรีเป็นสังคมที่อยู่ใกล้ทะเล กวีจึงนำสิ่งที่พบเห็น เช่น ลักษณะของหอยมาเปรียบเทียบกับ เพื่อให้ภาพที่ชัดเจน

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนชุกขอทาน

...กะป็น้ำเคยตะแกเอาหมด ปลาไหลปลาหลด ตะแกไม่ให้เสีย ผลุดไปทำ

ประลัมประเหลี่ยกับออเจ้า **ทำหัวผก ๆ เหมือนหนึ่งหัวกิ้งก่า** เทียวไปเทียวมา...

(กัณฑ์ชุกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)

เปรียบลักษณะการทำหัวผก ๆ เหมือนหัวกิ้งก่า เป็นตอนที่ชุกเดินทางเที่ยวขอทานต่าง ๆ เมื่อจะขอทานก็ทำหัวผก ๆ นบนอบให้คนให้ทาน หรือเมื่อได้รับของเป็นทานแล้ว ก็ผกหัวแทนคำขอบคุณ

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนนางพราหมณ์วอนลูกสาว (อมิตตดา) ให้ยอมไปกับชูชก

...ลูกรักเจ้าแม่เอ๋ย เจ้าเกิดมาสำหรับโลกียยังไม่ถึงนิพพาน ประกอบไปด้วย
การประเวณี **เหมือนหนึ่งเปิดเครื่องเช่นนี้หรือจะพันปากผีไม่มีแล้ว...** (กัณฑ์
ชูชกลำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

เปรียบนางอมิตตดาเหมือนเปิดเครื่องเช่น กล่าวคือ เปิดที่นำมาเช่นไหว้เทพหรือญาติ
ต่าง ๆ ย่อมต้องได้ชื่อว่าเป็นอาหารของผี เช่นเดียวกับนางอมิตตดาเกิดมาต้องมีสามีแน่นอน
เหมือนเปิดเช่นผีต้องให้ผีกิน ไม่มีสิทธิ์จะเลือกได้ ฉะนั้น นางอมิตตดาต้องเป็นสมบัติของ
ชูชกอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนพราหมณ์ด่าว่าภรรยาตน

...ที่นางเพื่อนร่วมจิต สะกิดกันพูด **ทำปากดูด ๆ ดังกาคาบหอย** ชม้อย
ชม่าย อีไม่อายแกมด... (กัณฑ์ชูชกลำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

เปรียบลักษณะปากเหมือนปากของกา กล่าวคือ พราหมณ์สามีเห็นว่าภรรยาตนนั้น
ไม่ดูแลปรนนิบัติสามีเหมือนเช่นนางอมิตตดากระทำต่อชูชก เอาแต่ปากดูด ๆ เหมือนกาคาบ
หอย ซึ่งสื่อให้เห็นว่าเหล่านางพราหมณ์เอาแต่ลุ่มหัวกันนินทาหรือพูดไม่หยุดปากนั่นเอง

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนนางพราหมณ์แค้นใจที่ถูกพราหมณ์ผู้เป็นสามีด่าว่า จิ้งจอกกัน
ไปรวมกันด่าทอนางอมิตตดาที่ทำน้ำ

...ดูรูปร่างเนื้อตัวของเจ้าก็จ้อยร่อย **อุปมาเหมือนปลาสร้อยที่ริมหาด**

ควรหรือทะนงองอาจหุบเอาเบ็ดปลากะให้ แต่ล่าวดของมันก็โตกว่าตัวเจ้าเป็น
กระผึก แต่พอหุบมันก็กระชาก ไ้ริมสีปาก*ของเจ้าก็จึก **ไม่รู้หลบลูหลีกเหมือน**
หนึ่งกบขี้เกียน... (กัณฑ์ชูชกลำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

กวีเปรียบรูปร่างของนางอมิตตดาเหมือนกับปลาสร้อย (ปลาน้ำจืดขนาดเล็ก) ขณะที่
ชูชกเหมือนกับเบ็ดปลากะให้ (ปลากะให้ เป็นปลาน้ำจืดขนาดใหญ่ เบ็ดที่ใช้เกี่ยวจึงมี
ขนาดใหญ่ตามไปด้วย) ทั้งสองคนจึงมีขนาดรูปร่างแตกต่างกันมาก พบความเปรียบเทียบเฉพาะใน
มหาชาติฉบับท้องถิ่นชลบุรี ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบที่น่าสยดสยองในท้องถิ่น (ปลาสร้อย) มาอ้างถึง
เช่นเดียวกับลักษณะการอยู่นิ่ง ๆ เฉย ๆ ที่กวีเปรียบว่าเหมือนกบขี้เกียน คล้ายสำนวนที่ว่า
“คางคกขึ้นวอ” มักจะเย่อหยิ่ง จอหงอ จนลืมหูลูกตา ใครจะพูดจะด่าทออย่างไรก็ไม่ฟัง

* สีปาก (ปาก) = ฝีปาก

๒ เกียน (ปาก) = เกวียน

ตัวอย่างที่ ๖ ตอนซุกซกโกรธแค้นเหล่านางพราหมณ์ที่มารุมดำนางอมิตตดา

...ไฉ่เฒ่า**คำรามอยู่ย่อ ๆ เหมือนหมาหอบ** มันช่างไม่กลัวมีปอบบ้างหรือ
อย่างไร... (กัณฑ์ซุกซกลำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

กวีเปรียบลักษณะอาการโกรธและโมโหของซุกซกว่าทำกิริยาอาการคล้ายกับอาการ
ของหมาหอบ

ตัวอย่างที่ ๗ ตอนนายพรานเจตบุตรพบซุกซ และคิดว่าซุกซจะตามมารบกวน
พระเวสสันดร เจตบุตรจึงพูดจาข่มขู่ซุกซว่า

...กูจะแผ่แผ่เอาเลือด เชือดเอาเนื้อออกพลีการแก่รุกชเทพา ฝ่ายไฉ่เฒ่า**ซรา
หลบวุ่นเหมือนลิง** แห้งใจภาวนาหลับตานิ่ง ว่าโธมนโมตาบอด... (กัณฑ์ซุกซ
ลำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

กวีเปรียบลักษณะอาการหลบหลีกถ่วงววยของซุกซว่าเหมือนลักษณะของลิง เนื่อง
จากธรรมชาติของลิงมักมีกิริยาอาการไม่อยู่นิ่ง เช่นเดียวกับที่ซุกซพยายามหนีให้พ้นหน้าไม้
ของนายพรานเจตบุตรนั่นเอง

๒.๒ การเปรียบเทียบกับสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งพบอยู่มากมาย มักเปรียบในลักษณะ
อุปมา เพื่อบ่งบอกรูปร่างและกิริยาอาการต่าง ๆ โดยนำสิ่งของที่เป็นเครื่องมือในสมัยนั้นมา
เปรียบ เช่น กระบอกฉีดยาน้ำรดพลู, มีดพร้า เป็นต้น ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนซุกซกพิจารณาลักษณะรูปร่างของนางอมิตตดา

...เดินพินิจดูเมียสาว **นวลหน้าเจ้าขาวดลละไข่มุก** ข้อแขนข้อศอกดลละ
คำแสน **บั้นเอวเจ้าอ่อนแอ้นราวกะโหลก** ที่ท้องน้อยของเจ้าก็หยัด ถึงไฉ่ที่ถัดเดิน
ไปก็เหยา... (กัณฑ์ซุกซกลำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

ความเปรียบว่านวลหน้าขาวดลละไข่มุก พบไม่บ่อยนักในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เนื่องจาก
จากส่วนใหญ่มักเปรียบนวลหน้าของหญิงสาวกับแสงของดวงจันทร์ ส่วนความเปรียบเอว
อ่อนแอ้นราวกับโหล เป็นความเปรียบที่ไม่พบในเรื่องใด ซึ่งลักษณะของโหลนั้น ไม่ได้แสดงว่า
บอบบางอ่อนแอ้นเหมือนบั้นเอวแต่อย่างใด การที่กวีใช้เอวเทียบกับโหลนั้น แสดงให้เห็นว่ากวี
ต้องการสื่อให้เห็นความเป็นของซุกซ หรืออีกสำนวนหนึ่งเปรียบเทียบกับว่า

...รูปร่างนางอมิตตาดูนี้ก็**เพริศพริ้งจิมล์มอล่องฉ่องเป็นลูกตาลเจาะ**
ครั้นได้ไปลิ้มมันเหมาะใจของตาซี...พลางเขม่นมุ่มมอง ซิ ๆ ดูรูปร่างของนางเล่าก็ดี
ถ้าจะคิดข้างทรงเล่าก็ดีซ้ำ **ราวกับพร้าประสมด้าม**... (กัณฑ์ซุกซกลำนวนที่ ๑๐
หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

จากตัวอย่างเป็นตอนซุชกพิจารณารูปร่างของนางอมิตตดา โดยเปรียบว่านางอมิตตดาเหมือนดังลูกตาลเจาะ กล่าวคือ มีทั้งความขาวใสเปล่งปลั่ง ซึ่งไม่ใช่ความเปรียบที่พบบ่อยในวรรณคดีอื่น ๆ และยังเปรียบเทียบความเหมาะสมระหว่างนางอมิตตดากับซุชก ว่าเหมือนดังพว้าที่มีด้าม ย่อมดูสวยงามสมกัน

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนนางพราหมณ์เฝ้าบ้านทนนวิฐชักชวนกันไปดักรูด่านางอมิตตดาที่ท่าน้ำ ดังความว่า

...เจ้าอมิตตดาเอยนางรูปงาม พี่จะขอถามเจ้าสักหน่อย รูปร่างของเจ้าก็
แซมซ้อยชดอยู่ฉายเจิด ภูนี้ก็เจาะเลาะล่องช่องอลุบลูบ **กำดัดที่จะเคี้ยวกรูบ
กะทิสด** ทั้งกิริยาเจ้าก็ซ้อยชดอยู่ฉายเจิด... (กัณฑ์ซุชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลข
ลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

กวีเปรียบเทียบสวาทของนางอมิตตดาว่าเหมือนกะทิสด ซึ่งมีความบริสุทธิ์ผุดผ่อง
อีกทั้งยังหอมหวาน ย่อมเป็นที่ปรารถนาของบุคคล เช่นเดียวกับนางอมิตตดาย่อมเป็นที่เสนา
แก่เหล่าบุรุษ

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนซุชกส่งสารนางอมิตตดาที่ถูกรุมด่า

...เฒ่าจิงไรผลดลูกทะลึ่งแลมา เห็นนางอภิธิดาร้องไห้ ไ้เฒ่าก็พลอย
ไหลลงด้วยอยู่ปริต ๆ ตละว่ากระบอกฉีดย้ำน้ำเข้ารดพลู... (กัณฑ์ซุชกสำนวนที่ ๔
หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)

เมื่อซุชกเห็นนางอมิตตดาร้องไห้เดินขึ้นมาจากท่าน้ำ ซุชกเกิดอาการสงสารภรรยา
จึงร้องให้ตาม กวีเปรียบน้ำตาของซุชกไหลพลุ่งออกมาเหมือนเวลาเอากะบอกไปฉีดย้ำน้ำรดพลู
(เหมือนกระบอกฉีดย้ำน้ำที่เด็กเล่นในวันสงกรานต์) ทำให้เห็นภาพได้ดีและแสดงให้เห็นในเชิง
ขบขัน

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนซุชกวิงวอนให้นายพราหมณ์เจตบุตร จงสิ่งของที่นำมาดักกระจัด
กระจาย ความว่า

...มิดหมากน้อยปลอกตะกั่วด้ามไม้ทองหลาง **คมบางเสมียนหนึ่ง**

สันพว้ามอญ จะผ่าหมากดิบหมากอ่อนชอบฟันคนหักไม้พักดำ จะผ่าได้แต่ละคำ
ก็ยอมเข้าไปทั้งซีก... (กัณฑ์ซุชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)

สิ่งของที่ตกหล่นขณะวิ่งของซุชกมีมากมาย ซึ่งหนึ่งในนั้นมีมิดหมากน้อยพกติดตัว
มาด้วย กวีกล่าวเชิงเสียดสีว่ามีดที่ซุชกนำมานั้นมีความคมบางเหมือนดังสันพว้ามอญ ซึ่ง

ความเป็นจริงแล้ว พรั้มอญเป็นมิตขนาดใหญ่ มีสันมิดหนา ไม่คม กวีกกล่าวเปรียบเทียบมิดหมากของชุกกว่าชาคความคม และไม่เข้าท่า ทั้งนี้ด้ามมิดทำจากไม้ทองหลาง ซึ่งเป็นไม้เนื้ออ่อน ไม้ทนทาน และยังมีปลอกตะกั่ว ซึ่งเปราะบาง ทำจากโลหะที่ไม่มีราคา

๒.๓ การเปรียบเทียบลักษณะอื่น ๆ นอกเหนือจากที่กล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีความเปรียบอีกหลายลักษณะที่กวีกกล่าวถึงไว้ในมหาชาติกัณฑ์ชุก ฉบับชลบุรี ซึ่งล้วนเป็นความเปรียบที่น่าสนใจ ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพรรณนารูปร่างชุก

...ทำเป็นเยอหยิ่งกระเดาะกระแตะ ชีตาและทั้งตาปี เทียวอดตัวทุกคำเข้า
เจ็ดเดือนจึงจะอาบน้ำแต่ละหน มีกลิ่นตันทึงตลบ รวากับอบด้วยดอกสำโรง
การโอดองตะแกก็พอดู เป็นเจ้าชู้ข้างขอลาน... (กัณฑ์ชุกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลข
ลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

กวีกเปรียบกลิ่นกายของชุก ว่าเหม็นสาบเหม็นสาบเหม็นดังกลิ่นเหม็นของดอก
สำโรง จนไม่มีผู้ใดอยากเข้าใกล้

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพราหมณ์ผู้รับฝากทองเกิดความยากแค้น

...อันว่าสกุลพราหมณ์ทั้งสอง ที่รับเอาทองของชุกนั้นไว้ **เสมือนหนึ่งเอา
ไฟมาใส่ข้างที่นอน** มันให้ร้อนใจทั้งเคหา จะมีข้าง(มี)ม้ามันก็ตาย จะมีทาสหญิง
ชายมันก็นี มันให้อับปรียทุกประการ... (กัณฑ์ชุกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่
รย.บ ๖๗๖/๕ ค)

หรืออีกสำนวนหนึ่งกล่าวว่า

...ส่วนพราหมณ์ทั้งสอง จำเดิมแต่ได้รับทองของทชีฝากไว้ ไม่เป็นสุข
ทั้งผิวเสีย **เสมือนหนึ่งเอาเหยมาใส่ไว้ในเรือน** มันให้อาภัพอัปปริยฉิบหายดีเข้า
ทุกวัน ลั่นเข้าไปจนหมด หดเข้าไปจนสิ้น ทั้งจะกินก็ด้วยเป็นของสัตว์นรกร้อนจ้งไร
จะทำนาก็ไม่ได้ จะทำไรก็เป็นอันตราย... (กัณฑ์ชุกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับ
ที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

กวีกเปรียบเงินของชุกว่า เป็นเหมือนไฟและเหย ซึ่งล้วนเป็นสิ่งที่นำความเดือดร้อน
มาสู่ เช่นกรณีของสองพราหมณ์ เมื่อรับทองฝากของชุกไว้ ทำให้ครอบครัวของตนเองต้อง
ตกยากจนสิ้นเนื้อประดาตัว เป็นความเชื่ออย่างหนึ่งของสังคมไทยที่ถือว่า "เหย" เป็นสัตว์
อัปมงคล ถ้าเข้าบ้านผู้ใดแล้วมักเกิดความเดือดร้อน

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนนางพราหมณ์ (ผู้เป็นแม่) ยกนางอมิตตดาให้ชุกแทนค่าทอง

...เราจะพากันยุบยับยาก เห็นแต่จะสุดสิ้น ด้วยเอาทองของเขาไปขายกิน
เสียแล้ว เห็นแต่หน้าลูกแก้วนี้และจะช่วยแก่ทุกข **เหมือนหนึ่งว่าเจ้าช่วยเปิดประตู
คุกให้พ่อแม่** ด้วยพราหมณ์เป็นถึงหุ้มแพรจะฟ้องร้อง... (กัณฑ์ชุกสำนวนที่ ๖
หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

ก็เปรียบเทียบความยากไร้ของสองพราหมณ์ผู้รับฝากทองว่าอาภัพขนาดหนัก เพราะชุก
ชุกกรโงกจะเอาทองฝากคืนให้ได้ แต่สองพราหมณ์นำไปใช้จนสิ้นตัว จึงหวังจะยกลูกสาว
(อมิตตดา) ให้แทนค่าทอง โดยเปรียบว่านางอมิตตดาจะช่วยให้พ่อแม่พ้นทุกข์ เหมือนกับนางมา
เปิดประตูคุกให้พ่อแม่รอดพ้นไปได้

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนนางพราหมณ์ด่าว่านางอมิตตดา

...อมิตตดาเอ๋ย ถ้ารูปพี่ดีเหมือนรูปเจ้า ภูมียากเอาไฉนมาเป็นผัว ถึงจะ
หาทองทั้งตัวสองตากูก็ไม่อยากแล... (กัณฑ์ชุกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่
ชบ.บ ๒๗๔/๕ ก)

ลักษณะการเปรียบเทียบในเชิงประชดประชัน ว่าแม้ชุกจะมีรูปเป็นทอง ก็ไม่เป็นที่
ปรารถนาของหญิงสาวใด เนื่องจากมีอายุแก่ห่างกว่ากันมาก

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนชุกปลอบนางอมิตตดา

...แม่ยอดต่ำลึง ไปดักน้ำสึงคะนึ่งอีกทีก็ หรือไอ้หนุ่ม ๆ มันสะอึกหักหาญ
เข้ามาเกี่ยว **จรมีสีปากของน้องเขียวเป็นทาคราม...** (กัณฑ์ชุกสำนวนที่ ๓
หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

ความเปรียบลักษณะอาการเขียวช้ำที่บริเวณริมฝีปากเหมือนสีคราม สีคล้ำ ๆ เหมือน
อาการฟกช้ำ

ตัวอย่าง ๖ ตอนนางอมิตตดาพูดจาชุกชุก

...เพราะออเฒ่าชราโรคร้ายรุงรัง จะเป็นอะไรก็ซัง ก็จะไม่นั่งหม้อยเมิน
กูจะทำแทะเห็นหันห่าง **อย่างประหนึ่งว่าแขกมิคุ่นเคย...** (กัณฑ์ชุกสำนวนที่ ๙
หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ม)

เปรียบเทียบความห่างเหิน เหมือนประหนึ่งการพูดคุยกับแขกที่ไม่คุ่นเคย จึงยอมไม่อาจที่จะ
จะพูดจาสนิทสนมได้ เพราะโดยปกติคนไทยเป็นคนอหังการดี นิยมต้อนรับแขกอย่างเป็นมิตร

ความเปรียบดังกล่าวข้างต้นนั้น ผู้วิจัยนำเสนอเฉพาะที่พบว่าเป็นลักษณะท้องถิ่น ชลบุรี ไม่พบบ่อยนักในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ซึ่งนอกเหนือจากที่กล่าวถึงแล้ว ยังมีความเปรียบในลักษณะอื่น ๆ อีกมากมายในมหາชาติกัณฑ์ชุก ฉบับชลบุรี แสดงให้เห็นว่าการดำเนินเรื่อง การอธิบายเรื่อง กวีนิยมใช้ความเปรียบเพื่อให้ผู้ฟังมองเห็นภาพและเข้าใจเรื่องราวได้มากขึ้น โดยกวีได้เลือกใช้ความเปรียบที่ชาวบ้านคุ้นเคย เพื่อจะสื่อความให้ชัดเจนที่สุด

๓. การใช้คำหรือความซ้ำเพื่อเร้าอารมณ์สะเทือนใจ

การซ้ำคำ หมายถึง การใช้คำคำเดียวกันที่มีความหมายเหมือนกัน ในที่นี้หมายถึงรวมถึงการซ้ำความที่มีมากกว่า ๑ คำขึ้นไปด้วย ซึ่งการเล่นคำซ้ำนี้อาจจะซ้ำในตำแหน่งติดกันหรืออยู่ห่างกันก็ได้ จุดมุ่งหมายเพื่อเน้นความหมายให้เด่นชัดยิ่งขึ้น

กวีนิยมเล่นคำซ้ำ เพื่อต้องการชี้ให้เห็นความสำคัญหรือให้เห็นถึงการกระทำที่ต่อเนื่องกัน บางคราวเพื่อแสดงถึงจำนวนว่ามีมาก หรือต้องการให้เห็นถึงภาพเคลื่อนไหวเรื่อย ๆ หรือช่วยเพิ่มความไพเราะของเสียงให้เด่นชัดยิ่งขึ้น นอกจากนี้การซ้ำคำยังช่วยเร้าความสนใจ อันก่อให้เกิดความตื่นเต้นสนุกสนานเพลิดเพลินและก่อให้เกิดความรู้สึกสะเทือนอารมณ์ได้อีกทางหนึ่งด้วย ซึ่งการเล่นคำซ้ำในมหาชาติกัณฑ์ชุก ฉบับชลบุรี พบอยู่จำนวนมาก

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนบรรยายสภาพข้าวยากมากแพ่ง ดังความว่า

...ทั้งฟ้าฝนก็แห้งแล้งไม่ตกต้องตามฤดูกาล^๑ ชาวชนบทอดอาหารหิวละห้อย
อ่อน บ้างก็หลับนอนนอนซบ บ้างก็อพยพควั่นไม้เข้าสู่ป่า ล้มนั่งสาขานกหนูหา
ปูหอย บ้างก็ขุดบุกกลอยเป็นอาหาร บ้างก็เกิดโจรปล้นบ้านพาลช่วงชิง บ้างก็ขายโค
กระทิงเอาทุนทรัพย์ ให้เกิดกรรมระยำยับไปทั่วทิศ บ้างก็สิ้นชีวิตนอนกลิ้งกลาด เกิด
อุบาทว์วิปริต... (กัณฑ์ชุกกล่าวตอนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๓๔/๕ ก)
กวีซ้ำคำว่า “บ้างก็..” เพื่อแสดงให้เห็นว่าแต่ละคนแต่ละกลุ่มทำอย่างไรเมื่อต้องเผชิญ
กับสภาวะอดอยาก โดยบางครอบครัวต้องอพยพหนี บางครอบครัวต้องขายโคกระทิง บางคน
ต้องสิ้นชีวิต เป็นต้น

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนชุกกล่าวขู่หนุ่ม ๆ ขณะพานางอมิตตดากลับบ้าน ดังความว่า

...มันก็ร้องว่า อุเหมอุเหม ไล่แต่มาร้องแะ ว่าใครอย่าแลเมียกู ใครอย่า
ทำจุล^๒ ใครอย่าดูตาบอด...ทำหน้าตาซึ่ง พุดอิงตามทาง ใครอย่ากั้น ใครอย่ากาง

^๑ ฤดูกาล = ฤดูกาล

^๒ จุล = รีเข้าไป, ตรงเข้าไป

ใครอย่าขวางเมียสาว ใครอย่าทำจุ๊ ตีด้วยไม้เท้า เมียกู่นสาว เนื้อขาวเป็นนวล
ไม่สู้ผอมไม่สู้อ้วน พอสสมควรกับกู ใครอย่าจุ๊ ใครอย่าดูใครอย่าดอย ใครไม่ฟัง
ไม่พอย กูจะตอยด้วยกะมัน ไ้เฒ่าชราโกรธาหนุ่หนั้น ขบฟันคำราม... (กัณฑ์ชูชก
 จำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

จากตัวอย่าง ชูชกพูดจาขู่หนุ่ม ๆ ตามทางที่ลอบมองภรรยาสาวของตนว่า ห้ามใคร
 เข้ามาใกล้นางอมิตตดา กวีใช้คำว่า “ใครอย่า” เพื่อเน้นว่าห้ามกระทำเด็ดขาด ไม่ว่าจะเป็
 ห้ามมอง ห้ามเข้ามาใกล้ ห้ามขวาง เป็นต้น

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนนางพราหมณ์รุมกันด่านางอมิตตดา ดังความว่า

สา อมิตตดา ส่วนว่านางอมิตตดานวลระหง เมื่อพระสุริยงเห็นสมควร
 นางก็กระเดียดหมอนนำลงไปสู่ต้นท่าลาดหาดทราย ตา อิตถิโย ฝ่ายว่าหญิงทั้งหลาย
 ครั้นเห็นแล้วก็ก่นวาย บ้างกระแทกกระแทกแตกด่า บ้างก็ด่าว่าเจ้าคนนี้หรือ บ้างก็
 เข้ายุดเอามือ บ้างเข้ายื้อเอาชายพก บ้างก็ถกเอาผ้าห่ม บ้างก็ถ่มน้ำลาย บ้างก็
 ทำเป็นผู้ชาย บ้างก็ชี้บ้างฉวย ว่าเหว่ย ๆ กุ่ย ๆ นางน่าน้ำลาย สิ้นผู้ชายเสียแล้วหรือ
 จึ่งมูทะลุคู่มือโดน โยนเข้ากับผัวแก่เกือบจะเข้าโลง... (กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๓
 หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

กวีใช้คำว่า “บ้าง” และ “บ้างก็...” เพื่อบ่งบอกว่านางพราหมณ์แต่ละคน เข้ารุมนาง
 อมิตตดาอย่างไรบ้าง โดยบางคนก็พูดจากระแทกกระเทียบ บางคนเข้ายื้อยุด บางคนจุดกระชาก
 บางคนก็ถ่มน้ำลาย เป็นต้น

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนนางอมิตตดาชูชก

...เหว่ยไ้เฒ่าคนนี้ ใครให้มีเมียสาว แม้นมีฟังกว่ากล่าว จะเอาให้จาวขึ้น
 ทุกวัน ถ้าออเฒ่ามิไป ก็จะได้เห็นกัน กูจะทำให้สารพัน ให้มันผิดกริยา ถึงออเฒ่า
 จะว่า กูก็มีอยากฟัง กูจะร้นด้นทุกรัง ให้เป็นช่างเหลือขอ กูจะเที่ยวยกคิ้ว การงาน
 กูไม่ทำ กูจะทำหน้าเป็น กูจะเด่นกูจะรำ กลางคืนกลางค้ำ กูไม่อยากขึ้นบนเรือน
 กูจะเที่ยวคบเพื่อน เล่นเดือนหงาย ๆ กูจะห่มผ้าสองป่า นุ่งผ้าลอยชาย กูจะกรีด
 กูจะกราย กูจะส่ายหน้ากลอก กูจะออกหน้าจาก ที่ไหนนุ่ม ๆ (ขุม ๆ) มาก ๆ
 กูจะบากเข้าไป กูจะทำพลัดไพล่ แกล้งให้มันออก ให้มันหยอกมันหยิก กระซิกเสียว
 กูจะยั่วกูจะเหี้ย ให้มันเข้ามาเกี้ยว ให้มันขิดมันชม ให้มันกลมมันเกลียว...
 (กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

จากตัวอย่างข้างต้น กวีใช้คำว่า “กูจะ” เป็นการเน้นน้ำหนักว่านางอมิตตดาจะทำอย่างนั้นจริง ๆ ถ้าชุกโกไม่ไปหาทาสมาให้นางใช้ ซึ่งการใช้คำดังกล่าวยังทำให้เสียงของคำมีจังหวะที่ไพเราะอีกทางหนึ่งด้วย หรืออีกสำนวนหนึ่งนางได้ชื่อว่า

...ประการหนึ่งเล่า เมื่อท่านแลบมีเห็นกุดังนั้นไซ้ ที่ใดหุดม้นก็เร่งหัด ที่ใด
ดัดม้นก็เร่งจะดอก ที่ใดอกม้นจะเร่งกว้าง ที่ใดหว่างม้นเร่งจะไหว ที่ใดเป็นไปม้นเร่ง
จะพอก เพราะว่าพราหมณ์เฒ่าปมิได้กินเข้า^๑ แลเร่งได้ตามกูกงทันเกิด (กัณฑ์ชุกก
สำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)

จากตัวอย่าง มีการใช้ความ “ที่ใด...ม้นก็เร่ง...” เป็นการเล่นคำอย่างหนึ่งที่กวีท้องถิ่นแทรกไว้ ทำให้ภาษามีความคล้องจองและสละสลวย

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนนางอมิตตดาจัดเตรียมอาหารเพื่อเป็นเสบียงให้แก่ชุกกระหว่างเดินทางไปเขาวงกต ดังความว่า

...ฝ่ายนางอมิตตดาจัดแจงคั่วเข้าดอกเข้าเตก เข้าแตกเข้าโตกเข้าดอก
ทำเข้าคนแล้วเสร็จสรรพ ยัดใส่ย่าม พราหมณ์ก็ไปตักน้ำมาด้วยกระบอกรอกโอ่ง
อ่างกระโถงกระถาง หม้อเล็กหม้อน้อย หม้อจ้อยหม้อจืด หม้อนิคหม้อน้อย
ไฉ่เฒ่าก็ชอกกรอกไว้ จนชั้นเปลือกหอยจับแข็ง ไฉ่เฒ่าราก็ซ่อมแปลงเคหา...
(กัณฑ์ชุกกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๒๗๔/๕ ข)

ลักษณะการใช้คำข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่ากวีต้องการที่จะสร้างภาพให้เด่นชัด กล่าวคือ เป็นการแสดงความพิถีพิถันของนางอมิตตดาในการจัดเตรียมอาหาร และแสดงให้เห็นความละเอียดละออของชุกกในการจัดแจงตักน้ำเพื่อเตรียมไว้ให้นางอมิตตดาใช้ระหว่างที่ตนต้องเดินทางไปเขาวงกต

ตัวอย่างที่ ๖ ตอนชุกกเดินทางในป่าตามลำพัง

...ดีศาจ^๒พวกผี ผีพูดพึมพำ นกกระสากาน้ำ บินคล้ำในไพร ปะลมพายุใหญ่
มันพัดเข้ารูไม้อ้อ ดังอยู่วอ ๆ วะวี่หวี่หวีว ปะไ้รู้จี้ว ๆ มันดังอยู่หวีว ๆ โว ปะไ้รู้โต
มันดังอยู่โว ๆ หวีว... (กัณฑ์ชุกกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๒๗๔/๕ ข)

กวีใช้คำต่าง ๆ เช่น วอ ๆ, หวีว ๆ, โว ๆ เป็นต้น เป็นการซ้ำคำเพื่อเน้นให้ผู้ฟังสัมผัสถึงเสียงของลมเสียดสีกับไม้ไผ่ นับเป็นความสามารถของกวีท้องถิ่นที่ถ่ายทอดเสียงของธรรมชาติ

^๑ เข้า (โบ) = ข้าว

^๒ ดีศาจ (ปาก) = ปีศาจ

มาเป็นภาษาได้อย่างใกล้เคียง ทำให้ผู้ฟังมีความรู้สึกร่วมกับเหตุการณ์ได้อย่างดี

ตัวอย่างที่ ๗ ตอนกวีบรรยายถึงสุนัขของนายเจตบุตร ดังความว่า

...โก สุนเขหิ ยังมีหมาตัวหนึ่งเป็นหมาปด ไม่เชื่อรูปร่างจะทนสลบให้โยมฟัง
มันร้ายกาจเหลือกำลัง ชื่อพ้อร้อยซึ่งขึ้นใจ กัดเจ๊กกัดไทย กัดไก่กัดกา กัดแพง
กัดฟัก กัดผักกัดปลา กัดคนสุปัญญาส กัดบาตรกัดหม้อ กัดแข่งกัดคอ กัดต่อ
กัดแตน กัดผากกัดกัน กัดจนล่าแขน ร้ายแรงสุดแสน อยู่แดนหิมวันต์...
(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

จากตัวอย่าง กวีใช้คำว่า “กัด” เพื่อเน้นให้เห็นความร้ายของสุนัขตัวหนึ่งซึ่งพรวน
เจตบุตรเลี้ยงไว้ ทำให้เห็นความร้ายกาจของสุนัขตัวนี้ที่รุมเข้ากัดทุกอย่างไม่เลือกว่าเป็นสิ่งใด
ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ ผัก หรือสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งพฤติกรรมความดุร้ายนี้เอง ทำให้ชูชกตกใจกลัว
จนต้องหนีอย่างลนลาน

สรุปได้ว่า การซ้ำคำและซ้ำความที่มีอยู่มากมายนั้น เป็นศิลปะการใช้ภาษาอย่างหนึ่ง
ที่กวีต้องถนัดนิยมนำ นอกจากจะช่วยเน้นความหมายเป็นประการสำคัญแล้ว ยังช่วยให้เกิด
ความไพเราะในด้านเสียง กล่าวคือ ก่อให้เกิดเสียงที่เสนาะในการอ่าน และก่อให้เกิดความรู้สึก
ต่าง ๆ ในการฟังอีกด้วย

๔. การใช้คำเชิงสองแง่สองมุม เนื่องจากมหากาฬเป็นวรรณกรรมท้องถิ่น กล่าวคือ
เป็นวรรณกรรมของชาวบ้าน ถ้อยคำที่ใช้เป็นคำพื้น ๆ โดยมากนิยมภาษาปาก จึงพบการใช้คำใน
ลักษณะ “สองแง่สองมุม” อยู่บ้างพอสมควร ซึ่งคำเหล่านี้มักสื่อความหมายไปในเชิงสรวล การที่
กวีไม่กล่าวถึงตรง ๆ เพราะต้องการหลีกเลี่ยงคำที่หยาบโลนเกินไป ซึ่งถือว่าไม่เหมาะสมที่จะนำ
มาใช้เทศนา ในมหากาฬกัณฑ์ชูชก มีการกล่าวในเชิงสองแง่สองมุม ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนพราหมณ์ผู้เป็นแม่พูดกับชูชกเมื่อยกนางอมิตตดาให้แทนค่าทอง
ความว่า

...หม่อมตาเจ้าขาหม่อมตา ผินหน้ามาข้างนี้ ดีฉันก็เงินทองไม่มีจะให้ปัน
ลูกสาวฉันคนนี้เจตให้เป็นค่าทองของคุณตา จะเลี้ยงเป็นเมียหรือจะเลี้ยงเป็นข้าก็
ตามอัธมาสัย จงได้เอ็นดู ลูกฉันยังไม่รู้การงานยังไม่สันตติ เอาไปหัดเอาเถิดนะ
คุณตา... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ก)

“การงานยังไม่สันตติ” มีความหมาย ๒ นัย ความหมายแรก หมายถึงนางอมิตตดา
ยังไม่ถนัดในการบ้านการเรือน เช่น ปัดกวาดเช็ดถู หุงข้าวต้มแกง ฯลฯ แต่อีกความหมายหนึ่ง
หมายถึงเชิงสรวล กล่าวคือ นางอมิตตดาไม่เคยมีสามีมาก่อน การร่วมรักกับชายยังไม่เคย

พบพาน จึงวานให้ชูชกเป็นผู้ช่วยสอนให้ภายหลัง ซึ่งความหมายที่สองนี้คล้ายกับกัณฑ์ชูชก
สำนวนที่ ๑๐ ที่กล่าวในลักษณะเดียวกัน ดังความว่า

...เฒ่าก็พานางอมิตตมาถึเมืองกลิงคราษฎร์ นอนค้างทางคินหนึ่ง
ก็ถึบ้านทุนนวิชิต เฒ่าทูลจิตพาเมื่อยระเหิดขึ้นสู่รังเปิด ครั้นแล้วเสร็จไ้เฒ่าชรา
ก็**สั่งสอนให้ทำมาหากิน**ตามประเพณี ตะแถ็กซึ่งสายมให้รืออยู่ในใจ รวากับ
ได้แก้วมณีนันมีค่า เฒ่าชรา ก็พานางหลับไปในกระท่อมม้งไ้กันแล... (กัณฑ์ชูชก
สำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนพราหมณ์ตำว่าภรรยาของตน เพราะโกรธที่ภรรยาไม่รู้จักดูแล
ปรนนิบัติเหมือนดังนางอมิตตดาปรนนิบัติต่อชูชก

...ไ้ผ้วก็เง้า อีเมี้ยกึงอด อีเมี้ยมันหนีไป หนีไปเสียให้พัน ไ้ผ้วนั่งบ่น
อยู่อด ๆ อียอดมารยา อีมาเสเพล อีเสนห์ผัวรัก อีชักเด็กเสีย อีน้ำตาลปากหม้อ
...**อีแกงจืด อีมิดกลางวัน อีเล่นขึ้นสวรรค์ทั้งเป็น อีเล่นจ้ำจี้** อีผีฟุ้งได้...
(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

สำนวนพูดต่าง ๆ ดังกล่าว เช่น แกงจืด, มิดกลางวัน, เล่นขึ้นสวรรค์ทั้งเป็น และ
เล่นจ้ำจี้ สื่อให้เห็นถึงเรื่องเชิงสังวาสทั้งสิ้น โดยเหล่าพราหมณ์สามีตำว่าภรรยาตนว่าไม่ยอม
ทำงาน ไม่ช่วยกันทำมาหากิน วัน ๆ คิดแต่เรื่องเสเพลสังวาสอย่างเดียว หรืออีกตอนหนึ่งกล่าวว่า

...อีข้างพะเหนาะพะเหนะ จะนั่งไ้ไหนก็แะแบะ **ดีแต่จะเข้าในมุ้ง ตบยุง**
อยู่แปะ ๆ อีข้างปะเหลาะปะเหละ ฉลาดแต่ข้างโลเฟส... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐
หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

ลักษณะการชวนกันตบยุงอยู่แปะ ๆ อาจตีความหมายไปในเชิงขู้สาวได้ เพราะการที่
กวีพรรณนาว่าหญิงชนสามีเข้ามุ้ง ย่อมต้องการสื่อไปในเชิงสังวาส

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนเหล่านางพราหมณ์ทั้งชวนกันไปรุมด่านางอมิตตดาที่ทำน้า
ดังความว่า

...เจ้ามาเป็นเมียไ้เฒ่าชูชก เหมือนหนึ่งตกนรกลงไ้ทั้งยืน เจ้าขึ้นจะเอา
เป็นผัว ดูรูปร่างเนื้อตัวเจ้ากระจอยร่อย อุปมาเหมือนหนึ่ง**ปลาสร้อยลอยอยู่ใน**
หาด ควรหรือมาองอาจหุบเอา**เบ็ดกระไ้** แต่ล่ำลวดของมันก็โตกว่าเจ้าเป็นกระฝึก
แต่พองาบมันก็กระชาก ริมสีปากของเจ้าก็จะฉีก เจ้าไม่รู้หลีกรู้หลบ ทำเป็น

* สิปาก (ปาก) = ผีปาก

กบที่เกียน* บ้างก็ว่าเจ้าอมิทธิดา ดวงหน้าเจ้าตละว่าเขียนำอยู่ทั้งตัว เหมือน **ดอกบัวอันตูมตั้งอยู่ปลั่งปลั่ง** ยังมี**แมลงภู่มันโหมเหือกแหกกลีบปลั่งปลั่ง** สี่ปีกมันหนักตละค้อนเหล็ก สงสารแต่เจ้าบัวที่ทิ้งจะแหลม กลีบจะแย้มเสียแต่เล็ก ๆ ดูเสียเด็กเสียแล้วนะเจ้า...(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)
กวีใช้แทนแทนเพศหญิง (อมิตตดา) เป็นเหมือนปลาสร้อย เพศชาย(ชูชก)เป็นดังเบ็ด ปลากระให้ และเปรียบหญิงเหมือนดอกไม้ ขณะที่ชายเปรียบดังแมลงภู่ ซึ่งเป็นการสื่อความไปในเชิงสังวาสได้อย่างชัดเจน

ตัวอย่างที่ ๔ เมื่อนางอมิตตดาโดนเหล่านางพราหมณ์รุมด่าที่ทาน้ำ นางก็บอกให้ ชูชกไปหาชายหญิงมาเป็นทาสรับใช้ โดยให้ไปขอพระชาติและพระกัณหา แต่ชูชกเห็นว่าทางไกลและตนเองก็แก่แล้ว เดินทางคงไม่ไหว จึงบ้ายเบี่ยงบอกความว่าดังนี้

...ตัวของพีนีแลจะยอมเป็นข้าให้เจ้าใช้แทนทาสหญิงชาย **เจ้าจะใช้คำว่า หรือใช้หญิงก็ตามถนัด** ส่วนว่านางอภิตดาก็เคืองขัดค่อนว่ากับผัวเก่า ว่าพราหมณ์เคย ญาติกูเล อันว่าสกุลพ่อแม่มักไม่เคยที่จะให้ผัว ออเดำนีเสียตัวเป็นชายชั่วจริง ๆ เจียว เมื่อแรกเดมาพูดเป็นองอาจ มิรู้ข้าลาดตาเขียว บิดเบี้ยวว่าไม่รู้แห่ง **ก็กลางคืนใครจงตะมุ๊ก** จึงหยินถูกถ้อยแกลง ช่างบอกว่าไม่มีแรง ออเดมาแก้งหลอก **ใครแค่นอนหลับ ขยับเขยื้อน เหี้ยเรือนตละไกว** **นั่นเรียวแรงมาแต่ไหน มันจึงไหวอยู่ทุกคราว...** (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

จากตัวอย่าง กวีใช้คำธรรมดาในการพรรณนา เช่น ใช้คำว่าใช้หญิง, นอนขยับเขยื้อน เหี้ยเรือนไหว ซึ่งสื่อความหมายให้ผู้อ่านและผู้ฟังคิดไปในเชิงสังวาส

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนชูชกสังความนางอมิตตดาต่าง ๆ ก่อนจะออกเดินทางไปหาวงกตความว่า

...ถึงพี่ไปข้างโน้น ใจพี่อยู่ข้างนี้ ถ้าแม้รู้ว่าเป็นอันตราย ตัวพี่ก็จะตายลงทันที รักษาตัวเจ้าไว้ให้จงดี อย่าหมายอันตราย ถึงว่าหนุ่ม ๆ ผู้ชาย มันจะกรายเข้ามาเกี่ยว เจ้าอย่าดูอย่าแลใครตรแมให้ทีเดียว เจ้าอย่าเหยียบปักกะตุ^๓ ให้อเจ้าฐัมมันอยู่

* เกียน (ปาก) = เกวียน

^๒ ตะมุ๊ก (ปาก) = จมูก

^๓ ปักกะตุ (ปาก) = ประตุ

รอบข้าง **ถ้าแม่ระลึกถึงพี่ ก็นกกล้วยตะนิไปพลาง** สงสารนวลนางมิใคร่จะห่างไป
จากห้องได้... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

“กล้วยตานี” น่าจะเป็นสัญลักษณ์แทนอวัยวะเพศชายนั่นเอง

การใช้คำสองแง่สองมุกนี้ เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของวรรณกรรมพื้นบ้าน ที่นิยมนำเรื่องเพศเข้าไปเกี่ยวข้องเสมอ ๆ มีลักษณะคล้ายการร้องเพลงพื้นบ้านต่าง ๆ ซึ่งก็จะต้องแทรกมุขตลกเกี่ยวกับเรื่องเชิงสองแง่สองมุกไว้ โดยมุ่งสร้างอารมณ์สให้แก่ผู้ฟัง สร้างบรรยากาศให้ครึกครื้นและสนุกสนาน เช่นเดียวกับเรื่องมหาชาติกัณฑ์ชูชก ที่มุ่งสร้างความตลกขบขันขณะเทศน์นั่นเอง

๕. การใช้สำนวนพูด หมายถึง การใช้ถ้อยคำที่มีความหมายไม่ตรงตามตัวหรือมีความหมายอื่นแฝงอยู่ ในมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี พบว่ากวีนิยมใช้สำนวนพูดซึ่งเป็นสำนวนพื้นบ้านอยู่อย่างหลากหลาย สำนวนต่าง ๆ มีความหมายที่ลึกซึ้ง แฝงข้อคิดคติเตือนใจสร้างความประทับใจให้แก่คนฟังได้มากกว่าการกล่าวด้วยถ้อยคำที่ตรงไปตรงมาธรรมดา และเมื่อพิจารณาในด้านของไหวพริบแล้ว ยังทำให้เกิดสัมผัสที่คล้องจอง สละสลวย คมคาย และน่าฟังอีกด้วย

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนนางพราหมณ์สอนอมิตตดา ก่อนจะยกให้ชูชกแทนค่าทอง

...ถึงชายอื่นจะหยาดฟ้า เจ้าอย่าได้คิดอย่าผิดเอาผิดมาแปดนิ้ว อุตสาห์
สงวนตัวเจ้าจงดี ให้เหมือนหนึ่งว่าจามจุรีรักษาน ถึงสืบยากเฒ่าจน อุตสาห์ทน
ให้ได้ดี เป็นกษัตริย์ให้ลอยศ... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ
๔๖๗/๕ ก)

สำนวน “อย่าเอาผิดมาแปดนิ้ว” หมายความว่า อย่าชักนำเรื่องไม่ดีมาแปดเปื้อน
คู่ครองของตน เป็นคำสอนที่แม่สอนลูกสาว ว่าให้รู้จักปรนนิบัติสามี ไม่นำสิ่งรำคาญใจมาสู่สามี
และไม่สร้างความเดือดร้อน จนสามีต้องพลอยเดือดร้อนไปด้วย

สำนวน “จามจุรีรักษาน” หมายความว่า ให้รู้จักรักษานวลสงวนตัว เป็นคำสอนเหล่า
สตรีทั้งหลาย ว่าให้รู้จักรักษาเนื้อรักษาดัวไว้จงดี อย่าทำเรื่องที่ทำให้เกิดราคะและข้อครหาได้

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนนางอมิตตดาเล่าเรื่องที่ถูกนางพราหมณ์รุมด่าให้ชูชกฟัง

...มันด่าค่อนข้างด่าสุดด่าสิ้น จะหยิบขึ้นก็ไม่ถูก รวากับลูกครอกเกิด
ในเรือนเบี้ยของแม่มันก็มีปาน... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ
๘๖๘/๑)

สำนวน “ลูกครอกเกิดในเรือนเบี้ย” มีความหมายเดียวกับ “ลูกทาสในเรือนเบี้ย” หมายถึง การตกเป็นทาสรับใช้ เพราะทาสในเรือนเบี้ยเป็นทาส ที่เกิดจากพ่อแม่ทาสที่ทำงานอยู่กับนายทาสนั้น ๆ ลูกทาสที่เกิดมาจึงต้องตกเป็นทาสโดยปริยายด้วย ซึ่งจากตัวอย่างข้างต้น นางอมิตตดารำพันด้วยความเศร้าใจเมื่อถูกเหล่านางพราหมณ์ด่าว่าตนนั้นเปรียบเหมือน “ลูกครอกเกิดในเรือนเบี้ยของแม่มันก็มีปาน”

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนที่นางอมิตตดาว่าประชดฐกที่ไม่ยอมไปขอสงฆ์กุมาร

...นางอมิตตดาจึงว่า ดูเอาเถิดออเฒ่าทรลักษณ์ **คอหยัก ๆ สักว่าเป็นคน** ภูคิคว่าฉลาด มีรู้ก็ซ้ฉลาดน่าใจ ดังนางวานิดิตตตามกระแสน้ำอันใหญ่หลวงลึกล้ำ คัมภีร์โร แต่พบ **น้ำน้อยเท่ารอยตีนโค** ก็กลัวจะลบกถอยหลัง เปรียบเหมือนเฒ่าชรา ชี้เกียจ กินแต่เช้าสุก^{*} ออกกว่าทางไกล ยังมีได้ไปสินหนึ่งหัวลูก ถอยหลังกรุด เออ **อย่าพักพลิกบิตตะกุด** แกไข ว่าถ้าออเฒ่ามีไป ก็จะได้เห็นกัน... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

สำนวน “คอหยัก ๆ สักว่าเป็นคน” หมายความว่า ไม่มีความคิด กล่าวคือ มีรูปร่างเหมือนคนอย่างนั้นเอง แต่ไม่มีความคิดความรับผิดชอบเหมือนคนอื่น ๆ

สำนวน “น้ำน้อยเท่ารอยตีนโค” หมายความว่า ปัญหาเล็กน้อย แต่กลับเกรงกลัวเหมือนเป็นปัญหาใหญ่โต จนเกิดอาการลนลาน

สำนวน “บิตตะกุด” หมายความว่า พุดจาบิตพลั่ว ซึ่งในตัวอย่างนั้น กวีใช้คำว่า “อย่าพักพลิกบิตตะกุด” หมายถึง อย่าพุดจาบิตพลั่วลดเลี้ยว แกไขเอาตัวรอดเหมือนบิตหางเสือ (ตะกุดเรือ) ให้เรือเฉไปเฉมา

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนอมิตตดาชูชูชก

...อนึ่งเล่าแม่นแลท่านมิไปหาข้าหญิงชายมาให้ดูใช้ให้รู้ ภูก็จะไปสูบ้านใคร ๆ ภูก็จะไป แม่นแลมิได้ ภูก็จะทำดั่ง **เกวีสองหน้า** ให้เฒ่าเป็นบ้าขวัญตัวตายอยู่แล... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)

เนื้อความตอนนี้ เป็นตอนที่นางอมิตตดาชูชูชกว่าถ้าไม่ไปหาทาสมาให้ นางจะไม่ดูแลปรนนิบัติ และซื้อสัตว์ต่อชูชกอีก แต่จะมีชายอื่น ซึ่งสำนวน “เกวีสองหน้า” คือ “กลองสองหน้า” มีความหมายว่า กลับกกลอก ไม่ซื้อสัตว์

* เข้าสุก = ข้าวสุก

สำนวนดังกล่าวข้างต้น เป็นสำนวนที่ปรากฏในกัณฑ์ชุชก ซึ่งเป็นสำนวนที่ยังใช้พูดกันอยู่ในปัจจุบัน มีอยู่อีกหลายสำนวนที่ไม่ได้กล่าวถึง เช่น ยืนแก้วให้วานร นักเลงเหลือตำรา รักตัวเสียตายหลัง ผักชีโรยหน้า หอกสองคม ย่างสามชুম ไม่เข้ายา ฝึบ้นเล่น วัวสันหลังหัก กระเชอกันร่ว หลงลม ลอยชาย ลอยนวล ต่ำเตี้ยเจี้ยตน ฝึบ้นเล่น ตีชลม ฯลฯ ส่วนใหญ่แฝงเป็นคติสอนใจให้รู้จักการวางตนในสังคม เพื่อจะประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามครรลองอันดีงาม

นอกจากนี้ ยังพบสำนวนอีกมากมายที่เชื่อได้ว่าเป็นสำนวนพื้นบ้านโดยเฉพาะ และไม่ค่อยพบว่าพูดกันอยู่ในปัจจุบัน สำนวนพื้นบ้านเหล่านี้แสดงให้เห็นฝีมือปากของกวี และมองเห็นค่านิยมของสังคมท้องถิ่นในอดีตได้ดี อันเป็นลักษณะทางวรรณศิลป์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของวรรณกรรมพื้นบ้าน ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ ตอนชุกทวงทองของฝากจากสองพราหมณ์

...ออกมาทำวุ่น ภูคิดวุ่นคุณ อย่าว่าไปเลย ภูไม่เคยประจ้อประแจ

ภูไม่ฟังภูไม่เชื่อ มึงอย่ามาเชือดเนื้อคนแก่ เอาทรัพย์ของข้ามาเถิดนะแม่

เจ้าอย่ามาแลดูตา เอามาเร็ว ๆ จะรีบไป... (กัณฑ์ชุกกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ๒๙๙/๕)

สำนวน “เชือดเนื้อคนแก่” หมายถึง คิดหาประโยชน์จากคนที่ด้อยกว่าตน จากตัวอย่าง เป็นตอนที่ชุกเดินทางกลับมาทวงทองของฝากจากตระกูลพราหมณ์ แต่สองพราหมณ์ไม่มีใช้คืน เพราะเขาไปจำหน่ายจ่ายกินหมดแล้ว ชุกจึงกล่าวว่า “อย่ามาเชือดเนื้อคนแก่” โดยกล่าวเปรียบเทียบกับ สองพราหมณ์ไม่ควรมาเอารัดเอาเปรียบคนที่ไม่มีเหมือนกัน เพราะตัวชุกเองก็เชื่อว่าจจะร่ำรวย ซึ่งมีอีกสำนวนหนึ่งที่มีความหมายใกล้เคียงกัน คือ “อย่ารัดเลือดกับปู” ใช้ในสถานการณ์เดียวกัน

ตัวอย่างที่ ๒ ตอนสองพราหมณ์ผู้รับฝากทองขอผัดผ่อนที่จะคืนทองแก่ชุก

...โปรดดข้า ๆ พอให้ถึงหน้ากล้วยไข่ จึงจะเอาทรัพย์มานับให้ของคุณตา

จะพิศดูวาสนากี่ร่องแร่ จงโปรดดก่อนเถิดเจ้าหม่อมหัวแดง แต่พอให้ทะเลแห้ง

เท่านั้นแล (กัณฑ์ชุกกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

พราหมณ์ผู้รับฝากทองวอนขอให้ชุกยืดระยะเวลาการผัดผ่อนหนี้ให้ยาวมากขึ้น แล้วตนจะหาเงินมาใช้คืนให้ โดยสำนวน “ทะเลแห้ง” เป็นสำนวนพูด หมายถึง ระยะเวลาอันยาวนานนิรันดร์ ไม่มีกำหนด

ตัวอย่างที่ ๓ ตอนซุกซุกซูลองพราหมณ์ผู้รับฝากทอง

...(อันว่า) นาวาล่มลงในหนอง ทองมันจะหายไปข้างไหน ของฝากผู้ใด
ตคน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่มอด ภูจะชักเอาให้ดับปรอท... (กัณฑ์ซุกซุกสำนวนที่ ๑๐
หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

“ตคน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่มอด” หมายถึง ไม่สูญหาย เป็นสำนวนที่พบไม่บ่อยนัก เพราะเราค้นเคยกกับ “ตคน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้” ซึ่งใช้กับคน เช่น คนดีตคน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้ หมายความว่า คนดีย่อมได้รับการคุ้มครอง ทำสิ่งใดก็ย่อมแคล้วคลาดจากภัยอันตราย ขณะที่ “ตคน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่มอด” จากตัวอย่างที่ยกมานั้น ใช้กับสิ่งของ กล่าวคือ ของฝากผู้ใด ตคน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่มอด หมายความว่า ของที่ฝากไว้กับผู้อื่น ไม่ว่านานแค่ไหนก็ยังเป็นของเจ้าของเดิมอยู่นั่นเอง ไม่มีทางที่ผู้รับฝากจะยึดเป็นกรรมสิทธิ์ของตนได้

หรืออีกสำนวนหนึ่งซุกซุกซูลองพราหมณ์ผู้รับฝากทอง ว่าดังนี้

...หรือจะเล่นซุกกับแม่อื่น ภูก็**สู้จนเย็บตา** หรือจะเล่นข้างกล้าลอกทอง
พระสมภารปะไล่ต้องร้องแทบตาย... (กัณฑ์ซุกซุกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่
รย.บ ๘๖๘/๑)

สำนวนว่า “สู้จนเย็บตา” หมายถึง สู้จนถึงที่สุด ในปัจจุบันเปลี่ยนมาใช้สำนวน
“สู้ยันตา” แทน

ตัวอย่างที่ ๔ ตอนพราหมณ์อวดลูกสาว

...ลูกดีชาน^๑คนนี้แต่อายุสิบห้าปี เขามา**พาดหัวกะไค**^๒ไม่รู้ขาด มาสู่ขอ
แต่ลั่น(ขนาด)เจ้าจอมหม่อมขุนนาง กองกลางที่มั่งคั่ง... (กัณฑ์ซุกซุกสำนวนที่ ๖
หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

“พาดหัวกะไค” เป็นสำนวนพูด หมายถึง การทาบถามสู่ขอ

ตัวอย่างที่ ๕ ตอนซุกซุกเห็นรูปร่างนางอมิตตดา ก็เกิดอาการดังความว่า

...ซุกตะแอกก็มัวเมาด้วยมาตุคาม เหมือน**โคแก่เห็นหญ้างามอ่อน**
เมื่อยามอด น้ำลายตะแอกหยดอยู่ยี่ด ๆ ... (กัณฑ์ซุกซุกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลข
ลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

^๑ ดีชาน (ใบ) = ดิฉัน

^๒ กะไค (ปาก) = บั่นไค

สำนวน “โคแก่เห็นหญ้างามอ่อนเมื่อยามอด” หมายความว่า ชายสูงอายุที่นิยมชมชอบหญิงรุ่นสาว เป็นตอนที่ชุกเห็นนางอมิตตดา และเกิดความรักใคร่ในทันที ซึ่งชุกนั้นเป็นเฒ่าชรา ขณะที่นางอมิตตดาเป็นสาวแรกรุ่น (ปัจจุบันมักได้ยินสำนวนว่า “โคแก่กินหญ้าอ่อน”) แสดงให้เห็นว่าวิถีทองถิ่นประเพณีในการเลือกใช้คำ โดยต้องการสื่อให้เห็นว่าชุกนั้นไม่ใช่เฒ่ากิเลสหนา แต่เพราะตนไม่มีใครยอมมาเป็นภรรยา เมื่อเห็นสาวแรกรุ่นอย่างนางอมิตตดา จึงอดที่จะรักชอบไม่ได้

ตัวอย่างที่ ๖ ตอนพราหมณ์ผู้เป็นมารดาสอนนางอมิตตดา ก่อนที่จะยกนางให้เป็นภรรยาของชุก ดังความว่า

...อย่าอย่าดูเยี่ยงหญิงพาลที่ว้ายาก เมื่อแม่จะสอนเหมือนหนึ่ง**ตักน้ำมารดหัวสาก** แต่ปากรับว่าคะ ๆ ครั้นแล้วก็ปดเสียน ๆ หลายอย่างแยบคายมารยาหญิง... (กณฑ์ชุกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

สำนวนว่า “ตักน้ำรดหัวสาก” หมายถึง ว่ากล่าวแนะนำสั่งสอนไม่เป็นผล โดยนางพราหมณ์สอนและตักเตือนบุตรสาวว่าอย่าเป็นคนหัวแข็ง ดื้อรั้นถือดี เพราะการเป็นลูกที่ดีนั้นควรจะต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่ คนอื่นจะได้เอ็นดูและว่าเป็นคนดี ซึ่งสำนวน “ตักน้ำรดหัวสาก” พบในมหาชาติกัณฑ์ชุกหลายสำนวน แสดงให้เห็นว่าในอดีตใช้สำนวนนี้กันอย่างแพร่หลาย แต่ปัจจุบันไม่นิยมพูดกัน โดยเปลี่ยนมาใช้ “ตักน้ำรดหัวตอ” แทน มีความหมายอย่างเดียวกัน คือ แนะนำพรัาสอนเท่าไรไม่ได้ผล

หรืออีกสำนวนหนึ่งว่า

...เจ้าจะจากแม่ไปเสียจากเรือน อยู่กะเพื่อนที่นอนแนบสนิท อย่าคิดเอา**ใจออกหาก**จะจากผัว อย่าดูเยี่ยงหญิงชั่วแพศยาที่ว้ายาก...อมิตตดาเจ้าแม่เอย เจ้าก้มหน้าก้มตาไปตามกรรม ตะแคง**เข้าป่าจวนค้ำ** แรงใจไปเถิดนะแม่ ถึงมันจะว่าได้ผัวแก่ก็ทำเนา ไฉ่เฒ่ามันจะยืนไปถึงไหนไม่ถึงปี... (กณฑ์ชุกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๔๖๘/๑)

“อย่าคิดเอาใจออกหาก” เป็นสำนวนเก่า หมายถึง ไม่ควรตีตัวออกห่างหรือนอกใจ ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ (หน้า ๙๒๖) ให้ความหมายไว้ว่า “ออกหาก ก. ห่างเหินไปไม่ร่วมมือร่วมใจเหมือนเดิม, ตีตนจาก, ปลีกตัวออกไป” ซึ่งมีความหมายเดียวกับสำนวน “เอาใจออกหาก” ปัจจุบันไม่นิยมพูดและเขียนคำนี้มากนัก เนื่องจากใช้สำนวนว่า “เอาใจออกห่าง” เสียมากกว่า เมื่อเวลาจะสั่งสอนไม่ให้ปฏิบัติจึงเดิมคำว่า “อย่า” เพื่อห้ามไม่ให้กระทำ

สำนวน “เข้าป่าจวนค่ำ” หมายถึง อายุมาก, แก่จนใกล้จะตายแล้ว ดังเช่นนางพราหมณ์ปลอบนางอมิตตดาว่าชุกจะมีชีวิตอยู่ได้อีกไม่นานนัก ให้นางยอมเป็นเมียไปก่อนไม่นานคงได้เป็นอิสระ

ตัวอย่างที่ ๗ ตอนพราหมณ์ด่าพราหมณ์ผู้เป็นภรรยา

...เจ้าผัวมันด่าว่า อีข้าอีข้าชาย จะมาตีกลุ่ม^๑ให้ผัวหย่า ข้ามิใช้บ้าดอกนะ เจ้า ข้าเหยียบเต่าไว้เต็มดิน ธุระอะไรจะตกใจ กว่าจะได้หนังสือหย่า กูเอาให้เลือดตาของมึงไหล ธุระอะไรจะให้เจ้าไปลอยนวล คงจะเล่นให้ถ่วนซ้ง... (กณฑ์ชุกกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

สำนวน “เหยียบเต่าไว้เต็มดิน” หมายถึง ทำอะไรให้มันคง ไม่ให้พลาดพลิกแพลงไปได้ ความตอนนี้ “เต่า” เป็นสัญลักษณ์แทนหญิงที่เป็นภรรยา ซึ่งอยู่ภายใต้การบังคับของสามี ในเมื่อฝ่ายหญิงขึ้นเสียงขู่จะหย่า สามีจึงตอบได้ว่าผู้เป็นภรรยาเป็นเหมือนคนในบังคับ มีหรือที่จะปล่อยไปง่าย ๆ โดยเอาอาการเหยียบเต่ามาเปรียบ เมื่อเหยียบเต่าก็ให้เหยียบทั้งสองเท้า บางครั้งได้ยินสำนวนว่า “เหยียบเต่าสองตีน” เพราะถ้าเหยียบข้างเดียว เต่าจะเดินหลุดไปได้ หรืออีกสำนวนหนึ่งว่า

...อีตั๋ยร้อยลั่นลงกา ดีแต่จะอีจฉาผัว กูจะเที่ยวเล่นชู้ก็ไม่รอด ทำปากอยู่กระปอดกระแปด อยู่มีใครจะสนุก กระจุกกระจิกจกวน เทียวสืบสวน ขวนกันสมหัว พวกอีจัว^๒ลั่นกระตัก^๓ อีไม่รักอาย พวกอีชนตางอน คอนผัวไปขาย อีเอาผู้ชายเป็นเบี้ยค่ากับเข้า^๔... อีตะแกรงร้อนถั่ว เอาหัวแต่สนุก ผัวหุงเข้าสุก^๕ แล้วก็ลุกขึ้นเปิบ อีกินทั้งตาปี กลัวยหอมทั้งหัว มันก็ยัดเข้าไปจนหมดลิ้น แต่เข้าเฝ้า^๖กูจะกิน เก็บเอาไปใส่ถุง พวกอีท้องย้ง^๗ กินเข้าเฝ้าวันละถึง อีซังคนแก่ เห็นผัวชรา แล้วสองตามันก็ไม่แล กูนี้แพ้มันอยู่ทุกวัน มันให้คันไม้คันมือ อีตื้ออโมโห พวกอีโง่แกมหยิ่ง อีหญิงหัวเก่า... (กณฑ์ชุกกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)

^๑ ตีกลุ่ม = ตีขลุ่ย หมายถึง ทักทักว่าเป็นของตนเอง

^๒ จัว (ปาก) = วัว

^๓ กระตัก = ประตัก, ปฏัก เป็นไม้ที่ฝังเหล็กแหลมข้างปลายสำหรับแทงสัตว์พาหนะ เช่น วัว

^๔ กับเข้า = กับข้าว

^๕ เข้าสุก = ข้าวสุก

^๖ เข้าเฝ้า = ข้าวเฝ้า

สำนวน “ต้อยร่อย” หมายถึง พุดเร็วหรือพุดไม่หยุดปาก เป็นสำนวนที่มีความหมายเดียวกับสำนวน “ต้อยหอย”

สำนวน “ลั่นลγκα” หมายถึง พุดพละมพล่อย ๆ หรือพุดปลิ้นปล้อนหลอกลวง จนกลายเป็นคนไม่น่าเชื่อถือ

สำนวน “จ้วงลั่นกระด็ก” ความหมายตามรูปคำ คือ จ้วงที่ไม่มีกระด็ก (ปฏัก) บังคับ ย่อมไม่ทำงาน เมื่อนำมาใช้เป็นสำนวนพุด จึงมีความหมายเชิงประชดว่าเป็นคนเกียจคร้านนั่นเอง

สำนวน “ไม่รักอาย” หมายถึง ไม่รู้จักอาย, หน้าด้าน

สำนวน “ชนตาจน” หมายถึง คนซึ่งจน, คนไม่มีเหตุผล หรืออาจหมายความว่าหญิงที่ดีแต่แต่งตัว เล่นหูเล่นตากับผู้ชายก็เป็นได้

สำนวน “เบี้ยค่ากับเข้า” หมายถึง ผู้อยู่ใต้บังคับ, คนที่ไม่มีคุณค่า, ไม่มีประโยชน์

สำนวน “ตะแกรงร่อนถั่ว” หมายถึง ไม่มีความประณีตรอบคอบ เป็นคำเปรียบเปรยถึงคนที่ทำอะไรแบบขอไปที ไม่มีความละเอียดลออ (ตะแกรงร่อนถั่ว = ตะแกรงตาห้าง)

สำนวน “ท้องยุง” หมายถึง คนกินจุ ในที่นี้นำมาว่าประชดนางพราหมณ์ ว่าเป็นหญิงที่เอาแต่กิน ไม่รู้จักทำงาน

สำนวน “ซังคนแก่” หมายถึง คนที่ไม่ดูแลคนเฒ่าคนแก่

สำนวน “โง่แกมหยิ่ง” หมายถึง คนอวดฉลาด

สำนวน “หญิงหัวเก่า” หมายถึง คนที่มีความคิดล้าหลัง ยึดติดกับชนบเดิม ๆ ไม่รู้จักเปลี่ยนแปลง

หรือกัณฑ์ชูชกอีกสำนวนหนึ่งว่า

...กูแค้นแต่อีกรู้อยู่ลั่น กินแต่แรงผัว ตละวัวสันหลังหัก สุดแต่ว่า
 ละเลยลิมกระด็ก แล้วก็ใจแตกทั้งตาปี ชอบแต่ว่าจะตบต้อยปะเตะตี ให้มันตื่นเต้น
 ตามกันไปเสียจากบ้าน...เหว่ย ๆ อีหัวไรจุกเปิด ใครให้ให้มึงเกิดมาเป็นผู้หญิง มัน
 ช่างหยิ่งนี้เหลือตัว กลับผัวทำลงเป็นเมีย อีล่ำเสียชุกชน สักแต่ว่าคนเพราะมีหู
 มึงไม่ดูเยี่ยงอย่างนางอมิติตดา แต่ผัวแก่เฒ่าชรา ยังอุตสาห์ปรนนิบัติ มิให้ต้อง
 เคืองขัดทุกคำเข้า... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

สำนวน “รูกรู้อยู่ลั่น” หมายถึง คนที่ดีแต่พุด ไม่ทำอะไรเป็นขึ้นเป็นอัน พุดจาตลบตะแลง เชื่อถือไม่ได้คล้ายสำนวน “ร่อยลั่นกะลวณ”

สำนวน “วัวสันหลังหัก” หมายถึง ชี้เกียจจู้คร้าน เช่นเดียวกับสำนวน “วัวลื้มกระดูก” ซึ่งพบอยู่หลายตอน หมายถึง ละเลย, ไม่ดูแลใส่ใจ, เกียจคร้าน เนื่องจากกระดูก (ปฏัก) เป็นไม้เหล็กแหลมที่ใช้แทงสัตว์พาหนะให้ทำงาน แต่เมื่อลื้มกระดูกเสียแล้ว ก็ยอมเกียจคร้านไม่ทำงาน เช่นเดียวกับนางพราหมณ์ที่เหล่าพราหมณ์รุมกันว่า “ว่าไม่รู้จักทำงาน เอาแต่ให้สามีหาเลี้ยง ในปัจจุบันจะได้ยินสำนวน “วัวสันหลังหวะ” หมายถึง แสดงอาการเดือนร้อนขึ้นเอง ส่อให้เห็นพิรุณ ใช้ในสถานการณ์ที่ต่างกัน

สำนวน “สักแต่ว่าคนเพราะมีหู” หมายถึง ไม่มีความคิด มีความหมายเดียวกับสำนวน “คอยัก ๆ สักแต่ว่าคน”

หรือกัณฑ์ชูชกอีกสำนวนหนึ่งกล่าวว่า

...นางเพื่อนร่วมจิต สะกิดกันพูด ทำปากตูด ๆ ดังคาบหอย ชม้อยชม้าย
อีไม่อายแก้มด อีห้ามสวรรค์ อีต้นหาสด อีหมดเป็นพอ ดีแต่ข้างจะสอพลอ
พูดปะเหลาะปะแหยะ แต่งพูดแต่งพันเพราะ อีข้างพะเนาะพะเนาะ จะนั่งไหนก็
แฉะเบะ ดีแต่จะเข้าในมุ้ง ตบยุงอยู่แปะ ๆ อีข้างปะเหลาะปะแหยะ **ฉลาดแต่ข้าง
โสฬส...** พวกอีกกล่าวขวัญผัว อีหึงลมยังคำ อีปั้นน้ำเป็นตัว อีเจ้ากระบวนกวนผัว
จนตัวออกเปาะเหลาะ หน้าตานี้เหมาะเจาะ **แต่ว่าจุมกนี้รั้น อีเจ้ากรรมด่าน
อีหามาน^{*}ข้างวัด** มึงก็พลัดข้างบ้าน อีนั่งร้านในห้อง...กลางคนเมื่อยอยู่ในห้อง
ลากเอา(มา)ถองกลางนอกชาน ว่ากูจะถองด้วยศอกบุราณ ให้มึงเป็นตานขโมย
เอาให้มึงชวดผัดหน้า พวกอี**ปลารวมงโกรย** อีผักชีโรยหน้า อี(น้ำ)ยาเข้าเย็น
อีลิกลือทรงเครื่อง อีเมืองเขมร อีเส้นพนันเงิน อีเดินเต่อ ดีแต่ข้างเบื้อเยื่อแฉะ
เบะ ประจบประแจง... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

จากตัวอย่าง เป็นสำนวนพูดแทบทั้งสิ้น เป็นตอนที่เหล่าพราหมณ์รุมกันด่าว่าภรรยาของตน มีความหมายในเชิงประชดประชัน อันเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นค่านิยมของคนในสังคมท้องถิ่น

“ไม่อายแก้มด” หมายถึง ไม่รู้จักอาย

* หามาน (ถิ่นอีสาน) = หมาท้องแก่

^๒ ปลารวมงโกรย น. ชื่อปลาน้ำจืดน้ำกร่อยชนิดหนึ่ง มีลำตัวป้อม แบนข้าง ปากเขี้ยว ไม่มีฟัน ท้องเป็นสันแหลม เกล็ดในแนวสันท้องเป็นเหลี่ยมคม เรียงต่อกันคล้ายฟันเลื่อย ซึ่งเหือกมีจำนวนมากเรียงชิดกันและงอโค้งออกเสมอกันโดยตลอด ลำตัวสีเงิน หลังสีน้ำเงินคล้ำ แนวกลางและข้างตัวมีจุดสีดำเรียงกัน, มงโกรยหรือลินโกรย ก็เรียก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๖๒๖)

“ห้ามสวรค์” หมายถึง ทำอะไรเกินตัว, ไม่รู้จักประมาณ

“ต้นหาสด” หมายถึง มากด้วยราคา

“หมดเป็นพอ” หมายถึง ไม่รู้จักเก็บหอมรอบริบ, ทุ่มเพื่อย

“ฉลาดแต่ช่างโลฬิส” และ “เล่นพนันเงิน” หมายถึง เก่งแต่เล่นการพนัน

“หึงลมยังคำ” หมายถึง คนขี้หึงไม่เลือก

“ป็นน้ำเป็นตัว” หมายถึง ทุเรื่อง, แต่งเรื่องขึ้นมาพูด

“จุกนี้วัน” หมายถึง คนดื้อรั้น

“เจ้ากรรมด่าน” หมายถึง หญิงที่ไม่เลือกผู้ชาย, มีชายฉลัดเปลี่ยนอยู่เสมอ

“หมามาณข้างวัด” หมายถึง หมาท้องแก่ข้างวัด ในที่นี้นำมาใช้พูดเชิงประชดประชัน

“นังร้านในห้อง” และ “ลือกลือทรงเครื่อง” หมายถึง คนเจ้าสำอาง, แต่งตัวนาน

“ปลาขมโกงรอย” น่าจะหมายถึงคนที่มีรูปร่างไม่สมตัว ดูแล้วไม่งาม เช่น อ้วนเกินไป เป็นต้น โดยนำเอาลักษณะของปลาขมโกงรอยที่มีลำตัวป้อม แบนข้าง มาเปรียบเปรยก็เป็นได้

“ผีชีโรยหน้า” หมายถึง ทำดีแค่เพียงผิวเผิน

“น้ำยาเข้าเย็น” หมายถึง คนที่ไร้รสนิยม คล้ายกับอาหารที่ไม่มีรสชาติ จืดชืด

“ลือกลือทรงเครื่อง” หมายถึง คนที่ชอบแต่งตัว หรือแต่งตัวมากเกินไป

“เมืองเขมร” หมายถึง แปลกไปจากพรรคพวก (แสดงให้เห็นว่าสังคมสมัยนั้นไม่นิยมชมชอบคนเขมรเท่าใดนัก)

ตัวอย่างที่ ๘ ตอนนางพราหมณ์คิดว่านางอมิตตดาที่ทำน้ำ

...เจ้ามาเป็นเมียชุก เหมือน ตคนรกลงไปทั้งเย็น ข้างแค้นขึ้นเอามาเป็น
ผัว... (กัณฑ์ชุกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

หรือ

...ยังไม่รู้ว่าเขาวงกตอยู่แนวไหน ข้างใต้หรือข้างเหนือ ไปบกหรือไปเรือ
เหมือนหนึ่งแม่ใช้ให้พี่ไป ตคนรกลเสียในรูป เอ็นดูพี่เถิดนะแม่... (กัณฑ์ชุกสำนวน
ที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

สำนวน “ตคนรกลงไปทั้งเย็น” และ “ตคนรกลเสียในรูป” หมายถึง ได้รับความลำบาก
แสนสาหัส เปรียบได้กับนางอมิตตดาเป็นภรรยาของชุก ย่อมถูกนิททาหยามหยาม
ไม่มีความสุข มักไม่ค่อยพบสำนวนนี้ เนื่องจากคุ้นเคยกับสำนวนว่า “ตคนรท้งเป็น” ซึ่งมีความ
หมายอย่างเดียวกัน แต่ทว่าท้องถิ่นให้เห็นถึงความยากแค้นของการ “ตคนรกลเสียในรูป”
ว่ามีความลำบากยิ่งกว่าการ “ตคนรท้งเป็น”

ตัวอย่างที่ ๑๐ ตอนซุกซนปลอบนางอมิตตดา

...โอ้เจ้าเพื่อนยากของพินันทา จะโคกแคร่โคกไปโย อย่าร้องหมร้องให้
ไปเลยนะนาง **พินันทามีให้ข้า น้ำพีมให้หมอง** พีมให้เจ้าหญิงเจ้าต้องการหนัก...
(กัณฑ์ซุกซนสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

สำนวน “บัวไม่ช้ำ น้ำไม่หมอง” หมายความว่า จะทำอะไรให้ค่อย ๆ ทำ อย่าใช้
ความรุนแรง ให้กระทบกระเทือนใจจนถึงขั้นหมองกัน ซึ่งในตัวอย่างนี้ เป็นตอนที่ซุกซนปลอบ
นางอมิตตดาไม่ให้เคืองแค้นใจ จึงกล่าวว่า “บัวพีมให้ข้า น้ำพีมให้หมอง” ในความหมายว่าซุกซน
จะปรนนิบัติดูแลนางอมิตตดา ไม่ให้ต้องทำงานหนัก และไม่ให้เคืองขัดใจ ซึ่งในปัจจุบันจะ
พูดว่า “บัวไม่ช้ำ น้ำไม่ขุ่น” แม้มีความหมายอย่างเดียวกัน แต่ให้ความรู้สึกรักและทะนุถนอม
ต่างกัน

ตัวอย่างที่ ๑๑ ตอนอมิตตดาซุกซน

...การงานไม่ทำ เข้าน้ำก็ไม่หาหุง ผ่าก็ไม่ทอ หัวเราะกันอยู่เกร่อ ทำ
เผอเรอกระเซอเปล่า กินข้าวแล้วแต่จะนอน สอนก็มีจำ... (กัณฑ์ซุกซนสำนวนที่ ๘
หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค)

สำนวน “เผอเรอกระเซอเปล่า” หมายถึง เก็บหอมรอมริบอะไรก็ได้ ย่อมสูญหายไปหมด
ซึ่งปัจจุบันนิยมพูดว่า “กระเซอกันรว” มีความหมายอย่างเดียวกัน

ตัวอย่างที่ ๑๒ ตอนซุกซนเดินเข้าป่าเพียงผู้เดียว

...พรหมณจึงจะค่อยถือไม้เท้าไปงะงะงัน **ตัวสันดั่งตีปลา** เพราะว่า
ตกกระหม่า^๑ หายใจอ้าปาก... (กัณฑ์ซุกซนสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕)
“ตัวสันดั่งตีปลา” หมายถึงใจสัน หวาดกลัวสุดขีด โดยนำปลาที่ถูกตี จะตัวสันดิ้น
เร่า ๆ มาเปรียบกับอาการตื่นเต้นตกใจหวาดกลัวของคน เป็นการกล่าวเปรียบเทียบให้เห็น
ลักษณะของอาการกลัวจนลนลาน ซึ่งไม่ค่อยพบบ่อยนักในปัจจุบัน เพราะมักนิยมพูดว่า
“อกสันขวัญหาย” มากกว่า

ตัวอย่างที่ ๑๓ ซุกซนวิ่งหนีเข้าป่า

...มันก็แรงจะเข้าขบ เฒ่าก็เล่นตลบขึ้นต้นไม้อยู่เย้ยยัน ดินมือสั่นทะท้าว

^๑ เข้า (โบ) = ช้ำว

^๒ กระหม่า (ปาก) = ประหม่า

ตกใจตาขาวลากลัน คลานขึ้นต้นไม้ เฒ่าก็มาร้องให้อยู่เฝ้างวาว ๆ ประจวบ
ลาวตายในกลางป่า แลให้กันดังนั้นแล ... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่
 ทย.บ ๖๗๖/๕)

สำนวน “ลาวตาย” เป็นสำนวนเก่า หมายความว่า นิ่งเฉย, เจียบ, ไม่มีความรู้สึก
 มีลักษณะแข็งเหมือนคนที่ตายแล้ว จากตัวอย่างข้างต้น สื่อถึงความโดดเดี่ยวของชูชก ไม่มีใคร
 มาเหลียวแลช่วยเหลือยามลำบาก

สำนวนต่าง ๆ ของกวีพื้นบ้านทั้งหมดที่กล่าวมานั้น ส่วนใหญ่เป็นถ้อยคำที่ใช้ใน
 การเปรียบเทียบเพื่อเตือนใจ แม้บางสำนวนจะใช้ในสถานการณ์ที่ผู้พูดต้องการประชดประชัน
 หากแต่เมื่อพิจารณาความหมายแล้ว มุ่งชี้แนะให้คนประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในกรอบอันดีงามที่
 สังคมยอมรับ กล่าวคือ สำนวนต่าง ๆ นั้นสะท้อนให้เห็นค่านิยมของสังคมได้อย่างดีว่าพฤติกรรม
 ของคนแบบใดที่สังคมไม่ยอมรับ กวีนำสำนวนเหล่านี้มาช่วยสร้างความกระจ่างแก่ผู้ฟังให้ชัดเจน
 ก่อให้เกิดความซาบซึ้งและสนุกสนานในการรับรู้เรื่องราวได้อย่างต่อเนื่อง จึงเป็นการใช้ภาษา
 อย่างวรรณศิลป์ ช่วยสื่อความหมายให้ชัดเจนยิ่งขึ้น